

TARTALOM

TANULMÁNYOK

- Hevesi Andrea
RMNy 1615. Egy unitárius ima-énekeskönyv töredéke, a többi 17. századi
unitárius énekeskönyv tükrében 377
- Simon-Szabó Ágnes
Az első magyar nyelvű *Werther*-fordítások textusa 391
- dr. Selinger Sándor – dr. Winkler Gusztáv
Erdélyi unitárius egyházközségek és egyházkörök változó közigazgatási
térben és időben 410

MŰHELY

- Jakabházi Béla Botond
Javaslat a Magyar Unitárius Egyház lelkészei, hívei közötti kapcsolat
megújítására – *a Rosenberg-féle együttműködő kommunikáció által* 417

SZÓSZÉK – ŰRASZTALA – SZERTARTÁSOK

- Lakatos Sándor
Amit tehát szeretnétek... (Mt 7,12) 440
- Simén Dániel
Advent népe (Ézs 11,1–2) 446
- Simén Dániel
Megállni (Ef 6,13) 451
- Kovács Sándor
Advent Kolozsváron? (Mik 5,1) 456

KÖNYVSZEMLE

Kriza János: *Vadrózsák. Erdélyi néphagyományok*. Második kötet. Kriza János és gyűjtői körének szétszórt hagyatékát összegyűjtötte, szerkesztette, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közléteszi Olosz Katalin. (Keszeg Vilmos). . . 461

Szakál Anna: „Így nőtt fejemre a sok vadrózsa...” *Levelek, dokumentumok Kriza János népköltészeti gyűjtőtevékenységének történetéhez*. (Tánczos Vilmos). . . 470

Kivonatok 477

TANULMÁNYOK

Hevesi Andrea¹

RMNy 1615. Egy unitárius ima-énekeskönyv töredéke, a többi 17. századi unitárius énekeskönyv tükrében

A 17. századi, magyar nyelvű, kolozsvári kiadású unitárius énekeskönyvekről igen keveset tudunk. A protestáns énekeskönyvek hagyományában, így az unitárius énekeskönyvek esetében is – az általuk betöltött funkciók alapján – két csoportot különböztetünk meg: számolnunk kell egy, a templomi használatra szánt, gyülekezeti énekeskönyv-típussal, és egy magánhasználatra szánt ima-énekeskönyv-típussal. Ezenkívül beszélhetünk a halotti énekeskönyvekről, melyek a temetési szertartás során megszólaló énekeket tartalmazták.²

¹ Hevesi Andrea 1986-ban született Hódmezővásárhelyen. Tanulmányait a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán végezte magyar szakon, irodalomelmélet és művelődéstörténet szakirányon. Jelenleg ugyanitt az Irodalomtudományi Doktori Iskola hallgatója, doktori értekezését a 17. századi kolozsvári kiadású unitárius énekeskönyvek énekanyagából írja.

² A kutatás a TÁMOP-4.2.4.A/2-11/1-2012-0001 azonosítószámú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergenciaprogram című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg. Ezúton szeretném megköszönni Keserű Gizella figyelmét és segítségét, melyet a tanulmány írása alatt kaptam.

Gyülekezeti énekeskönyvek

Az unitárius egyháztörténet állítása szerint³ már Dávid Ferenc idejében is volt nyomtatott énekeskönyv, melyről azonban hiteles leírást nem ismerünk, így ennek vizsgálatától eltekintünk.

A gyülekezeti énekeskönyvekből a 17. században három látott napvilágot, az első (RMNy 983.) 1602 és 1615 között,⁴ a második 1632-ben (RMNy 1541.), a harmadik pedig 1697-ben (RMK I, 1503.).

Az 1602–15 között megjelent énekeskönyvnek két példánya ismert, mindkettő csonka. Ebben az énekeskönyvben található egy graduál rész, amit egy *A fő ünnepekre való énekek* című rész követ, majd a 12° könyv 194. oldalán „Az David soltarabol bizonyos Enekek notajokra ki szedegetet Psalmusok következnek” alcímmel találkozunk. Itt 65 ének található. Ezt követi még a 428. oldaltól az abc-rendbe szedett, „Szep külömb-külobmb aitasos Dicziretek következnek” alcímmel ellátott rész, mely az abc-rendhez a végén hozzátoldott *Adj már csendességet...* kezdetű (RPHA 2007) Balassi-verssel az 560. lapon megszakad, innentől mindkét példány csonka. Ebben a részben 53 ének van, de a csonkasága miatt egykor több is lehetett benne.

Ennek – főként Thordai-zsoltárokkal és egyéb, 17. századi darabokkal – bővített kiadása az 1632-es kiadás, melynek mérete szintén 12°, és a szerkezete is igen hasonló az előzőhöz. A címe: *Isteni ditsiretek, imadságos és vigasztalo Énekek*, és Heltai nyomdájában adják ki. Az első rész előtt egy mottó található, mégpedig a 80. zsoltár:

Uram, Seregeknek Istene meddig haragszol az te népednek könyörgésére?

³ „Gyermekkoromban láttam a Dávid Ferenc idejében kiadott első énekeskönyv egy példányát, sőt a kezemben is járt ez néhai kolozsvári Takács István özvegyénél. [...] Ma azonban már annak a kiadásnak egyetlen példányát sem sikerült megtalálnom.” Kénosi Tözsér János – Uzoni Fosztó István: *Az Erdélyi Unitárius Egyház története*. I. Ford. Márkos Albert, a bevezető tanulmányt írta Balázs Mihály, sajtó alá rendezte Hoffmann Gizella, Kovács Sándor, Molnár B. Lehel. Kolozsvár, 2005, Erdélyi Unitárius Egyház, 797. (Az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai, 4/1.)

⁴ Az unitárius énekeskönyvek énekanyagát vizsgálva az RMNy mellett (RMNy 983.) H. Hubert Gabriella adatait tartom a legpontosabbnak, ami 1602 és 1615 közé teszi az első fennmaradt énekeskönyv kiadási idejét. (*A régi magyar gyülekezeti ének*. Budapest, 2004, Universitas Könyvkiadó, 152. (Historia Litteraria, 17.)) Az RMKT 17/4. 1605–07-es megjelenéssel számol, amit feltehetően Várfalvi Nagy János tanulmányából vesz át. (Az unitáriusok énekes-könyveiről. *Keresztény Magvető*, 6. köt. (1871). 93–126.)

Seregeknek Istene, vigasztaly
 meg minket, és fenlyék mi nekünk
 az te ortzád, és meg szabadulunk.”⁵

A zsoltárparafrázis mottóként való használata után itt is graduális rész következik, majd a 228. oldaltól: „Az Szent David sóltárából, bizonyos Énekek notájára ki szedegetet Psalmusok, és külömb-külobmb üdökre valo Ditsiretek, következnek az ABC rendi szerént.” Ezen már látható a bővítés: 94 éneket tartalmaz. Ezt még követi a 607. oldaltól egy vegyes zsoltár- és énekrész, imádságokkal kiegészülve, mely az abc-rendet újrakezdi. Ebben 53 darab ének, zsoltárparafrázis és ima található, de ezek nem azonosak (pontosabban csak részben azonosak) az előző énekeskönyv 53 darabjával.

Ezt a gyülekezeti énekeskönyvet Abrugyi György adja ki, de évszám nélkül. Stoll Béla⁶ az egyéb unitárius kiadványok közül 1632-ben megjelentek alapján következtet arra, hogy ezt az énekeskönyvet is az 1632-es évről tehetjük.

Az 1638-as dési komplanáció miatt hosszú időre szünetel az énekeskönyvek kiadása, így a következő, a században utoljára kiadott gyülekezeti énekeskönyv megjelenési ideje 1697. Ez az énekeskönyv még tovább bővül, főként 17. századi darabokkal. A 12° méretű kiadás címlapján a következőket olvashatjuk: „Isteni dicsiretek, imádsagos és vigasztalo énekek, Mellyek most ujjobban jó rendben vétettek, és az elébeni fogyatkozásoknak megjobbittatásával kibocsáttattak Kmita Andrásné Költségével. Kolozsvárat, Az Unitária Ecclesia betüivel Liszka Mihály által Anno 1697.” Érdemes megjegyezni, hogy mottónak itt is a már az 1632-es kiadásban is szereplő, az *Uram, seregeknek Istene...* kezdetű 80. zsoltár van megadva. Az énekeskönyv felépítése hasonló az előzőekéhez: a graduális rész után, a 164. oldalon a következő alcímet találjuk: „Az Szent David soltarabol, bizonyos énekek notájára ki szedegetett psalmusok, és külömb külömb üdökre valo Dicsiretek, következnek az ABC rendi szerént.” E részben összesen 85 ének van, majd ezt egy TOLDALEK T. I. című rövid alfejezet követi, melyben két zsoltár található Thordai Jánostól, az egyik a 139., az *Ártatlan szívét Szent Dávid...* kezdetű, a másik pedig a 143., az *Igaz látó szent Úristen...* kezdetű (RPHA 5083). Ezt követően még találunk egy másik részt is, mint a többi gyülekezeti énekeskönyvben is: a

⁵ Eddig csak a kolozsvári példányokat sikerült a kezembe venni, ezek csonkák az elején, de Török Ferenc kézzel kipótolta a hiányzó részeket: „A kolozsvári ev. ref. Főtanoda teljes példánya után készítette”, 1862-ben. (In: A Török Ferenc által betoldott, nem számozott lapokon, a kolozsvári Akadémiai Könyvtár példányában, jelzete: B.M.V.U: 168.)

⁶ RMKT 17/4, 536.

440. oldaltól összesen 69 darab ének, imádság és zsoltárparafrázis olvasható abc-rendben.⁷

Ima-énekeskönyvek

H. Hubert Gabriella álláspontja szerint feltételezhető, hogy a graduált is tartalmazó, számos zsoltárt és egyéb éneket is közlő énekeskönyvek gyülekezeti használatra születtek, míg a rövidebb, 30–40 éneket közlő nyomtatványok magánhasználatra utalnak.⁸

Ebből a típusból minden bizonnyal volt már kiadás a 16. század végén is, ez az RMNy 746-os számú kiadvány, amely 1592–97 között keletkezhetett, mikor Enyedi György volt az unitárius püspök. A kötet igen kis terjedelmű, ezért inkább mondható néhány ének gyűjteményének, mint énekeskönyvnek.⁹ Noha az éneklista nem maradt fenn, megállapíthatjuk, hogy a későbbi ima-énekeskönyvekben szereplő énekek többsége vagy megvolt már a gyülekezeti énekeskönyvben is, vagy olyan szöveg, ami 1590 után keletkezett. Éppen ezért nem valószínű, hogy ez a kis gyűjtemény lehet a forrása a későbbi ima-énekeskönyvek énekanyagának.

A magánhasználatra szánt énekeskönyvekből eddig két kiadást ismertünk a 17. században. Az egyik a mára elveszett, 1623-as kiadás, melyet Várfalvi Nagy János tanulmánya¹⁰ ismertet, és az énekek mutatóját is közli. Várfalvi Nagy szerint ez az énekeskönyv 30 éneket tartalmazott. Nem önállóan jelent meg, egybe volt kötve Várfalvi Kósa János *Cathechismusával*, illetve egy imádságos könyvvel, melynek címe: „*Imadsagos Könyveczke. Melyet naponként olvashat minden rendbeli Keresztyen ember. A. D. 1623.*” Várfalvi Nagy hozzáteszi még: „igen kis 8-drét.”¹¹ A tanulmányból kiderül, hogy az énekek betűrendes mutatója után még egy mondat található: „Az énekek előtt vagyon három rendbeli könyörges.” A közös címlapot, ill. az énekeskönyv címlapját nem írja le Várfalvi Nagy.

Ennek az 1623-ban kiadott, mára elveszett imádságos és énekeskönyvnek ismerjük az 1700-as, bővített újrakiadását is, melynek mérete 12°. (RMK I. 1558.) Ennek címe: „*Imadsagos es enekes kézbe hordozo Könyvetske. Mellyet naponként*

⁷ Talán nem felesleges megemlíteni, hogy az egyik kolozsvári példány ebből a kiadásból egybe van kötve Szenczi Molnár Albert 150 zsoltárának 1712-es kolozsvári kiadásával.

⁸ H. Hubert Gabriella: i. m. 255.

⁹ A kötetről bővebben Kanyaró Ferenc ír. (Enyedi György unitárius püspök beszéde. *Keresztény Magvető*, 35. évf. (1900). 30–40.)

¹⁰ Várfalvi Nagy János: i. m.

¹¹ Várfalvi Nagy János: i. m. 123.

minden rendbéli Keresztyen ember olvasgathat. Kolosvarat. Az Unitária Ecclesia Typusival, 1700-ben.” E kötetnek a Várfalvi Nagy János által ismertetett 1623-assal nagyon hasonló a felépítése: a főcím alatt *Szep isteni ditsiretek és háláadások* címmel összesen 66 darab éneket, és zoltárparafrázist találunk. Ehhez, csakúgy, mint az 1623-as kiadáshoz, hozzá volt kötve egy imakönyv, és Várfalvi Kósa János kátéja is.¹²

Ennek az énekes résznek az elején a mottók már nem a 80. zoltárból valók, és az 1623-as ima-énekeskönyv három könyörgése helyett az ifjúság számára található „öt regula” a kötet elején, a címe: „Keresztyéni ájtatosságra való gerjesztés”, ami tulajdonképpen a mindennapi kegyesség alkalmait, módjait írja le tömören. Az énekek itt is betűrendben vannak, de az abc-sorrend kétszer kezdődik el: először 30 ének van, ami azonos az 1623-as énekeskönyvben Várfalvi leírta 30 énekkel. A 80. oldaltól az abc-rend újrakezdődik, ebben a részben újabb 36 ének és zoltár található vegyesen.

Halotti, temetési énekeskönyvek

Az unitárius temetési énekeskönyvekről igen keveset tudunk. Az első fennmaradt halotti énekeskönyv 1660-ban jelent meg (feltehetően a nagy pestisjárvány miatt kapott kivételes nyomtatási engedély birtokában).

Az egyháztörténetben a következőképp írnak a halotti énekeskönyvek kiadásáról:

„Ennek a legrégebbi példányából egyet sem láttam, ámbár bizonyos, hogy Heltai-féle betűkkel legalábbis háromszor, ha nem többször adták ki. Abrugyi Györgynek két kiadása van, s bennük még egy régebbi kiadásról történik említés. Az első kiadás címe így hangzik: *In exequiis defunctorum canendae. Halott temetéskorra való énekek. Mostan újonnan, szép, ékes és több halotti énekekkel, három karban állatván megjobbított. Kolozsvárban Helthus Gáspár műhelyében nyomtatott Abrugyi György által. Az év nincs kiteve. Abrugyi György nyomdamester azonban 1631–1660 között működött nyomdászként.*”¹³

Abrugyi véleményünk szerint az 1632-es gyülekezeti énekeskönyv kiadása és a dési komplanáció közti években is kiadott egy – korábbi változatra épülő – halotti énekeskönyvet. Ha figyelembe vesszük, hogy az 1638-as dési komplanáció megnehezítette a kiadásokat, és számolunk azzal a ténnyel, hogy az 1660-as kolozsvári pestisjárvány miatt szükség volt a halotti énekek újrakiadására, tehát

¹² H. Hubert Gabriella: i. m. 261.

¹³ Kénosi Tőzsér – Uzoni Fosztó: i. m. 813.

már elkoptak az előző kiadások, akkor nagyon valószínű, hogy az Abrugyi által nyomtatott halotti énekeskönyv az 1630-as években, 1638 előtt keletkezett.¹⁴

Mivel a cím egyértelműen arra utal, hogy megújított, megjobbított halotti gyűjteményről van szó, így feltételezhetjük, hogy ezt az 1630-as években keletkezett kiadást is megelőzte egy másik, melyből nem maradt fenn példány. Ennek minden valószínűség szerint abban az időben kellett megjelennie, amikor az első gyülekezeti és az első magánhasználatra szánt énekeskönyv is megjelent, tehát az 1610-es, 1620-as években.

1697-ben szintén megjelent egy halotti énekeskönyv. Élve azzal, hogy a könyvkiadás őket sújtó tilalmának vége szakadt, ebben az évtizedben az unitáriusok nyomtattak gyülekezeti énekeskönyvet (1697), halotti énekeskönyvet (1697) és egy magánhasználatra szánt ima-énekeskönyvet is (1700).

Az 1697-es kiadást, csakúgy, mint a gyülekezeti énekeskönyvet is, „Kmita Andrásné költségével” nyomtatták ki. A címlapja:¹⁵ „*In exequiis defunctorum canendae. Halot temeteskorra való enekék. Mellyek mostan ujjonnan szép helyyes, és több, Halotti Enekekkel és Sóltárokkal, az Abece rendi szerént, meg jobbittattak, és ki botsáttattak. Kmita Andrasne költségével Kolosvaratt, Az Unitaria Ecclesia Typussival, Liskai Mihaly által, Anno 1697.*” E nyomtatvány mérete szintén 12°.

RMNy 1615.

E tanulmány írása közben jelent meg Fekete Csaba¹⁶ tanulmánya, melyben az RMNy 1615-ös számú töredékes énekeskönyvet unitáriusnak mondja. Valóban minden jel arra mutat, hogy ez a töredék unitárius, de talán érdemes megvizsgálni, miből következtethetünk erre.

¹⁴ Ezt a kiadást Kanyaró Ferenc (*A legrégebb unitárius énekeskönyvekről*. MKSz, 1895, 321–332., főként 330–331.) 1630 és 1660 közé teszi, de úgy gondolom, hogy a történeti és az irodalomtörténeti adatok tükrében ezt a kiadást érdemes 1632 – a gyülekezeti énekeskönyv keletkezési ideje – és 1638 – a dési komplanáció – közé tenni. Mindenképp érdemes azonban figyelembe venni Kanyaró azon észrevételét, hogy a ’30-as évek körüli halotti énekeskönyv-kiadás az Újfalvi Imre-féle temetési rendet követi. Készülő tanulmányom az unitárius énekeskönyvek és az Újfalvi Imre-féle református énekeskönyvek összevetését tűzte ki célul.

¹⁵ H. Hubert Gabriella: i. m. 248.

¹⁶ Fekete Csaba: A 16–17. század legkisebb imádságoskönyve. In Bogár Judit (szerk.): *Régi magyar imakönyvek és imádságok*. [online] Piliscsaba, 2012, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, 91–103. https://btk.ppke.hu/uploads/articles/19896/file/regi_magyar_imakonyvek_es_imadsagok.pdf (2013. 11. 26.) A tanulmány csak mellékesen említi a nyomtatványt, mert elsősorban a kisméretű, evangélikus imakönyvekkel foglalkozik.

A 32° méretű makulatúrán egy nyomtatvány első 15 levele található, melyben a címlap is benne van. Ebből kiderül, hogy Abrugyi György nyomtatta Kolozsvárott, 1635-ben.

A kiadvány címe pontosan megegyezik ennek az 1700-as imádságos és énekeskönyvével:

„*Imadsagos es enekes, kézbe hordozó Könyveczke. Mellyet naponként minden rendbéli Keresztyén ember olvasgathat. Nyomtatta Colosvárbán Abrugi György 1635.*”

Az RMNy 1615. 15 levelének egy része sajnos olvashatatlan. Ami kiolvasható, az a nyomtatvány címlapja, egy alcíme, és az *Adj már csendességet...* kezdetű (RPHA 2007) Balassi ének egy része, illetve az *Aki veti segedelmét...* kezdetű zoltárparafraízis (RPHA 0074) egy részlete. Az őrszavakból kiderül, hogy az *Adj már csendességet...* után következett az *Aki veti segedelmét...* Ebből már következtethetünk arra, hogy az énekek valószínűleg abc-rendben lehettek.

Ezekon kívül kivehető három könyörgés részlete is. Az első a *Mi Atyánk*-kal ér véget. A dolgozat magánhasználatra szánt énekeskönyveket tárgyaló részében ismertettük, hogy Várfalvi Nagy tanulmánya szerint az 1623-as elveszett ima-énekeskönyv elején is három könyörgés volt olvasható, melyet az 1700-as újrakiadás lecserélt az ifjúságnak szóló öt regulára. Erős lehet tehát a gyanú, hogy az 1623-as nyomtatvány három könyörgését közli az RMNy 1615. is.

Kivehető még a *dedicatio* részlete, melyben a megszólitott „kegyelmek”, de sajnos a szövegből nem derül ki, hogy ki ez a személy.

Teljesen olvasható viszont egy alul és fölül is díszítő motívummal ellátott lap, melyen a 80. zoltár parafrázisa található, az *Uram, seregeknek Istene...* kezdetű, csakúgy, mint az 1632-es és az 1697-es unitárius gyülekezeti énekeskönyvekben is, sőt, Várfalvi Nagy állítása szerint már az 1602–15 körüli énekeskönyvben is ez a mottó szerepelt, csak sajnos ez ma már csonka az elején.¹⁷

1697. (RMK I. 1503.)	1635. (RMNy 1615.)
<p><i>Uram, Seregeknek Istene meddig haragszol az te népednek könyörgésére?</i> <i>Seregeknek Istene, vigasztaly meg minket, és fénylek mi nékünk az te ortzád, és meg szabadulunk.</i>¹⁸</p>	<p>PSALMUS LXXX. <i>Uram, Seregeknek Istene, meddig haragszol az te nepednek könyörgésére.</i> <i>Seregeknek Istene, vigasztaly meg minket, es fénylek mi nékünk az te orczád: és meg szabadulunk.</i></p>

¹⁷ Várfalvi Nagy János: i. m. 116.

¹⁸ A Török Ferenc által kézzel írt, betoldott, nem számozott lapokon található a mottó, a kolozsvári Akadémiai Könyvtár példányában, jelzete: B.M.V. U: 168.

Látható, hogy a szövegváltozatok teljesen megegyeznek, néhány szó írásképe a kivételével. Ezen a lapon az őrszó a SZEP, tehát utána következik az alcímet tartalmazó lap, amelyen az *Adj már csendességet...* (RPHA 2007) is elkezdődik. Ennek a versnek a címe az, ami az 1700-as kiadású, magánhasználatra szánt unitárius énekeskönyvben is: *Békességkérő ének*.

Az alcím a következő: *Szép Isteni Ditsiretek és hála-adások*. A dolgozat elején ismertetett ima-énekeskönyveknél láthattuk, hogy Várfalvi Nagy szerint az 1623-asban is ez az alcím szerepelt, de az 1700-as magánhasználatra szánt énekeskönyv alcíme is ez: *Szép isteni ditsiretek és hálaadások*.

Az *Adj már csendességet...* kezdetű énekkel¹⁹ (RPHA 2007) kapcsolatos szakirodalmat nem szeretnénk részletekbe menően ismertetni, mindenképp érdemes viszont megemlíteni a 7–8. strófák ismert problémáját: a *szárny-szarv*, illetve a *repülvén áldjalak* kifejezés értelmezési lehetőségeit.²⁰ Ez az a pont ugyanis, ahol az unitárius énekeskönyvek szöveganyaga alapvetően tér el a legtöbb *Adj már csendességet...* szövegváltozattól, és emiatt tartja Eckhardt Sándor romlott szövegváltozatnak az unitárius változatot.²¹ A mai álláspont szerint viszont éppen az unitárius szövegváltozatokban is szereplő „szarv” kifejezés a helyes, Szentmártoni Szabó Géza olvasatában „[a]z 'Istenes énekek' kiadásainak egy részében szereplő »letört szárnyát« olvasat mindenképpen helytelen, hiszen a régiségben a szárnyat szegik, nem törik...”²²

A „letört szarv” tehát tipikusan az unitárius szövegváltozatok jellegzetessége, illetve a későbbi, kolozsvári kiadású istenes énekekben is ez jelenik meg.

Mivel az 1635-ös töredék ezt a változatot hozza, textológiai alapon is joggal feltételezhetjük, hogy az énekeskönyv unitárius. Az *Adj már csendességet* az első ismert (17. század eleji) unitárius (gyülekezeti) énekeskönyv kiadásában sajnos annak csonkasága miatt hiányzik, csak első pár sora és a címe (*Békességért való*

¹⁹ Az unitárius énekeskönyvekben található szövegváltozatokról lásd Hevesi Andrea: Interkonfesszionális kommunikáció a korai újkorban: Balassi Bálint *Adj már csendességet* kezdetű versének unitárius szöveg hagyománya. In Tóth Zsófia Anna (szerk.) *A varázsgyűrűtől az interkonfesszionális kommunikációig, Információtudományi metszéspontok bölcsészeti megközelítésben*. [online] Szeged, 2011, Primaware, 57–62. http://otodikalprogram.huminf.u-szeged.hu/sites/default/files/Konyvek/TZsA_ebookInfud%20a%20bolcseszetben_szerk.pdf

²⁰ Szentmártoni Szabó Géza: „Mint szép ereklyével...”. *Iskolakultúra*, 2004/2. 36–49.

²¹ Eckhardt Sándor: *Balassi Bálint összes művei*. I. köt. Budapest, 1951, Akadémiai Kiadó, 270.

²² Szentmártoni: i. m. 39.

könyörgés) található meg az 560. oldalon.²³ Az 1623-as magánhasználatra szánt énekeskönyv szintén tartalmazta az éneket Várfalvi Nagy tanulmánya szerint,²⁴ és az 1700-as ima-énekeskönyv kiadás is: utóbbiban pontosan ugyanúgy jelenik meg az ének, mint a töredéken, azaz az alcím után, az első oldalon.

Az ének minden unitárius gyülekezeti és magánénekeskönyvben szerepel tehát. A következő táblázat az 1635-ös makulatúrán található változatot veszi alapul, majd ezt hasonlítja össze – az idő közelsége, és a nyomdász azonos volta miatt – az 1632-es énekeskönyv változatával, illetve az 1700-as magánhasználatra szánt kiadás változatával, hiszen az 1623-as elveszett, de ha a feltételezésünk igaz, hogy az 1635-ös töredék unitárius magánhasználatra szánt énekeskönyv lehetett, akkor az 1700-as kiadás ennek, az RMNy 1615-nek a bővített változata.

RMNy 1615. (Az 1635-ös makulatúra)	RMNy 1541. (Az 1632-es énekeskönyv)	RMK I. 1558. (Az 1700-as magánénekeskönyv)
<p>SZEP ISTENI DITSI- retetek és há- láadások.</p> <p>Békesség kérő Enek.</p> <p>ADGY már csendesse- get lelki békességet, Menybéli Vr: Bu- doso elmemet, ód butól él- tetem, kit sok kén fhur. Sok ideje hogy már lel- kem szomjuhon vár, ment- ségére: örizd, ne had eb- rez</p> <p>[A lapon ennyi van, az utá- na következő strófák nem találhatók meg a makula- túrán]</p>	<p>ALIA. Ad Notam: Io az egyességben.</p> <p>ADGY már tsendességet, lelki békességet, Menybéli UR: Budoso elmemet, ód butól élte- met, kit sok kin fur?</p> <p>Sok ideje hogy már, lellem szomiuhon vár, mentségére: ö- rizd, (253) rizd, ne hadd ébrezd, haragod ne geriezd, vétségemre. Nem kitsin munkával, Fiad halálával, váltottál meg: Kinek érdeméiert, mostis szükségemet, tellyesits meg.</p>	<p>SZEP ISTENI DITSI- retetek és Hálá- adások.</p> <p><i>Bekesség kerő Enek.</i></p> <p>ADGY már tsendességet, lelki bekességet, Menybéli Ur: Budoso elmemet, ód butól él- tetem, kit sok kin fur.</p> <p>Sok ideje hogy már, lellem szomjuhon vár, mentségére : ö- rizd, ne had, ebrezd, haragod ne terjezd, vétségemre.</p> <p>Nem kitsiny munkával, Fiad halálával, váltottál-meg : Kinek sok kinyaért, most-is szükségemet, tellyesits-meg.</p>

²³ Az 1632-es énekeskönyvben szintén szerepel a vers, itt a 252. oldalon található. Az 1697-es gyülekezeti énekeskönyvben a 182–183. oldalon van a vers.

²⁴ Várfalvi Nagy János: i. m. 124.

<p>Nem kell kételkednem sőt jól tselekednem igéd szerint: Meg adod kedvesen mit igérsz kegyesen hitöm szerint.</p> <p>Nisd fel hát karodnak szentséges markodnak al-dott zarjat: Add meg életemnek, épséges fejemnek le tört szarvát.</p> <p>Repülvén áldgyalak, s' élvén imádgyalak, vetek nélkül: Kit halván értselek, és te veled legyek, bu s' ken nélkül.</p> <p>PSAL</p>	<p>Irgalmad nagysága, nem vétkem rutsága, fellyeb való: Benned oly végtelen, sok bünöm éktelen, romlot; való.</p> <p>Io voltod változást, gazdagságot, fogyást, eresztető: Engem te szolgádat, mint régen sokakat, téríthető.</p> <p>Nem kell kételkednem, sőt jól tselekednem, igéd szerint: Meg adod kedvesen, kit igérsz kegyesen, hitöm szerint.</p> <p>Nisd fel hát karodnak, szentséges markodnak, áldot záriát: Ad meg</p> <p>(254) meg életemnek, épséges feiemnek, le tört szarvát</p> <p>Repülvén áldgyalak, s- élvén imádgyalak, vetek nélkül: Kit halván értselek, és te veled legyek, bú s- kin nélkül.</p>	<p>Irgal-</p> <p>(2)</p> <p>Irgalmad nagysága, nem vétkem rútsága, fellyeb-való: Benned oly végetlen, nagy bünöm éktelen, romlot, való.</p> <p>Jóvoltod változást, gazdagságot, fogyást, eresztető: Engem te szolgádat, mint régen sokakat teríthető.</p> <p>Nem kell kételkednem, sőt jól tselekednem, igéd szerint: Meg adod kedvesen, mit igérsz kegyesen, hűtem szerint.</p> <p>Nisd-fel hát karodnak, szentséges markodnak, áldott zárját : Add-meg életemnek, épséges fejemnek, le-tört szarvát.</p> <p>Repülvén áldgyalak, 's élvén imádgyalak, véteknélkül: Kit halván értselek, és te veled légyek, bú 's kénnélkül.</p> <p>PSALMUS. XCI.</p>
--	--	--

A táblázatból világosan látszik, hogy az RMNy 1615. szövegváltozata néhány ékezetést, írásmódbeli eltérést leszámítva szóról szóra egyezik az unitárius szövegváltozatokkal.

Az 1700-as kiadással összevetve azt is láthatjuk, hogy az 1635-ös kiadásnál az őrszó a „PSAL”, és szerencsénkre az ezt a Psalmust tartalmazó, következő lap meg is van a makulatúrán: ez a 91. zsolttár, az *Aki veti segedelmét...* kezdetű (RPHA 0074), mely az *Adj már csendességet...* után következik az 1700-as kiadásban is.

Az *Adj már csendességet...* (RPHA 2007) nyomtatványban való szereplése azért is specifikus, mert jelen tudásunk szerint itt, az unitáriusoknál jelent meg e vers először nyomtatásban, az első, 1602–15 körüli kiadásban. Ezzel szemben a nyomtatvány következő éneke, az *Aki veti segedelmét...* kezdetű (RPHA 0074) igen korai protestáns zsolttárparafrázis, s az unitáriusokhoz is máshonnan került át. Megvolt például az 1582-es Bornemisza-féle detrekői énekeskönyvben (RMNy 513. Énekek három rendbe), az 1593-as kiadású bártfaiban (RMNy 713.), vagy az 1602-es debreceni, Újfalvi-féle énekeskönyvben is (RMNy 886.). Az RMNy 1615-ös nyomtatvány szövegváltozatát összehasonlítva az unitárius változatokkal azonban itt is azt láthatjuk, hogy az ékezeteket és az apróbb írás-

módbeli különbségeket leszámítva a szöveg teljesen azonos az unitárius változatokéval:²⁵

RMNy 1615. (Az 1635-ös makulatúra)	RMNy 1541. (Az 1632-es énekeskönyv)	RMK I. 1558. (Az 1700-as magánénekeskönyv)
<p>Psalmus XC I</p> <p>AZ Ki veti segedel- mét, az Istennek jó voltában, az ily em- ber bátorságos az Mennyei oltalomban.</p> <p>Vallást teszen az hü ember: te vagy nekem én Is- tenem, te vagy nekem bá- társágom, benned bizom én Istenem.</p> <p>Mert engemet te mentel meg, ellenségimnek törítöl, az kemenses igiktől, tör- vénnék rettegésétől.</p> <p>Visel [A lap végén a <i>Visel</i> az ör- szó.Új lapon:]</p> <p>Visel téged az Vr Isten, ő sz. vállán árnyéka alatt: hogymindenkor te bizhas- sál, Istennek szárnyai alat. Iesus Christus egy igas- ság, környekez teged pai- sul. Semmit ne fély az eje- li, hütötlen rettegésektől.</p> <p>Semmit ne fély nyilván valoháborunak nyilaitól, tit- kon valo kesértettől, de- li ördögtől, vakságtól. Te mellöled bal kéz fe- löl, ezen mind el hullá- nak: Iob kéz felöl [?tiz] ezeren te néked nem árthatának.</p>	<p>ALIA.</p> <p><i>Psalmus 91.</i> Azon Notára.</p> <p style="text-align: right;">Az ki</p> <p>(239) AZ ki veti segedel- mét, az I- stennek io voltában, az ily ember bátorságos, az mennyei ól- talomban.</p> <p>Vallást téssen az hü ember: te vagy nekem én Istenem, te vagy nékem bátorságom, benned bi- zom én Istenem.</p> <p>Mert engemet te mentél meg, ellenségimnek törítöl, az keménj- séges igétöl, rettege- sétöl.</p> <p>Visel téged az Ur Isten, ő szent vállán árnyéka alat: hogymin- denkor te bizhassal, Istennek szár- nyai alat.</p> <p>Iesus Christus egy igasság, kör- nyekez téged pajisul. Semmit ne fély az éyjeli, hütötlen rettegésektől.</p> <p style="text-align: right;">Sem-</p> <p>(240) Semmit ne fély nyilván valo, háborunak nyilaitól, titkon valo kisértettől, déli ördögtől, vaksag- tól.</p> <p>Te mellöled bal-kéz felöl, e- zeren mind el hullanak: job-kéz felöl tiz ezeren, te néked nem ár- thatának.</p>	<p>[Előtte az Adj már csendességet... található] PSALMUS. XCI.</p> <p>AZ ki veti segedel- mét, az Isten- nek jóvoltában, az ily ember bát</p> <p>(3) bátorságos, az Mennyei oltalom- ban.</p> <p>Vallást téssen az hü ember: te vagy nekem én Istenem, benned bizom én Istenem.</p> <p>Mert engemet te mentél-meg, ellenségimnek törítöl, az kemén- séges igiktől, törvénnék rettege- sétöl.</p> <p>Visel téged az Ur Isten, ő sz. vállán árnyéka alatt: hogymin- denkor te bizhassal, Istennek szár- nyai alatt.</p> <p>Iesus Christus egy igasság, kör- nyekez téged paisul. Semmit ne fély az éijeli, hütötlen rettegésektől.</p> <p>Sémmit ne fély nyilván-való háborunak nyilaitól, titkon-való kisértettől, déli ördögtől, vak- ságtól.</p> <p>Te mellöled bal-kéz felöl ezer- en mind el-hullának: Iob-kéz fe- löl</p> <p>(4) löl tiz ezeren, te néked nem ár- thatának.</p>

²⁵ A zoltár megtalálható az összes unitárius gyülekezeti és magánhasználatra szánt énekeskönyvben is, de a praktikus szempontokat figyelembe véve a táblázatban itt is csak az 1632-es és az 1700-as énekeskönyv szövegváltozatával hasonlítjuk össze.

<p>[új lapon] De ma[gsadat] szemeiddel, ott meg látod, meg ismered, hogya az bünökért, boszszut áll embert meg büntet. Mert te bizol a' Mennyei, nagy Istennek jó voltában, bátorságod helyeztetted, igen nagy hatalmas Urban. Nem járulhat semmi gon- nosz soha neked romlásod- ra, és házadhoz nem kö- zelget veszedelemnek o- stora.</p> <p>Mert parantsol te felül- led szolgáló szent Angyal- nak [Lap vége] [Itt vsz. 1 oldal hiányzik a makulatúráról]</p> <p>nagy halált, az Poklot, az kárhozatot.</p> <p>Szól az Isten az ember- ről, mert az én bennem re- mettel, meg szabadítom, s' meg mentem mert meg is- mérte nevémet.</p> <p>H[a] en hozzám fel kiál- tand, meg halgatom, és meg mentem, velle vagyok bá- nattyában, és öt meg di- [tsöitem. OLVASHATALAN, egy üdvözítő olvasható csak ki] EZT</p> <p>[Az utolsó strófa már nincs meg, mert az azt tartalmazó lap nincs a nyomtatványon.]</p>	<p>De maga te szemeiddel, ott meg látod, meg isméri: hogy az Isten az bünökért, boszszut áll, em- bert meg büntet.</p> <p>Mert te bizol az Mennyei, nagy Istennek jó voltában, bátor- ságod helyeztetted, igen nagy hatalmas Urban.</p> <p>Nem járulhat semmi gonosz, soha neked romlásodra, és házad- hoz nem közelget, veszedelem- nek ostora.</p> <p>Mert (241) Mert parantsol te felölled, szol- gáló szent Angyalinak: Hogy minden te utaidban, örizzenek, ne hadgyanak.</p> <p>Az Istennek szent Angyali, vi- selnek téged kezeiben: hogy meg ne üssed lábodat, történet szerént az köben.</p> <p>Aspis Kigyon, és az mérges Basiliscus Kigyon te jársz, mert az Törvény, és az Halál, te raytad nem uralkodnak.</p> <p>Talpad alatt meg nyomodod, az Oroszlányt, az ördögöt, és az Sarkányt, az nagy halált, az Pok- lot, az kárhozatot.</p> <p>Szól az Isten az emberről, mert az én bennem reménlet, meg sza- badítom, meg mentem, mert meg ismérte nevémet.</p> <p>Ha (242) Ha én hozzám fel kiáltand, meg halgatom, és megh mentem, véle vagyok bánattyában, és öt meg ditsöjitem.</p> <p>Néki adok hoszszu napot, és az örök boldogságot, és meg muta- tom ő néki, Idvezítő Christusomat.</p> <p>Ezt meg irta az szent David, Soltár könyvnek közepiben, irta kilentzven egy részben, hogy minden bizzék Istenben.</p>	<p>De magad te szemeiddel, ott meg-látod, meg-isméri: hogy az Isten az bünökért, boszszút áll embert meg-büntett.</p> <p>Mert te bizol a' Mennyei, nagy Istennek jóvoltában, bátorságod helyeztetted, igen nagy hatal- mas Urban.</p> <p>Nem járulhat semmi gonosz so- ha neked romlásodra, és házad- hoz nem közelget, veszedelemnek ostora.</p> <p>Mert parantsol te felölled szol- gáló szent Angyalinak: Hogy minden te ulaidban, örizzenek, ne hadgyanak.</p> <p>Az Istennek szent Angyali, vi- selnek téged kezeiben: hogy meg ne üssed lábodat, történet szerént az köben.</p> <p>Aspis Kigyon és az mérges Ba- siliscus (5) siliscus Kigyón te jársz, mert az Törvény, és az Halál, te raytad nem uralkodnak.</p> <p>Talpad alatt meg-nyomodod, az Oroszlant, az ördögöt, és az Sarkánt, az nagy halált, az Poklot az kárhozatot.</p> <p>Szól az Isten az emberről, mert az én bennem reménlet, meg-sza- badítom, s' meg-mentem mert meg-ismérte nevémet.</p> <p>Ha én hozzám fel-kiáltand, meg halgatom, és meg-mentem, vél- le vagyok bánattyában, és öt meg-ditsöitem.</p> <p>Néki adok hoszszú napot, és az örök boldogságot, és meg-muta- tom ő néki, üdvözítő Christu- somat.</p> <p>Ezt meg-irta a' szent David, Soltár könyvnek közepiben, irta kilentzven részében, hogy min- den bizzék Istenben.</p>
---	--	---

Azt talán érdemes megjegyezni, hogy Várfalvi Nagy János szerint az 1623-as elveszett kiadásban is az *Adj már csendességet...* után, a nyomtatvány 4–13. oldalán volt található a zsoltár.²⁶

Összegzés

Összegezve az RMNy 1615. és az unitárius énekeskönyvek szövegeinek vizsgálatát elmondhatjuk, hogy minden jel szerint a makulatúra egy unitárius ima-énekeskönyv első pár oldalát tartalmazza.

A címe azonos az 1623-as és az 1700-as kiadású rokonaival, és az alcím is ugyanaz. A nyomdász Abrugyi György, aki az 1630-as években biztosan nyomtatott unitárius gyülekezeti énekeskönyvet, valószínűleg halotti énekeskönyvet is, s amúgy is unitárius nyomtatványok maradtak fenn az ő nyomdászságának idejéről. A nyomtatványon található mottó, a 80. zsoltár is azonos azzal, ami a gyülekezeti énekeskönyvek mottója. Az RMNy 1615. tartalmaz a nyomtatvány legelején három könyörgést csakúgy, mint az 1623-as énekeskönyv is. Az *Adj már csendességet...* és az *Aki veti segedelmét...* kezdetű énekek szövegváltozata pedig teljesen azonos az unitárius énekeskönyvekben található variánsokkal.

Ha ez a makulatúra egy magánhasználatra szánt unitárius énekeskönyv első oldalait tartalmazza, akkor a kolozsvári kiadású unitárius énekeskönyvek típusáról, megjelenéseiről is pontosabb tudásunk lehet.

A gyülekezeti, a magánhasználatra szánt és a halotti énekeskönyvek ismeretéből kiderül ugyanis, hogy a legelső fennmaradt gyülekezeti énekeskönyvet (1602–15 körül) követte egy magánhasználatra szánt énekeskönyv 1623-ban, és nagyon valószínű, hogy ekkoriban halotti énekeskönyv is volt már, hiszen az Abrugyi György által nyomtatott halotti énekeskönyv címéből arra következtethetünk, hogy előtte is volt már ilyen típusú unitárius nyomtatvány, amelyről sajnos semmi továbbit nem tudunk.

Az 1632-es gyülekezeti énekeskönyvet Abrugyi nyomtatta csakúgy, mint az 1635-ös, magánhasználatra szánt ima-énekeskönyvet is, melyről az RMNy 1615. tanúskodik. A halotti énekeskönyvek tárgyalásánál pedig – konkrét nyomtatvány meglétének hiányában – arra a következtetésre jutottunk, hogy 1632–38 között nyomtathatta Abrugyi György a nem datált, az egyháztörténet által ismertett halotti énekeskönyvet.

Az 1697-es évben gyülekezeti és halotti énekeskönyvet is nyomtattak, majd 1700-ban megjelent egy ima-énekeskönyv is.

²⁶ Várfalvi Nagy János: i. m. 124.

Ha a dolgozatban ismertetett hipotézis áll mind a halotti énekeskönyvek, mind pedig az RMNy 1615. kapcsán, akkor látható, hogy igen korán, talán már a 20-as években, de a 30-as években biztosan lehetett az unitáriusoknak mind a három típusú énekeskönyvből.

Valószínű tehát, hogy az unitáriusok nem csak a század végén, az 1690-es években vették át a protestáns felekezetekre jellemző kiadási szokásokat, és külön – de legalábbis a nyomtatványban jól elkülönítve – adták ki a templomban használatos énekeket, a magánhasználatra szántakat és a temetési énekeket. Minden jel arra mutat, hogy ez az 1630-as években bizonyosan, de lehet, hogy már az 1620-as évekre megvalósulhatott az unitáriusoknál.

Az első magyar nyelvű *Werther*-fordítások textusa

A felvilágosodás korának fordításelméleteit bemutató kontextualizáló tanulmány² követően a jelen értekezés Johann Wolfgang von Goethe érzékeny regényének az 1810-as években keletkezett kolozsvári fordításaival foglalkozik. Az első magyar nyelvű átültetéseket Bölöni Farkas Sándor és Kissolymosi Simó Károly készítették. A tanulmány elsőként Bölöni Farkas fordításairól szól, s azok között helyezi el a *Werther*t. Majd filológiai kérdéseket boncolgat, amennyiben feltárja a regény kalózkidadásainak kolozsvári vonatkozásait, illetve az ossziáni fordítási hagyományban kijelöli az első *Werther*-fordítások helyét. Ezt követően Kissolymosi Simó hézagosan ismert életrajzáról és fordításairól olvashatunk. Legvégül pedig a máig kiadatlan Bölöni Farkas-féle átültetés tervezett kiadásáról és a kéziratos fordítás kölcsönzőiről, olvasóiról esik szó.

Bölöni Farkas Sándor fordításai

Elsőként a szerző ez ideig kéziratban heverő fordítói munkásságáról lesz szó. Ahogy a *Napló*, úgy a fordításai sem jelentek meg életében, az utóbbiak egy részét a szerző nem is szánta közlésre, más esetben pedig kudarcot vallott az ilyen irányú törekvéseivel, a *Napló* több posztumusz kiadást ért meg. Jakab Elek azt állítja Bölöni Farkasról szóló tanulmányában, hogy munkássága három szakaszra osztható: „első, az ifjúsági vagy zsenge kor, az ideálok, költészet és örök tartamúaknak vélt mulékony barátság-kötések kora”. Ezt követi a „második, jeles külföldi művek fordítása által irányának tökéletesítése, az ó classikai, az európai művelt nemzetek íróinak s egyidejűleg saját nemzeti irodalmunknak alapos

¹ Simon-Szabó Ágnes tanulmányait a Szegedi Tudományegyetemen végezte germanisztika, finnugrisztika, illetve német jogi szakfordító és szaktanácsadó szakokon. A PhD-fokozatot 2013-ban szerezte meg a *Werther-fordítások kulturális átértelmezései 1800 körül fordításelméleti és filológiai megközelítésben* című disszertáció megvédésével (minősítés: *summa cum laude*). Kutatási területek: kultúrakutatás, fordításelmélet, 18–19. századi német és magyar irodalomtörténet.

² Jelen tanulmány egy kétrészesre tervezett beszámoló második fele. Az *első magyar nyelvű Werther-fordítások irodalomtörténeti kontextusa* című megelőző rész a Keresztény Magvető 2013/3. számában jelent meg.

megismerése, szóval: a munkára való komoly előkészület”. Legvégül a harmadik „a realis munkásság korszaka”, vagyis az *Utazás Észak-Amerikában* kiadása és a *Napló* megírása. A „korszakhatárok” évszámait így jelöli ki Jakob: „az első 1815-től 1819-ig, a második 1819-től 1832-ig, a harmadik ettől haláláig terjed.”³ A korszakolás mai szemmel nézve nem szerencsés: elsőként, mert azt a téves képzetet kelti, mintha nem folyamatosságról, hanem éles választvonalakról beszélhetnénk a szerző életművében, másrésről pedig a megállapított határ-évszámok nem minden esetben helyesek. Jakob a Döbrentei-Bölöni Farkas-féle levelezésből⁴ és a *Napló*ból indult ki. Úgy tűnik, hogy a fordítások helyes időrendjének megállapításához érdemes azonban figyelembe venni a Kazinczyval folytatott levélváltást⁵ is.

A következő Bölöni Farkas fordításokról tudunk: Friedrich Schiller *Don Carlos* drámájának és a Mme de Staël *Corinna*-fordításnak két-két egykorú, Bölöni kezétől származó fordítása ismeretes kéziratban. Mind a négy a Román Tudományos Akadémia kolozsvári fiókkönyvtárban található, mindkettő önálló kéziratként és kolligátumba kötve is megőrződött.⁶ A kéziratcsomóval részletesebben Labádi Gergely foglalkozott egy további Schiller mű, *A Naív és Sentimentális Költeményről* fordítása kapcsán.⁷ A kolligátum a következő fordított

³ Jakob Elek: Bölöni Farkas Sándor és kora. Politikai és irodalomtörténeti tanulmány. *Keresztény Magvető*, 5. köt. (1870). 263.

⁴ A Bölöni Farkas és Döbrentei közti levelezésről az tudható, hogy az első levél 1815. aug. 14-én, az utolsó feltehetően 1835. okt. 3-án kelt. A két szerző húsz év barátság után hidegült el egymástól, Döbrentei ezért az 1838. május 10-én kelt levelében visszakérte Bölönihez írt összes levelét és visszaküldte a saját leveleit, Bölöni azokat feltehetően elégette. Jakob tanulmányából úgy látszik, hogy már ő sem találta ezeket Kolozsváron, és a kéziratos Döbrentei-levelekből, valamint a válaszlevelekből kikövetkeztethető tartalmakból építkezett. Döbrentei saját leveleit elhelyezte a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában (MTAK), amikor az Akadémia titkára volt. Ez a harmincnégy levél jelenleg is az MTAK-ban található a Magyar Írók Levelezése 4. szám alatt. Döbrentei ezen leveleit Jancsó Elemér közli először 1943-ban a *Keresztény Magvető*-ben (Jancsó Elemér (szerk.): Döbrentei Gábor kiadatlan levelei Bölöni Farkas Sándorhoz. *Keresztény Magvető*, 75. évf. (1943). 86–94, 131–136, 192–207; 76. évf. (1944). 37–48, 90–102).

⁵ Váczy János – Harsányi István – Berlász Jenő (szerk.): *Kazinczy Ferenc: Levelezése. I–XXIII*. Budapest, 1890–1960. (Továbbiakban a főszövegben: KazLev)

⁶ Bibliotheca Academiei Române Filiala Cluj: *Don Carlos. Írta Schiller. Román*, Sign. MsU 937 (magyar) és Sign. MsU 1278 (francia nyelven). *Corinna vagy Olaszország. Írta M. Staël. Francziából ford. Bölöni Farkas Sándor. Román*. Sign. MsU 936 és Sign. MsU 1278.

⁷ Labádi Gergely: *Bölöni Farkas Sándor Schiller-fordítása. Keresztény Magvető* 108. évf. (2002). 217–227.

munkákat tartalmazza: Cervantes: *Le curieux extravagant*, Kant: *A' Paedagogikárol*, Schiller: *A Naiv és Sentimentális költeményről*, Kant: *Vélekedések a' Gyermeke-Nevelésről*, Schiller: *Don Carlos*, Madame de Staël: *Corinna*. A fordításokat tartalmazó gyűjteményt feltehetően még Bölöni Farkas állította össze a kéziratából.⁸ Ha ez a feltételezés helyes, akkor 1821-ig fűzhetette egybe őket, ugyanis a kolligátumon kívül is található az akadémiai hagyatékban két, 1821 után készült fordítás: egy Victor Hugo-átültetés *Izlandi Han* címen, továbbá egy érzékenyjáték: *A vér-feredő. Egy irtóztató szomorú játék két borzasztó felvonásokban. Minden érzékeny lelkeknek ajánlva.*⁹ Az utóbbi a ma már kevésbé ismert, Weimarban, Lipcsében és Bécsben élő, és szerzői tevékenységéből feltehetően megélt szatíraíró, Johann Friedrich Jünger munkája. Az unitárius kéziratokról készült Lakó-Keserű-katalógus 1820 és 1842 közé teszi a kolligátumban található fordítások keletkezését. Labádi helyesen feltételezi, hogy a kolligátumban lévő irodalomtörténeti munkák fordítása korábbra, már az *Erdélyi Muzéum* idejére (1814–1818) datálható.¹⁰

Bölöni Farkas 1817-ben ezt írja Kazinczynak: „Én csak azért is, hogy őket meglepjem, még azon estve neki ültem, igaz hogy nem kevés munkámba került, még is praesentáltam nekik két hetek alatt Don Carlost magyarul.” (1817. nov. 20. KazLev, 3510) Ebből a levélből az tűnik ki, hogy a *Don Carlos*-fordítás 1817-ben elkészült. A *Werther*-fordítás feltehetően egy évre rá, 1818-ban született, ahogy arról egy másik Kazinczyhoz írt levélből értesülhetünk: „Én az ősen mind betegeskedém, 's ennek tulajdonítsd ily késő feleletem is. Néha dolgozgom és olvasok, a mi időm a Discaterizálásbol megmarad. Egy barátom Kedveltjének kérésére betegségem alatt lefordítottam a Werthert.” (1819. január 21. KazLev, 3692) Jakab nem Kazinczy, hanem Döbrentei levelezéséből indult ki, ennek szöveghelyeit a Kazinczy-Bölöni levelek segíthetnek egyértelműsíteni. Az általa idézett és tévesen értelmezett Döbrentei levélben, 1819. március 20-án *nem* arra kéri Bölöni Farkast barátja, hogy fordítsa le *Don Carlost*, *hanem* hogy írja át azt jambusokba, lévén, hogy az első, az 1817-es fordítás prózában készült. Ugyanezt a felkérést erősíti meg Trattner támogatásának elnyerése után Döbrentei 1819. december 22-én. A Jakab által idézett Döbrentei-levél 1821. au-

⁸ vö. Labádi: i. m. 217.

⁹ Sign. MsU 1826. A 19 oldalas kézirat jelzete Sign. MsU 779/B. A kézirattal egybe van kötve az eredeti mű, egy anonym (16 oldalas) nyomtatvány: *Das Blutbad. Ein gräßliches Trauerspiel in zwey fürchterlichen Akten, Und in abscheulichen Alexandrinern, Allen gefühlsvollen Seelen zugeeignet.*

¹⁰ vö. Labádi: i. m. 217–218.

gusztus 20-án nemcsak a *Werther*rel foglalkozik, hanem a *Corinnáról* is említést tesz. A levél alapján a *Corinna*-fordítás 1821-re datálható. Végül azonban sem a *Don Carlost*, sem a *Corinnat* nem sikerült Bölöninek kiadatni, hiába kilincselte érdekében Döbrentei is Trattnernél. Utóbbi hihetőleg arra hivatkozott, hogy kevés a könyvárus, így csak akkor tudja kiadni a fordításokat, ha szereznek rájuk előfizetőket. Döbrentei ezt az ajánlatot továbbítja Bölöni Farkas felé, végül azonban a kiadások nem jöttek létre, így mindhárom kéziratát – köztük a *Werther*-fordítást is – visszakéri és kapja Trattnertől szerzőjük.

Összegezve tehát, úgy tűnik, hogy már 1819 előtt elkészült mind Schiller *Don Carlos*ának, mind Goethe *Werther*ének fordításával, előbbit feltehetően 1817-ben, utóbbit pedig 1818-ban írta. 1821-ben pedig Mme de Staël *Corinnáját*, és 1821 után Jünger-, majd pedig 1823 után Hugo-átültetéseit is lezárta. *Don Carlos*- és *Corinna*-fordításai külön-külön és a fordításos kéziratcsomóban is megtalálhatók Bölöni Farkas hagyatékában. A kéziratcsomót 1821-ben állította össze Bölöni, amelybe még bekötötte a *Corinna*-fordítást, de az azután keletkezett Jünger- és Hugo-átültetéseket már nem. Kérdés, hogy az 1818-ban keletkezett *Werther*-fordítás miért nincs benne az 1821-ig egybefűzött Bölöni-fordításait tartalmazó kolligátumban? Feltehetően azért nem, mert Bölöni a *Werther*-kéziratot ismerőseinek rendszeresen kölcsönözte olvasásra, s talán ez az oka annak is, hogy két egykorú, Bölöni kezétől származó másolata maradt fenn a Schiller- és a de Staël-fordításának is. A később ismertető kéziratos kölcsönzési naplójában ugyanis mind a három általa magyarrá fordított mű szerepel. Az időrend rekonstruálását követően a következőkben filológiai kérdésekről lesz szó, elsőként az első magyar *Werther*-fordítások mintájának kiadásáról.

Egy karlsruhei *Werther*-kalózkiadás története

Valamivel messzebből indulva érdemes röviden áttekinteni a Goethe-filológiának a regényre vonatkozó, nem minden vitától mentes textológiai vizsgálatát. A *Die Leiden des jungen Werthers* első változata 1774-ben jelent meg először a lipcsei Weygand-kiadónál, még ugyanebben az évben ugyanitt újabb kiadást ért meg hibajegyzékkel ellátva; majd egy évvel később Weygand kiadja az ún. *Zweyte ächte Auflage*-t. Szintén 1775-ben egy a második „igazi” kiadáshoz hasonló *kalózkiadás* jelenik meg Berlinben Christian Friedrich Himburg nyomdájában. Himburg a regény szövegében több változtatást eszközölt: a nyelvjárási adaptáció okozta szövegromlás és a nyomdai hibák özöne jellemzi kiadását. Goethe a nyolcvanas években átdolgozta a regényét a hírhedt berlini variáns alapján. A regény második változata 1787-ben jelent meg Lipcsében, a Georg

Joachim Göschen által gondozott *Goethes Schriften* sorozatban. Ez a szövegváltozat került be az 1827 és 1830 között megjelent ún. *Vollständige Ausgabe letzter Hand*-sorozatba is. A posztumusz kiadott, legkimerítőbb *Sophien* vagy *Weimarer Ausgabe*¹¹ 146 kötetes sorozatába is a Göschen-féle változat szerint publikálták a regény szövegét. A WA szövegvariánsa volt hosszú évtizedekig a mérvadó a német nyelvű textológia *ultima manus* eljárása számára, egészen 1950-ig, Ernst Grumachnak a Goethe-filológia „földrengését” előidéző tanulmányáig.¹² A tanulmány szerzője tudatosítja a szövegromlás fentebb vázolt mértékét, s azt hangsúlyozta, hogy az *Ausgabe letzter Hand*ban megjelent *Werther*-regény alig visel magán Goethe keze nyomából bármit is. Véleménye szerint ezzel a legtöbb *Wertherre* vonatkozó történeti-filológiai kutatási eredmény is megkérdőjelezhető. Grumach feladta a késői kéz-élet és az összes fellelhető szövegvariáns, kézirat és nyomtatvány figyelembe vételét követelte egy további *Werther*-kiadás számára. Ez a követelés későbbiekben a genetikus kiadás elvében érvényesült, ám éppen a vitatott regény esetén nem került gyakorlati megvalósításra. Ennek oka részben a temérdek és nehezen fellelhető eredeti és kalózkidadásban rejlik, valamint az első változat kéziratossága eredetijének hiányára vezethető vissza. Így az ezután megjelenő mérvadó kommentált kiadások az első, 1774-es és a második, 1787-es kiadások párhuzamos kiadása mellett döntöttek.

Bölöni és Kissolymosi fordításának kiinduló szövege a következőképpen érhető el a variánsok sorában: A regény első kiadása (E¹) *Die Leiden des jungen Werthers*. Erster Theil. Leipzig, in der Weygandschen Buchhandlung, a második (E²) *Die Leiden des jungen Werthers*. Zweyter Theil. Leipzig, in der Weygandschen Buchhandlung. A második eredetinek hat kalóz- és egy eredeti kiadása ismert, ez utóbbi a fentebb már idézett *Zweyte ächte Auflage*. Ezen hat kalózkidadás egyike a hírhedt Himburg-féle berlini (E³), amelynek második kiadása (h²) J. W. Goethens *Schriften erster Band. Zweite Auflage mit Kupfern*. Berlin, 1777. bei Christian Friedrich Himburg *Leiden des jungen Werthers*. Erster Theil. *Leiden des jungen Werthers. Leiden des jungen Werthers*. Zweyter Theil. Ennek öt kalózkidadás ismert, amely közül az első (h²1): [sorozatcím] *Sammlung der besten deutschen prosaischen Schriftsteller und Dichter Neun und Siebzigster Theil*. Carlsruhe bey Christian Gottlieb Schmieder. 1778. [kötetcím:] J. W. Göthens *Schriften. Erster Band. Leiden des jungen Werthers*.¹³ Az 1825. október 16-ára

¹¹ Továbbiakban WA.

¹² Grumach, Ernst: Prolegomena zu einer Goethe-Ausgabe. *Goethe-Jahrbuch*, 1950/12. 60–88.

¹³ Továbbiakban CA.

dátumozott *Bölöni Farkas Sándor*_{ms} *Könyvei Laistroma* feliratú kéziratcsomó¹⁴ 43. tétele a következő könyvet tünteti fel: „Göthe, Verther’s Leiden. Carlsruhe. 1778. (1 példány)”. A Schmieder-féle kalózkidadás, az ún. Carlsruher Ausgabe (E⁵h²1) megvolt Bölöni Farkas könyvtárában. Valamennyi életrajzírója megemlékezik arról, hogy végrendeletében könyvtárát a kolozsvári Unitárius Kollégiumra hagyta, s az általa alapított Gondoskodó Társaságban elhelyezett vagyontát a könyvtár gyarapítására és a mindenkori levéltáros, könyvtáros javadalmazására szánta.¹⁵ Könyvtárának gondosan vezetett katalógusában található egy Goethe összes művei kiadás is, *Bölöni Farkas Sándor*_{ms} *Könyvei Laistroma*¹⁶ 213. tétele: „Göthes sämmtliche Werke. Vol[l]ständige Ausgabe letzter Hand. Stuttgart u. Tübingen 1827. 1828.” Ez a fentebb említett utolsó kéz-kiadás, amelyben a *Werther* a Göschen-féle nyomtatvány alapján közölték. Az utolsó kéz-kiadást Bölöni 1818-as *Werther*-fordítása után adták ki, így a jelen helyen tárgyalt fordítás szempontjából ez a kiadás irreleváns. Ma már nem lelehető fel a könyv-lajstromban elsőként említett *Werther*-kiadás kötete Kolozsváron. Ez azért is sajnálatos, mert Bölöni esetleges jegyzetei, kommentárjai a Schmieder-féle karlsruhei kiadásban értékes információkat szolgáltathattak volna a fordítás munkafolyamatáról.

A karlsruhei kiadás tehát a *Werther* első szövegváltozata alapján készült, a kolozsvári fordítások is ennek jegyeit viselik magukon. Bár az első magyar verzió az eredeti regény második változata (1778) után húsz évvel keletkezett, mégis bizonyosan a regény első változatát tette meg mintául, hiszen a második változat alapvetően új szövegvariánsának elemei, a fontosabb szövegbetoldások a kolozsvári fordításokban nem lelhetők fel. További jellemzője az első változat után készült nyomtatvány többségének, így a karlsruhei kiadásnak is,¹⁷ hogy átveszi közvetlen mintájától, a berlini kiadástól az ott közölt mottókat, amelyeket eredetileg csak a regény második kiadásának első és második fejezete bevezetőjeként nyomtattak ki. Ezekkel a mottókkal igyekezett reagálni Goethe a *Zweyte ächte Auflage* (1775) kiadásában a kortársak támadásaira, amelyek főként a regény erkölcsstelen tartalmát kifogásolták. Ugyan Bölöni Farkas fordításában csak a második mottó található meg, de ez nem jelenti feltétlen azt, hogy az első nem ül-

¹⁴ Sign. MsU 785/c.

¹⁵ Bölöni Farkas végrendeletének mai lelőhelye: Erdélyi Országos Kormányhatósági Levéltárak, Kolozsmonostori Konvent Országos Levéltára Testamentaria, Sign. F 23. S 32.

¹⁶ 1825. október 16-án, Sign. MsU 785/c.

¹⁷ J. W. Göthens Schriften. Erster Band. *Leiden des jungen Werthers* (= Sammlung der besten deutschen prosaischen Schriftsteller und Dichter Neun und Siebzigster Theil. Carlsruhe bey Christian Gottlieb Schmieder. 1778.).

tette át. Elképzelhető, hogy a kéziratcsomó előlapja valamikor levált, erre utalhat az is, hogy feltehetően a késői Bölöni-kéz írta rá a *Werther* kéziratcsomó címlapjára a szerző nevét és a regény magyar címét. Továbbá a fordításban nem csak az első mottó hiányzik átültetve, hanem a kiadó fiktív előszava is, holott azt minden eredeti német nyelvű kiadásban közölték, illetve minden eredeti német kiadás előtt szerepelt (az első változatokban is) a kiadó előszava, így a CA-ban is.

Köszönhetően annak, hogy a WA az addig megjelent összes *Werther*-kiadás genetikus kapcsolatát részletekbe menően tisztázta, további összehasonlítási alap áll rendelkezésére a mottóval ellátott első változatok egymástól való eltéréseinek figyelembevételére. Innen tudható ugyanis az, hogy több szótévesztése és betűcseréje mellett egyedüli sajátossága a CA-nak, hogy többször is hibát vét az egymást követő oldalak számozásában, amely hibákat rendre egy újabb szám csúsztatásával javítja ki, továbbá a fiktív levelek dátumait is rosszul írja több helyen. Az első sajátosság, az oldalszámok tévesztése értelemszerűen nem releváns egy kézirat számára; a második, a dátumok eltévesztése annál inkább – ezen sajátos eltérések Bölöni Farkas fordításában is tetten érhetők. Három helyen teljesebben, másutt részben téveszt a CA a dátumozásban, így az első részben rögtön az első levél előtt a többi kiadástól eltérően nem közli az évszámot (1771), hanem csak a napot és a hónapot: „am 4. May.” (CA 5. Bölöninél „Majus 4^{dikén}”). Az első teljes dátumtévesztés az első rész autorizált változatában „am 16. Juny” (Goethe, 1774. 26), a CA-ban „am 26 May” (CA 29. Bölöninél „Majus 26^{kán}”). Az autorizált 1774-es változattól eltér a *Zweyte ächte Auflage* annyiban, hogy a július 13-ai bejegyzéshez egy bekezdést betold. Ez a bekezdés a CA-ban és Bölöni Farkasnál is megtalálható. További tévesztés az első rész autorizált kiadásában „am 16. Juli” (Goethe, 1774. 66), a CA-ban „am 15. Juli” (CA 70. Bölöninél „Julius 15^{kén}”). Egy a második részben közreadott fiktív levél a dátumot teljesen eltéveszti, amely az autorizált változat szerint „am 21. Aug.” kelt, az a CA-ban „am 24. Dec”. Erre a szembeötlő eltérésre, szöveghibára feltehetően felfigyelt a fordító is, hiszen az azt megelőző levél augusztus 4-re, az azt követő pedig szeptember 3-ra volt dátumozva, ezért a kettő között nem lehetett december 24-ei datálás: sem a dátumozásból, sem a levél tartalmából adódóan. A fordító feltehetően ezért döntött úgy, hogy kihagyja a levelet. A dátumtévesztéseken túl van még több a CA-ra jellemző szókihagyás vagy betoldás, esetenként mondatkihagyás, ami többnyire Bölöni Farkas fordításában is megtalálható. Adott néhány olyan eltérés is a fordított szövegben (három ilyen helyről van szó), amelyet nem feltétlenül magyaráz a CA szövegéből való kiindulás. A szövegek hagyományozódása szükségszerűen szövegváltozással és szövegromlással jár, feltehetően ez okozta az eltéréseket. A szövegkorpuszok összevetése nemcsak a kiindulási szöveg egzakt meghatározásá-

hoz szerencsés, hanem jelen esetben azért is érdekes, mert Bölöni Farkas fordításbeli eltérései bizonyítják azt is, hogy Kissolymosi Simó Károly *Werther*-fordítása is a CA alapján készült.

Osszián-szövegek Kolozsváron

Az első két magyar *Werther*-fordítás rokonságának igazolásában szerepe van továbbá a regény *Osszián* részeinek filológiai-textológiai vizsgálatának, ezt Kazinczy *Szelmai dalok*-átültetéséig érdemes visszavezetni. Kazinczy Ferenc feltehetően elsőként Virág Benedek hatására fordított töredékeket az *Osszián* szövegekből. Végül 1815-ben jelent meg az átültetés, várakozásaival ellentétben a kortársaktól nagyon visszás véleményeket kapott.

A Bölöni–Kazinczy levelezésben is többször esik szó a kelta bárd legendájának olvasmányélményéről, innen adathozható az is, hogy Kolozsváron 1815. október 10-kén kapta kézhez a művet Bölöni Farkas: „Ossziánt, Rumit, a Muzeumot ma kapám”. (KazLev. 3011) Feltehetően 1815-ben a német fordítást szerezte meg, még pedig a Rhode-félét, az ugyanis szerepel könyveinek katalógusában is: „Ossian’s Gedichte. Überst. v. Rhode ’107.’108.’109.”¹⁸ Kazinczy erre a levélre válaszolva panaszkodik saját fordításának túlnyomórészt elutasító fogadtatásáról. 1816 márciusában pedig arról tájékoztatja Bölöni Farkas Kazinczyt, hogy rendszeresen forgatja mestere *Osszián*-fordítását, s Kolozsváron hírt ad róla másoknak. „Ossziánodba nagyon belé szerettem, bajaim között is, minden nap felolvassom egy énekét; nekem jobban esik ezt magyarul olvasni, mind németül, így pedig nem sok fordítással vagyok. – A minap estve csak ketten vacsorálánk a Bárónéval, sokat beszélünk Ossziánról, mihellyt belesz kötve fordításod, magyarul olvassa, addig is elévévé Rhodét.” (1816. márc. 15. KazLev 3156) Bölöni Farkas *Werther*-fordítása 1818-ban készült el, annak *Osszián* szövegrészéről következőket írja mesterének 1819 nyarán:

Én még egyszer végig olvasám munkáid, Ossian és Clavigo úgy van fordítva az én ítéletem szerént, hogy ők magok sem írták volna másként, s így van az én kedves Sterném is. *Werther* fordítása alatt próbáltam volt az ott felhozott *Selmai Dalokat* magamtól fordítani, s hiszem hogy ha Te nem fordítottad volna előttem, az én fordítá-

¹⁸ Bölöni Markas Sándor *ms Könyvei Laistroma*. 1825. október 16kán. Sign. MsU 785/c. 187. tétel és Bölöni Farkas Sándor *ms Könyvei Laistroma* Felirattak Kolozsvárott. 1830. október 10kén. Sign. MsU 785/d. 248. számú tétel.

som igen tetszene Nekem, de így hogy öszve vetém vele, az én fordításom mind ki törölém kevés változtatások hijján. A kiknek ajánlom Ossiánt és Sternét olvasni magyarul, keveseknek tetszik az igaz, de én még sem hiszem, hogy csalódjam. Ossián 's kivált Sterne, nekem magyarul legkedvesebb Lecturam. (1819. júl. 18. KazLev 3764)

A *Werther*-regényben található részletet, a *Selmai dalokat* Bölöni Farkas (legkevesebb) három szövegfordítás alapján készítette: Goethe *Werther*ének 1778-as kalózkiadás (CA), a Rhode-féle *Osszián*-fordítás és mesterének, Kazinczynek az 1815-ös magyar átültetése alapján. Ezek közül a Rhode-féle verses-, a CA- és a Kazinczy-féle prózai átültetés, illetve saját átültetése a regényben természetesen szintén prózában van. Bölöni feltehetően ismerte a Rhode-féle teljes szöveget, nem csak a *Selmai dalokat*, s bizonyára kialakította a maga Osszián-képét. Emellett szól nyugat-európai útinaplójának némely szöveghelye is, például az 1831. június 1-ei bejegyzése: „Dunkeldi utunkban Perthből kijöve, Monzie, Muthill, Crieff, Madderty és Auchterarder környékén feküsznek sok helyek és hegyek, melyeket Ossian leír, itt estek a Fingal hőroszai csatái; teli ezen helyek természeti szépségekkel. Monzie mellett van eltemetve Ossian is. Ezelőtti esztendőben az itt való határon találták meg a general Wodes cselédi az Ossian temetőjét, amint mondják.”¹⁹ A napló 1831. június 7-ei bejegyzése arról is hírt ad, hogy a skótok maguk is meg vannak győződve arról, hogy a mű nem eredeti gyűjtésből származik, hanem Macpherson saját szerzeményeit tartalmazza, illetve, hogy Bölöni Farkas hiába keresett olyanokat, akik az állítólagosan nemzeti éneket kívülről tudták volna: „Ossian énekeit tudóknak nyomára nem akadtam, a skótosok magok is azt hiszik, hogy ezen énekek nagy részét Macpherson írta volna.”²⁰ Visszatérve Kazinczy és Bölöni Farkas *Osszián*-fordításaira úgy tűnik, hogy a Bölöni-levél *Osszián*ra utaló része inkább gesztusértékű a mester felé, mintsem valódi esemény megtörténtének hihető közlése: „Werther fordítása alatt próbáltam volt az ott felhozott Selmai Dalokat magamtól fordítani, 's hiszem hogy ha Te nem fordítotad volna előttem, az én fordításom igen tetszene Nekem, de így hogy öszve vetém vele, az én fordításom mind ki törölém kevés változtatások hijján.” (1819. júl. 18. KazLev 3764) Néhány szövegmutatvány ad lehetőséget arra, hogy a mai olvasó eldöntse, nyelvérzéke vagy ízlése szerint melyik a jobb vagy a költőibb fordítói lelemény, s hogy mi, illetve, hogy van-e egy-

¹⁹ Bölöni Farkas Sándor: *Napló*. (1835–1836). (Vál., szerk., bev. tanulmány Maller Sándor, sajtó alá rend. Benkő Samu) Budapest, 1984, 230.

²⁰ Uo. 242.

általán kapcsolat a két *Osszián*-fordítás között. Elsőként Kazinczy *Szelmai dalok*-fordításának első bekezdése olvasható (1815):

Dísze az estvelygő éjnek, szépen csillámlasz te enyészeten. Üstökös földet felveszed a' felhők között. Delik halmodon lépteid. Mit nézsz te a' fenyérre? Elnémult a' vihar' zajgása. Messzéről harsog a' hegypatak. A' vad hullámok távol szirteket csapkodnak. Az estvény' legyei ingó szárnyaikkal végig-dongják a' mezőt. Mi után nézsz te, szép világ? De te mosolygasz és eltünsz! Örülve lebegnek körüléd a' habok, 's fürkesztik ékes fürtödet. Ballagj békével, csendes fény! keljen Ossziánnak lelkében világ. (Kazinczy, 1815. 31)

Majd Bölöni Farkas szövegében *A Kiado az Olvasohoz* megfelelő kézirat helye (1818). Úgy tűnik, inkább a „kevés változtatások” vannak túlsúlyban mintsem a Kazinczy-féle szövegből átvett részek és a törlések:

Csillaga a' derengő éjnek, szépen ragyogsz te enyészeten. Sugárzó fejedet felemeled a' felhők közül. Pompások halmodon lépteid. Mi után pillantasz a' pusztára? Elnémult a' fergeteg zuhogása. Messzéről zubog a' hegy patak. A harsogo habok távol szirteket csapkodnak. Az Estve dongo legyei végig zinnegik a' mezőt. Mi után pillantasz te szép fény? De te mosolygasz és eltünsz, örülve lebzselnek körüléd a' habok 's feresztik ékes fürtödöt. Ballogj békével csendes fény! Ossián lelkének dicső világa tünj fel. (a függelékben közölt kéziratból)

A meglepetés akkor éri a mai olvasót, amikor ráeszmél, hogy nem a Bölöni-féle átültetés esetén igazolható a Kazinczy-féle *Osszián* fordítással való szöveggenetikus kapcsolat, hanem az egykorú, feltehetően 1817-ben keletkezett Kissolymosi Simó Károly-féle fordítással. A Kissolymosi-féle megoldás a kettő ötvözete, bár úgy tűnik, a legtöbb átvétel nem Bölöni Farkas, hanem Kazinczy szövegéből való:

Dísze az estvelygő éjnek, szépen csillámlasz te enyészeten. Sűgárzó földet felveszed felhőid közül. Delik halmodon lépteid. Mit nézsz te a' fenyérre? Elszűnt a' fergeteg zajgása. Messzéről harsog a' hegypatak. A' vad hullámok távol szirteket csapkodnak. Az estvény' legyei ingó szárnyaikkal végigdongják a' mezőt. Mi után nézsz te

szép világ? De te mosollygasz és eltűnsz! örülve lebegnek körülöd a habok, 's feresztik édes fürtödet. Ballagj békével csendes fény! Keljen Ossziánnak lelkében világ. (Kissolymosi, 1823. 131, vö. 1975. 122–123)

A jelenlegit megelőző kontextuális tanulmányban olvasható, hogy fiatal unitárius diákok egy csoportja poétai munkákat és irodalomtörténeti fordításokat készített az *Erdélyi Muzéum* számára az 1810-es években, továbbá drámafordításaik és feltehetően a prózafordításaik pedig a Döbrentei Gábor tervezte *Külföldi Játékszín*, és talán egy további prózagyűjteményes kötet részére íródtak. A következő fejezetben ezen poétikai iskola egyik legkevésbé ismert tagjáról, a Werthert és a feltehetően Schiller-drámákat is fordító Kissolymosi Simó Károlyról lesz szó.

Kissolymosi Simó Károly *Werther*-fordítása

Kissolymosi Simó Károly műveiről és életéről nem tesznek említést a Petrik-vagy a Szinnyei-féle bibliográfiák, és érdekes módon Belia György és Wéber Antal sem ejt ezekről szót. Ők adták ki utószóval ellátva az először 1823-ban megjelent Simó-féle *Werther*-fordítást (az eredeti kézirat hiányában az első kiadás után) 1975-ben ötezer példányban. György Lajos úgy tartja nyilván Bölöni Farkas fordítását, mint az első teljes magyar nyelvű *Werther*-fordítást, és azt állítja, hogy Kissolymosi Simó fordítása Bölöni Farkas átültetése alapján keletkezett.²¹ Ezt főként arra alapozza, hogy a két regényfordításban ugyanazok a kihagyások találhatók az eredeti szöveghez képest. Kérdés, hogy mit értettek eredeti alatt? Maller Sándor azt állítja, hogy „[m]ost meg, 1823-ban, Simó Károly, akivel [Bölönivel] valamikor a teljes Schillert tervezgette, az ő fordítását szorosán követve, sokhelyt átvéve, saját neve alatt jelentette meg: négy év múlva Koszta József dagályos fordításában újra kiadták. Az övé [Bölönié] kéziratban maradt, máig.”²²

Valójában az előző fejezetekből már kiderült, hogy ezek az elképzelések tévesek. Hiszen először Kazinczy Ferenc kezdett neki a regény lefordításához 1790-ben, s el is készül a május 4-től 26-ig terjedő, első nyolc levél átültetésével. Ez a fordított mű egészen 1994-ig kéziratban maradt.²³ Az első kiadott teljes for-

²¹ György Lajos: *A magyar regény előzményei*. Budapest, 1941, 432. és 447.

²² Maller Sándor: Az egykönyvű író? In Bölöni Farkas Sándor: *Napló*. 1984, 30. 22. lbj.

²³ Kézirat: Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára RUI 2./I. Kazinczy Ferenc: Stúdiumok I. 30–37.f. „Az ifjú Werther szenvedései. 1790.” Kazinczy Ferenc fordítástörédé-

dítás valóban 1823-ban látott napvilágot Kissolymosi Simó Károly neve alatt, aki unitárius diákként feltehetően Bölöni tanítványa volt. A Kazinczy-féle és a Döbrentei-féle levelezések segítségével nyomon követhető, hogy mikor készült el a két kolozsvári teljes fordítás. Mint láthattuk, Bölöni Farkas munkája 1818 őszén lett kész. Szintén a Kazinczy levelezés segít a Kissolymosi Simó-féle átültetés datálásában. Döbrentei egyik Kazinczyhoz írt leveléből a következőket tudhatjuk meg. „Nem emlékszem, hogy Székely Sándort nálam láttad volna. De látad Simó Károlyt, vállán függő hosszú mentéjében. Ez a Simó a múlt tavasszal hozá hozzám Werther gyötrelmeit igen szép nyelvű fordításban.” E levél szerint a Kissolymosi-féle fordítás már 1817 tavaszán, Bölöni Farkas átültetése előtt kész lehetett. Ugyanakkor a két fordító biztosan ismerte egymás szövegét. Az irodalomtörténet-írás korábbi állításai között szerepelt az a feltételezés is, mely szerint Kissolymosi ismerte és felhasználta a Bölöni Farkas-féle fordítást, hiszen ugyanazon helyeket hagyta ki az eredeti regényből és ugyanazon dátumokat szerepeltette hibásan, mint mestere. A Bölöni Farkas tulajdonában is meglévő 1775-ös karlsruhei kalózkiadás fentebb ismertetett eltérései a lipcsei 1774-es kiadástól Kissolymosi Simó fordításában is megtalálhatók: a kihagyások és a téves dátumozások a két fordításban egyeznek. Látható volt, hogy Kazinczy *Osszián*-fordítását Kissolymosi Simó majdnem egészében átvette, és saját regényfordításában citálta. Végül pedig bizonyos, hogy Bölöni Farkas könyvtárában szerepelt az a karlsruhei Schmieder-kiadás, amely – jellemző kihagyásait és eltéréseit tekintve – a két fordítás mintájául szolgálhatott. Wéber Antal a következőket hangsúlyozza a Simó-féle *Werther* második kiadásának utószavában: „általános volt, hogy a fordítók ízlésük vagy az olvasó műélvezetének vélt megkönnyítése szerint és érdekében rövidítettek, betoldottak, cifráztak vagy éppenséggel egyszerűsítették az eredeti munkát. Ez utóbbi eljárás nyomait az első, nyomtatásban megjelent *Werther*-fordításunkon is tapasztalhatjuk.”²⁴ S bár Wéber állítása bizonyos alátámasztható egykorú fordításokkal, Kissolymosi Simó és Bölöni Farkas fordításai esetében a kihagyások többségének okát bizonyosan máshol kell keresni. György és Wéber is azt állítják, hogy a kolozsvári fordítók két, illetve kilenc levél, továbbá néhány sor fordítását „kihagyja[k]”. György azt írja: „Fordításából [Kissolymosiéból] ugyanazon levelek hiányoznak, mint a Bölöniéből, téves dátumaik is

ke. Kiadta: Gergye László: Kazinczy Ferenc kiadatlan *Werther* fordítása. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1994. 411–419.

²⁴ Goethe, Johann Wolfgang: *Az ifjú Verter gyötrelmei Göthéből. Fordította K[is].S[olymosi].S[imó].K[ároly]. Fejérden* Sajtó alá rendezte Belia György. Az utószót írta Wéber Antal. Illusztrálta Kovács Tamás. Budapest, 1975, 149.

egyeznek; ez azt a látszatot kelti, hogy Simó Károly ismerte, sőt fel is használta Bölöni fordítását.²⁵ Wéber azt állapítja meg, hogy „Simó Károly fordítása, kivéve azokat a helyeket, ahol Bölöni Farkas Sándor nyomán összevon vagy elhagy (két, illetve kilenc levelet), hűnek és pontosnak tekinthető. A szövegben elvétve is tapasztalható, hogy egy-egy mondatot nyilván fölöslegesnek vél s kihagy, ez azonban viszonylag ritkán fordul elő.”²⁶ Ezen állítások háttérében elsőként az húzó-dott meg, hogy György és Wéber nem a karlsruhei kiadást tarthatta kezében. Másodszor pedig feltehetően még csak nem is a német *Werther* regény első szövegváltozatát forgatták (1774-ből), hanem a kelet-európai területeken jóval elterjedtebb, a Goethe által autorizált és éppen kettő, illetve kilenc levéllel kiegészített második változatot, amely – mint már említettem – a berlini Himburg kalózkiadás alapján készült átdolgozott szöveg.

Összegezve: a Kazinczy-levelezésből úgy tűnik, hogy a Kissolyosi Simó-féle fordítás 1817-ben, a Bölöni Farkas-féle pedig 1818-ban keletkezett. A két szöveg között nagyfokú szöveggenetikus rokonság igazolható, terminológiai kérdés, hogy nevezhetők-e – dacára annak, hogy két személy fordította őket – „szövegváltozatoknak”, én arra hajlok, nem. Lévéen, hogy eddig nem bukkant fel a Kazinczy-levelekből rekonstruálható évszámok ellenében semmilyen újabb adat, ezért úgy tűnik, hogy hozzávetőlegesen fél, háromnegyed év lehetett a két átültetés *elkészülte* között, ami nem feltétlen jelenti azt, hogy a *készülés* időszakának ne lettek volna átfedései. A nagyfokú szöveges egyezés arra enged következtetni, hogy a fordítás folyamata párhuzamosan futott. Az állítás ellenében felhozható érv az lehetne, hogy a két fordító talán nem is tudott egymás munkájáról és kezdeményezéséről, csak véletlen kezdtek neki mindketten ugyanakkor a regénynek az átültetéséhez. Ennek mond ellent György Lajosnak a korabeli regények beszerzési nehézségeiről szóló summázata, amely részben annak lehetetlenségét vagy legalább is nehézségét sejteti, hogy a két kolozsvári ifjú egymástól függetlenül beszerezhetette a német regénynek ugyanazt a kiadását.²⁷ A két fordító feltehetően mester-tanítvány viszonyban állt egymással, úgy tűnik mindketten tagjai voltak Döbrentei Gábor és az *Erdélyi Muzéum* köré szerveződő, Kazinczyval is szoros kapcsolatban álló kolozsvári poétai/fordító iskolának, továbbá mindketten a Bölöni Farkas tulajdonában is meglévő karlsruhei *Werther*-kiadásból dolgoztak. Sajnos azonban a Kissolyosi Simó családról és Károly életéről rendkívül keveset lehet tudni, levelei nem maradtak fenn.

²⁵ Uo. 147.

²⁶ Uo. 154.

²⁷ Vö. György Lajos: i. m. 33.

Szerény, ám a *Werther* szempontjából sem teljesen érdektelen információk merültek fel az élettörténettel kapcsolatban. A család őse, Kissolymosi Simó Ferencz Tordán a 16. században nemesi jogokat szerzett a családnak.²⁸ Egy 1887-es tanulmány szerzője, bizonyos K. S. arra utal, hogy a Simó név valójában egy keresztnév volt, amelyet a család a 14. században élt ősenek, Ferenczi Simónak a nevéből eredeztethetünk. (A tanulmány szerzőjének anagrammája arra enged következtetni, hogy úgyszintén ennek a családnak a tagja.) A családnak két ága tartotta fent magát a nemességben: a kis-solymosi és a farczádi ág. Kissolymosi Simó András, tehát a *Werther*t fordító Károly apja a 18. század második felében és a 19. század elején élt, és német nyelven naplójegyzeteket hagyott hátra. A napló értelemszerűen azért is érdekes Károly élete és írásai vonatkozásában, mert az apa megérte fia *Werther*-fordításának létrejöttét és megjelenését is. K. S. András *Naplójából* idéz részeket, majd azt állítja, hogy a Wesselényi család kolozsvári hagyatékában bukkant rá az apa német nyelvű naplójára. Mindeddig nem sikerült fellelni az említett kéziratos naplót a Wesselényi hagyatékban, ezért épp az esetlegesen a *Werther*-fordításra vonatkozó szövegrészletekről sem áll rendelkezésre közelebbi információ. K. S. tanulmányában közzé teszi még a család címerét, legvégül pedig Károlyról a következőket írja: „És csakugyan e Simó Károly egyike volt az ország legmíveltebb fiainak; a gróf Bánffy családnak volt jurium inspectora, kitünű jogász és mezei gazda s idősebb korában az irodalommal is foglalkozott, lefordítván Göthe híres regényét 'Werther szenvedéseit', mely Kolozsvárt jelent meg s melynél a nevezett műnek jobb fordítása maig sincs.” (38) Ez az egyetlen eddig felbukkant adat arra vonatkozóan, hogy Kissolymosi Simó Károly a gubernátornak, tehát a gróf Bánffy családnak lett gazdája és jogásza az unitárius kollégiumban végzett tanulmányai után. Feltehetően tehát ő is a hivatalnoki állásban tevékenykedő és amellet vagy azt megelőzően szépírói babérokkal is kacérkodó magyar tudósok sorában helyezhető el. Az a megfogalmazás, hogy „a nevezett műnek jobb fordítása maig sincs”, elfogultsága okán talán arra enged következtetni, hogy a vélekedés az apa, András *Naplójából* származik.

Visszatérve Kissolymosi Simó *Werther*éhez, ahogy *Szelmai dalok* fordításai esetében, úgy ezúttal is két szövegmutatvány ad lehetőséget a fordítói lelemény, megoldások összevetésére. A Bölöni- és a Kissolymosi-fordítások ugyanazon minta alapján keletkeztek, a Schmieder-féle karlsruhei kalózkiadás (CA, 1778) nyomán. A következő szöveghelyek rendre a karlsruhei kalózkiadásból (1778), a

²⁸ K. S.: A kis-solymosi Simó családról. *Turul*, 1887. 36–37. Köszönet Szabó Ágnes kollégámnak, hogy felhívta a figyelmem e tanulmányra!

Kazinczy-féle fordítástöredékből (1790, kiadva 1994²⁹), Kissolymosi Simó (1817-ben elkészült, 1823-ban megjelent) fordításából és Bölöni Farkasnak a feltehetően 1818-ra elkészült, eddig kiadatlan átültetéséből származnak. A regény első fiktív levelének egyik részlete kerül összehasonlításra, ezzel a Kazinczy-féle fordítási megoldást is szemügyre vehetjük. Kazinczy fordítása 1790-re datálható, feltehetően szintén a *Werther* első szövegváltozatából indult ki szerzője, az sem elképzelhetetlen, hogy szintén a CA-ból, amelyet ő juttatott el Kolozsvárra. Erre vonatkozó levelezés-részlet nem áll rendelkezésre. A fentebb említett kanonizációs szempontok érvényesítése okán jellemzően az érzékenység nyelvét magyarul megteremteni szándékozó részeket válogattam:

Uebrigens finde ich mich hier gar wohl. Die Einsamkeit ist meinem Herzen köstlicher Balsam in dieser paradisischen Gegend, und diese Jahreszeit der Jugend wärmt mit aller Fülle mein oft schauderndes Herz. Jeder Baum, jede Hecke ist ein Straus von Blüten, und man möchte zur Mayenkäfer werden, um in dem Meer von Wohlgerüchen herumschweben, und alle seine Nahrung darinne finden zu können. (CA, 1778. 10)

Egyéb eránt kedvemre élek. El-tsömörlött Lelkemnek ebben a paraditsomi Környékben gyógyító balsamom a Magánosság; 's ez a meg-ifjodott esztendőszakasz borzadozó szívemet gyakorta felfel-melegíti. Virág-bokréta minden fa, minden tsemete előttem; 's hányszor óhajtottam már tserebogárrá válni hogy az illatoknak ebben a tengerében kényemre repdeshessek, 's minden eledelemet benne leljem. (Kazinczy, 1994. 412)

Külömben itt igen jól érzem magam – a magánosság ezen paradicsomi táján drága balsam szívemnek, az ifjúság ezen kora egész teljjel hevíti gyakran borzadozó szívemet; minden élőfa, minden bokor egy-egy virágbokréta, s az embernek májusi lepkének kellene lenni, hogy az illatok tengerét körüllebegje, s abban minden táplálatjait fellelhesse. (Simó, 1823.)

²⁹ Megjegyzendő, hogy a Kazinczy-féle fordítás mintáját nem ismerjük, annyi bizonyos, hogy a széphalmi mester is a *Werther* első változatának valamelyik német kiadásából dolgozhatott.

Külömben, itt igen jól találom magam. A magánosság e paradicsomi környékbe enyhítő balzam szívemnek, s a természetnek ezen ifjú időszakasza egész teljességével melengeti olykor borzadózó szívem. Minden fa, minden bokor egy egy bokréta virág, s lepke kívánna az ember lenni, hogy a jó illat tengerét öszve uszá, s minden táplálatját abban lelhesse. (Bölöni)

Szembeötlő, hogy a Kissolymosi- és a Bölöni-féle fordítás nem áll szoros szöveggenetikus kapcsolatban a Kazinczy-féle 1790-es fordítással, ellentétben a Kazinczytól 1815-ben kiadott ossziáni *Szelmai dalok* esetével. Feltehetően a két kolozsvári fordító nem ismerte a Kazinczy-féle *Werther*-fordítástöredék szövegét, hiszen akkor elvárhatóan ugyanúgy építettek volna arra, mint az ossziáni szövegrészletek esetén, csak a meglétéről tudhattak. Ugyanúgy szembe tűnik az is, hogy a két kolozsvári fordítás kapcsolatban áll egymással. A Kazinczy-féle levelezés szerint Kissolymosié *készült el* 1817-ben és Bölönié 1818-ban. A fenti rövid részletek mégis azt sejtetik, hogy a két megoldás egymással párhuzamosan *készült*. A német „finde mich” Bölöninél tükörfordításban „találom magam”, Kissolymosi megoldása a magyar nyelvhasználat szerint absztraktabb: „érezem magam”. Ugyanakkor például a német „Straus von Blüten” és a „Mayenkäfer” esetében Kissolymosi az, aki a virágcsokrot és a cserebogarat „virágbokréta”-nak és „májusi lepke”-nek fordítja szó szerint, és Bölöni változata tűnik a magyar nyelvhez jobban igazodni: „egy bokréta virág” és „lepke”. A második mondat: német „Die Einsamkeit ist meinem Herzen köstlicher Balsam in dieser paradisischen Gegend, und diese Jahreszeit der Jugend wärmt mit aller Fülle mein oft schauderndes Herz” – ahogyan a bekezdés is – még ha Kissolymosi esetében összevonva is szerepel, láthatóan mindkét kolozsvári fordító esetében lexikailag és szintaktikailag szoros átültetést eredményez. Ez jellemző a teljes regény fordítására is. Nem lehet azt állítani, hogy egyik fordító bizonyosan a másiktól dolgozott, bizonyos esetekben Kissolymosi, máskor pedig Bölöni találja meg a mai nyelvérzék szerinti jobb megoldást. Nem feledhető, hogy a történeti fordítás egy bizonyos időben, egy bizonyos célnak alárendelve születik, s mégha ezen diakrón aspektusokat nagyvonalakban rekonstruáljuk is, ezen modell alapján akkor is csupán feltételesen engedhető meg bármilyen esztétikai ítélet az elkészült történeti átültetésről.

Bölöni Werther-fordításának tervezett kiadója és a kézirat kölcsönzői

Nehéz megválaszolni azt a kérdést, hogy miért csak Kissolymosi Simó fordítása jelent meg nyomtatásban. Trattnernek a két fordítóhoz fűződő kapcsolatról kevés információ áll rendelkezésre. Bölöni személyesen ismerte Trattnert, ugyanis nem sokkal fordítása elkészülte előtt járt nála Pesten. 1818 tavaszától nyár végéig utazást tett Erdélyből Bécsbe, majd vissza, eközben kereste fel Trattner János kiadót is Pesten. *Werther*-fordítása pedig az év őszén készült el a Kazinczy-levél szerint. Trattnernél, akihez Döbrentei javaslatára Bölöni is beküldte a kéziratát, jelent meg végül a Kissolymosi Simó-féle fordítás 1823-ban. Úgy tűnik, hogy nem a két fordító, hanem Döbrentei volt az, aki az évek során a pesti kiadóval a kapcsolatot tartotta. Jakab Elek tanulmányából értesülhetünk arról, hogy Trattner a kiadásra fordítandó pénz hiányával indokolta meg Döbrentei felé azt a döntését, hogy nem adja ki Bölöni *Wertherét*, s felajánlotta, hogy abban az esetben hajlandó megjelentetni, ha azt Bölöni saját erőből megfizeti. Jakab szerint Bölöni ezt biztosan nem tudta hivatali állásából finanszírozni, és sejteni véli azt is, hogy a *Werther* „érzelgős irányát” ekkorra már többen elutasították azok közül, akik mecénásként mögé állhattak volna; mindezen tényezők közrejátszottak abban, hogy a kiadás meghiúsult. Jakabnak feltehetően igaza van, bár az nem valószínű, hogy a regényt azért nem adták ki, mert túl „érzelgős” volt, hiszen Kissolymosi Simó műve mégis megjelent 1823-ban. Feltehetően Jakab Döbrentei véleményre építette elgondolását, hiszen Döbrentei elítélően nyilatkozik a regény szentimentális hangvételéről 1821 aug. 20-án:

Ebbéli koromba azt tartom, hogy az érzés munkái között csak az a jó, a mit a józan és férfijui kebel is meg nem vet. Werthernek a gyermeki ifjuságra rossz befolyása van, mert érzelgőssé hiun álmodozóvá teszi, a férfi pedig csak mint psychologus becsüli, a hogy még másokat is figyelemre méltónak tart, ámbár egyéb oldalról megveti. Én részemről nem adnám ki Werthert magyarul, mert nem óhajtom hogy a német földön volt Wertheriade itt reprodukáltassék, vagy ha adnám, másképpen dolgoznám-ki végét, hasznát vevén Grave intéseinek. Sőt szeretném elúzni az az Egünkre részszint szállott, részszint szállani akaró Német Schwärmereyt s inkább mint fordító e nemben a francziákat venném elő. Már Corinnodnak tapsolok. Az felséges román. (*Keresztény Magvető*, 75. évf. (1943). 201)

Ebből kitűnik, hogy bár Döbrentei tényleg elküldte Bölöni-fordítását Trattnernek, nem biztos, hogy valóban pártolta is a kiadás ügyét. Ugyanakkor az is elképzelhető, hogy ezzel egy időben szintén Döbrentei volt az, aki Kissolymosi Simó fordítását is felküldte Pestre, hiszen egy Kazinczynak címzett levele szerint szintén ő volt az, aki Kissolymosi Simó fordítását is kézhez kapta: „Ez a Simó a múlt tavasszal hozá hozzám Werther gyötrelmeit igen szép nyelvű fordításban.” (1817. okt. 9. KazLev 3495) Leveleiből kitetszik az is, hogy Bölöni *Don Carlos* és *Corinna* fordításairól jóval többet tartott, mint a szentimentális *Wertherről* – feltehetően ezek kiadását jobban is támogatta. Ugyanakkor leveleiből az is kiviláglik, hogy a szentimentális regények kiadását még a '20-as években is jó üzletnek (ha nem is éppen ízlésformálónak) tartotta: „A Wertheriade jó speculatio volna neki, mintha látnám milyen örömet adják érte a leánykák három forintjokat, csak hogy sirhassanak rajta [...]”³⁰ Trattner végül nem adta ki a *Werthert*, de a szintén Döbrenteitől felküldetett *Don Carlost* vagy *Corinnat* sem. Bölöni Farkas valamivel később visszakérte és -kapta kéziratait.

Jakab azt állítja, hogy „Farkas S. mindezen fordítmányait Kolozsváratt sokan írták le, s számtalanon gyönyörrel olvasták.”³¹ S valóban Bölöni kéziratos hagyatékában található két kolligátum, amelyeknek a címe: *Könyvek kiadásáról való Jegyzés*.³² Az első csomó 1818. december 1-jétől 1829-ig tartalmazza a kivett könyvek vagy kéziratok címét és a kölcsönzők nevét, anagrammáját. A második csomó 1832. márciustól 1840-ig tart, ez utóbbiban *Werther*-kölcsönzés már nem szerepel. A kölcsönzési napló szerint három releváns művet is többé-kevésbé rendszeresen kölcsön adott Bölöni: a *Bácsmegeit* (Kazinczytól), a *Werthert* németül (feltehetően a karlsruhei kiadást, ami neki is megvolt) és a *Werthert* a saját magyar fordításában. 26 lapból áll az első, a regény szempontjából érdekes kölcsönzési napló kéziratcsomója. A középre írt és általában aláhúzott évszámokat követően bal oldalon szerepel a kölcsönző neve és jobb oldalon a kivett mű. Amennyiben valaki visszahozta a könyvet, úgy Bölöni egy lendületes vonallal áthúzta a teljes kölcsönzési bejegyzést névvel és címmel. 1820-ban egy bizonyos „B. Theréz, S. Klári” és „Késmárkiné” vették ki a *Werthert* németül, illetve „Sz. Aulie” a *Bácsmegeit*. Még ugyanebben az évben „S. Klári” ismét kölcsönöz, ezúttal is a *Werthert*, ám most Bölöni fordításában magyarul. Egy évvel később egy férfi is kiveszi a regényt, „Otto K.” feltehetően ő is németül. 1822-ben egy ún. „Ref[ormátus]. Deák” kölcsönzi ki a magyar változatot „Verther”, ebben az évben

³⁰ Jancsó: i. m. *Keresztény Magvető*, 75. évf. 1943. 201.

³¹ Jakab: i. m. *Keresztény Magvető*, 75. évf. 1870, 268.

³² Sign. MsU 785e. I. és II.

vette ki a regény magyar fordítását „Buczy [Emil]” és „B. Theréz” is. Buczy Emil, későbbi professzor neve az *Erdélyi Muzéum* köréből jól ismert, munkásságával többek mellett Csetri Lajos foglalkozott behatóan. 1823-ban „Szacsvai” kölcsönzi a *Bácsmegyeit* „Pálfy Úr, Pataki Jo[z]si”, „D[aniel]. Pepi” és „Incze?” a *Werther*. 1824-ben is akad két kölcsönzője a *Werther*nek, az egyik ismételt „B. Theréz”, a másik „Sz. J.”. 1825-ben „Körmöczi” [János], az Unitárius Kollégium tanára, igazgatója, későbbi unitárius püspök és „P. Gobori” látogatta Bölöni kölcsönkönyvtárát és vette ki a *Werther*. 1826-ban „Leszai” viszi el a regényt magyarul, 1827-ben pedig „Stock” feltehetően Úr, hiszen a hölgyeket többnyire keresztnevükkel említette a naplóban Bölöni. 1828-ban „Dezsi” és „Donáth Elek” vették ki a *Bácsmegyeit*. Ezt követően még 1829-ben is akadt két kölcsönzője a *Werther*-kéziratnak, ismét „Stock” vette ki németül és „Stokel”(?) magyarul. Úgy tűnik, több női kölcsönzője akadt a szentimentális regényeknek. Az érdeklődők között akadtak olyan neves személyek is, mint Buczy Emil vagy Körmöczi János. Elképzelhető, hogy legtöbben az unitárius diákok közül kerültek ki, bár mint látható, egy református diák is kölcsönzött Bölöni Farkastól. Nos, a kölcsönzés ténye még nem egyenlő az olvasásával. A kölcsönzési napló önmagában is értékes forrás, de a valódi konklúzió levonásához, ami a kézirat olvasottságát illeti, szükség lenne a kölcsönzők kilétének pontos megállapítására, és valamely személyes dokumentum (levél, napló stb.) bevonására is. Az azonban világosan látszik, hogy a kézirat kerengett, feltehetően többen olvasták és ebben az értelemben ugyanúgy olvasókat szerzett Kolozsváron Goethe Európa-szerte híres érzékeny regényének, ahogyan a Kissolymosi Simó-féle fordítás kiadása szerte az országban.

Erdélyi unitárius egyházközségek és egyházkörök változó közigazgatási térben és időben

Tanulmányunkban arra a kérdésre keressük a választ, hogy kimutatható-e egy térbeli mozgás, egy változó térszerkezet vagy másképpen megfogalmazva egy Erdélyen belüli ún. „*térfoglaló*- vagy *megtartó erő*” az unitárius egyházközségek és egyházkörök esetében az elmúlt évszázadok, illetve évtizedek változó közigazgatási terében?

Az egyháztörténeti események térinformatikai ábrázolási módszerének kidolgozásához a nélkülözhetetlen statisztikai alapot az időközönként megismételt zsinatok adatai és püspöki vizitációk jegyzőkönyveinek leírásai, egyéb egyháztörténeti dokumentumok biztosították. Az egyháztörténeti eseményrekonstrukció alapinformációi nyilvánvalóan a történettudományokhoz kapcsolódó adatok. A térinformatika használatának az egyháztörténeti kutatásban nem az a célja, hogy csak más formában, egy digitális adatbázisban archiválja az adatokat, hanem annak a lehetősége, hogy ezeket az eseményeket térben és időben integrálva egy egységes geometriai alapra helyezve egységes elemzését adja a történéseknek.

Az egyháztörténeti eseményeket leíró adathalmazból kiolvasható „*statisztikai adatok*” a térinformatika segítségével egyszerűen „*visszavetíthetőek*” az objektívnek adott térre, a mi esetünkben Erdélyre. Ez az eljárás egyszerűen annyit jelent, hogy az önmagukban nehezen vizualizálható adatokat, eseményeket, látványosan úgynevezett térbeli összefüggésbe lehet helyezni. Ezáltal nyomon követhetővé válhat az unitárius egyházközségek és egyházkörök térszerkezetének történeti alakulása, *térfoglaló*- vagy *megtartó ereje*, térbeli terjeszkedésének, illetve csökkenésének adott idősíkokban történő elemzése. Korábbi tanulmányunkban³ az alábbi idősíkokat vázoltuk fel:

¹ Dr. Selinger Sándor c. egyetemi docens a Budapesti Műszaki Egyetemen. Korábban Intézetvezető a Gábor Dénes Főiskolán, Kolozsvár – Budapest.

² Dr. Winkler Gusztáv egyetemi adjunktus a Budapesti Műszaki Egyetemen.

³ Dr. Selinger Sándor: Erdélyi unitárius egyházkörök térinformatika alapú történeti adatbázisa. *Keresztény Magvető*, 117. évf. (2011). 444.

1. 1568. január 13. – tordai országgyűlés – **1579. november 7.** – Dávid Ferenc halála;

2. 1579–1690 – unitárius egyház a református fejedelmek alatt (*az ellenreformáció I. szakasza*);

3. 1691 – a Lipót-féle hitlevél kihirdetése (*az ellenreformáció II. szakaszának kezdete*) – **1781** – II. József „Türeلمي rendelete” (az unitárius egyház anyagi és közigazgatási újjászervezésének kezdete);

4. 1786–1811 – Lázár István püspöksége (1811 a látványos építkezések vége);

5. 1825 – a reformkor kezdete – **1876** – Ferencz József püspökségének kezdete;

6. 1876–1928 – Ferencz József püspöksége;

7. 1928–1948 – a szocialista tanügyi reform kezdete (valamennyi egyházi iskola államosítása);

8. 1948–1989 – (1970 – új egyházközségek alakulása Kolozsvár, Csíkszereda, Kóhalom, Homoród, Brassó, Székelyudvarhely);

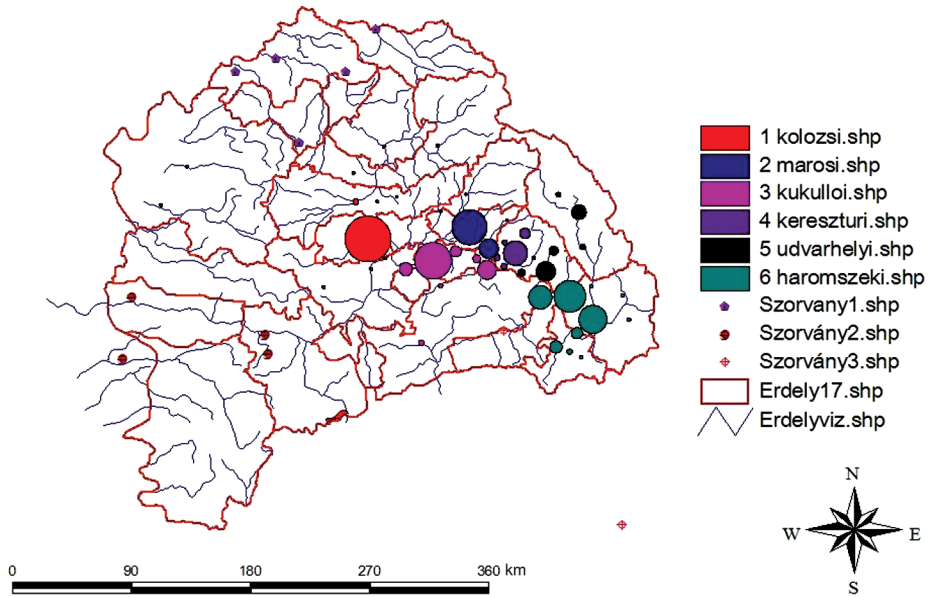
9. 1989–2010 – ingatlanok visszaszolgáltatása, új templomok és lelkészi hivatalok építése.

Ezeket a lehatárolásokat más-más idősíkokra vetítve vagy a korabeli közigazgatási beosztásokban vizsgálva, következtetések vonhatók le az unitarizmus erdélyi elterjedtségére vonatkozóan.

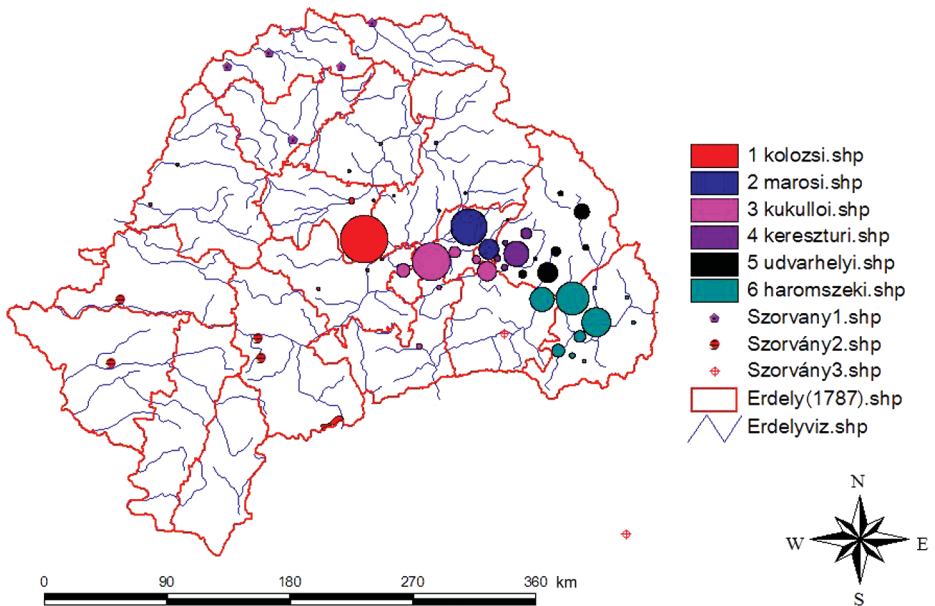
Vizsgálatunk tárgya az unitárius egyházközségek és egyházkörök kialakulásának története és térbeli kiterjedésének időbeni változásai. Megpróbáljuk az unitarizmus elterjedését – illetve annak a 17. század második negyedétől napjainkig történő visszaszorulását térbeliségében is elemezni, megjeleníteni. Más szóval: az egyes települések egyházközségek térbeli, egyházkörök területi kiterjedéseinek változásait az adott kor vagy a jelenlegi közigazgatási határok megközelítésben ábrázolni.

Egyháztörténeti kutatások, elemzések, során kevés szó esik a terepi, térbeli (térképi) és időbeli összefüggésekről. A hely Erdély, az az objektív tér, amelyben beágyazódtak az unitárius egyházközségek és egyházkörök.

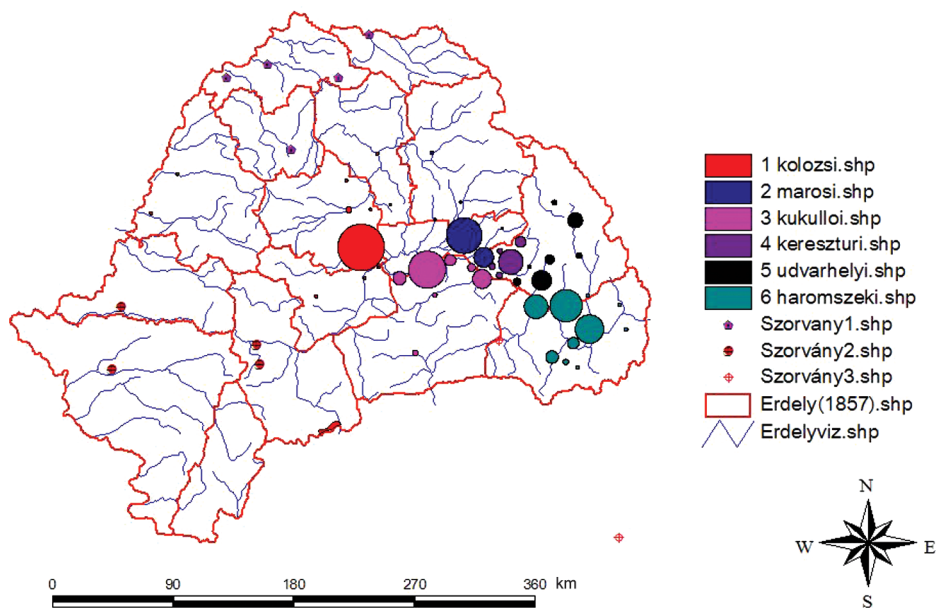
Az első megközelítésben megpróbáljuk gyakorlatilag, az egyháztörténettől függetlenül, megvizsgálni az egyházközségek, illetve az egyházkörök térképen követhető egykori létezését. Ez a módszer az a térinformatikai szemlélet, amely a fizikai valóságból indul ki, ezt a valóságot magyarázza, és esetenként a magyarázatok, fizikai és geometriai alapelvek segítségével esetleg megkísérli a múlt fizikai valóságát – legalábbis elméletben – rekonstruálni.

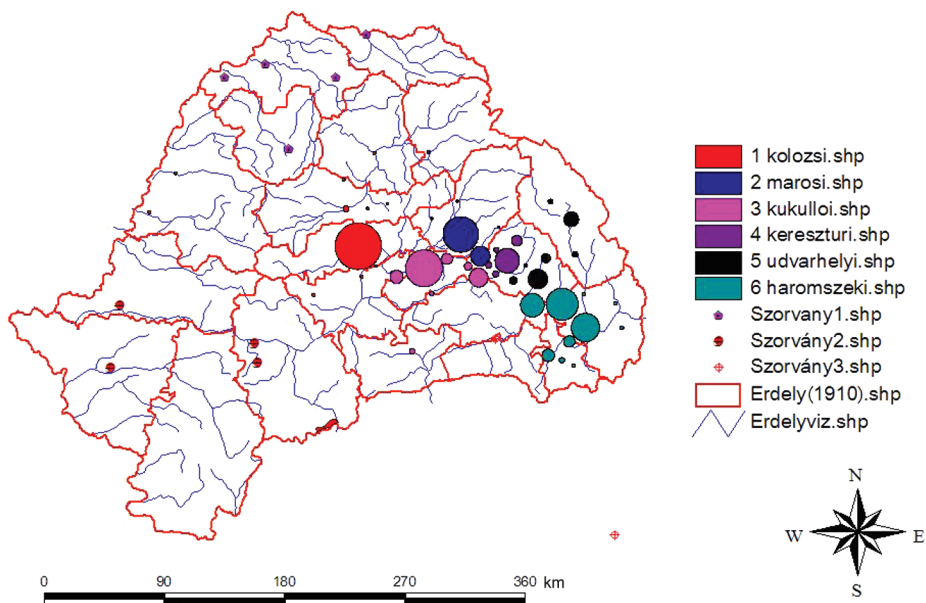
1. ábra: Erdély közigazgatási beosztása a 17. század első felében (1706)

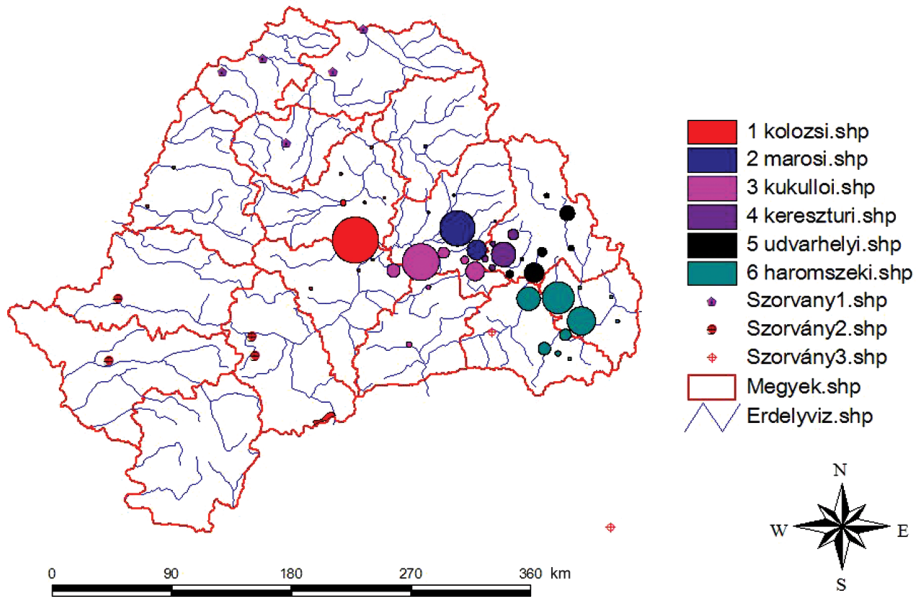
2. ábra: Erdély közigazgatási beosztása a 17. század második felében (1787)

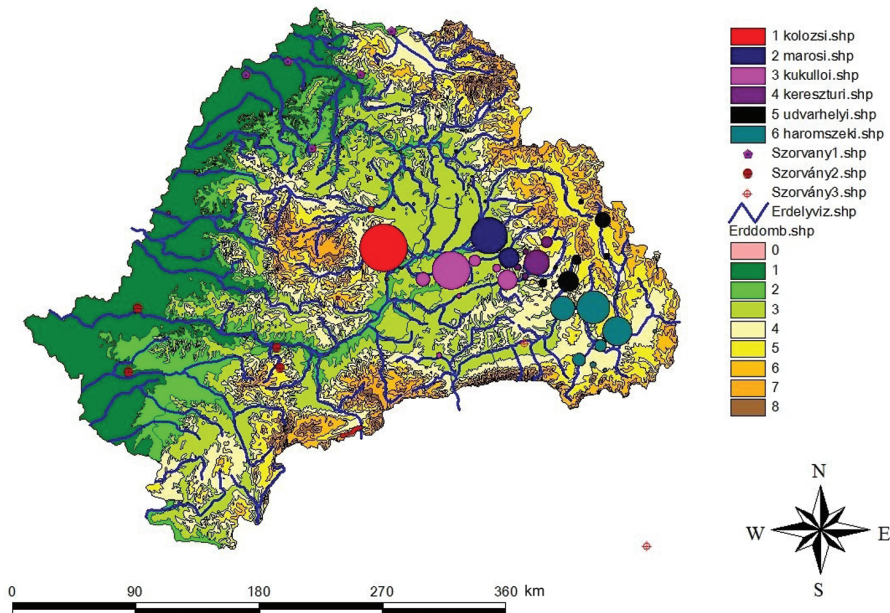
3. ábra: Erdély közigazgatási beosztása a 18. század második felében (1857)

4. ábra: Erdély közigazgatási beosztása a 19. század első felében (1910)

5. ábra: Erdély közigazgatási beosztása a 20. század közepén (1968)

6. ábra: Erdély domborzati térképe és a mai unitárius egyházkörök és egyházközségek helye

Ennek érdekében az alábbi időpontok erdélyi közigazgatási beosztások térképeit használtuk fel:

- Erdély közigazgatási beosztása a 17. század első felében (1706). (1. ábra)
- Erdély közigazgatási beosztása a 17. század második felében (1787). (2. ábra)
- Erdély közigazgatási beosztása a 18. század második felében (1857). (3. ábra)
- Erdély közigazgatási beosztása a 19. század első felében (1910). (4. ábra)
- Erdély közigazgatási beosztása a 20. század közepén (1968). (5. ábra)

A megszerkesztett térképek abban segítenek, hogy az első ránézésre áttekinthetetlen statisztikai adathalmazt azonnal területi összefüggéseiben láthassuk. Mint látható, a vizsgálat alapja egy olyan térképsorozat, amelyik környezethű módon kell, hogy tartalmazza az egyes unitárius településeket, egyházközségeket és az őket egy rendszerbe, egyházkörökbe szervező területeket.

Geometriai alapul Erdély, ún. magyarországi EOY-vetületű (EOY – Egységes Országos Vetületi) térképét használtuk fel. A létrehozott földrajzi térkép-rendszer tartalmazza a további adatfeltöltés elősegítésére, illetve a későbbi elemzés céljából a meghatározó folyórendszereket és a hegyvonulatokat.

Az adatfeldolgozásnál a feltüntetett unitárius települések, egyházközségek pontszerűen vannak ábrázolva, egyes csoportjait azonban egyházkörönként felületté alakítottuk a térinformatika szabályainak megfelelően. A felületté alakítás határait jelen esetben a Főtanács 2011. június 28-i határozatának megfelelő egyházközségi és egyházköri megjelölés, illetve az erdélyi domborzati viszonyoknak megfelelő hegységek, illetve folyók jelentették.

Ahhoz, hogy a továbbiakban az egyházköri változásokat a különböző idősíkokhoz rendelt közigazgatási térképeken, egymásra épülően tudjuk megszerkeszteni, olyan alaphelyzetet kellett kiválasztani, amely valamilyen kezdőpontot is jelent, a mi esetünkben a fentebb említett Főtanács határozat.

Az adatoknak pusztán térinformatikai szempontokból történő megközelítése fontos kiegészítéseket adhatnak az egyháztörténettel foglalkozó kutatóknak. Így földrajzi és egyháztörténeti szempontokat összekötve tekinthetünk vissza az elmúlt 450 év történéseire.

Ismeretes tény, hogy az 1560-as évek végére az unitarizmus tanai széles körben terjedtek el. 1568-tól maga a fejedelem is unitárius lett az udvari nemesség jelentős részével együtt. Az 1570-es évek elejére a legtöbb magyarlakta faluban és városban otthonra talált az új vallásfelekezet.

A feladat, választ adni arra, hogy térben és időben hogyan változtak az Unitárius Egyház terjedési határai, egyházköreibnek száma, és alakult ki mára a 110 anya-, 7 társ-, 3 szórvány-, 37 leány- és 29 szórványegyházközség.

Jelen dolgozatunkban az egyes, fentebb megjelölt közigazgatási beosztásokra vetítjük a ma létező egyházköröket alkotó egyházközségeket, melyeket térbeli, földrajzi környezetben jelenítünk meg, mely további magyarázatra, továbbgondolkodásra érdemes kérdések megfogalmazására serkentheti a vallástörténettel foglalkozó kutatókat. Nevezetesen arra, hogy hogyan válaszolható meg az egykoron, azaz 450 évvel ezelőtt létező unitárius egyházközségek és egyházkörök esetében a „*térfoglaló* vagy *megtartó erő*”-nek a változása az alapítást követő évszázadokban.

A fentebb megjelölt közigazgatási beosztásokra vetítve a ma ismert egyházközségek földrajzi elhelyezkedését, grafikusan kiemelve a ma létező egyházkörökhöz való tartozásukat magától is adódik a kérdés, hogy egykoron vajon hol helyezkedtek el térben és időben az unitárius egyházhoz tartozó települések, hogyan alkottak egyházköröket.

Az egyes idősíkokban, teljes egészében vagy csak részlegesen, az unitárius egyházközséghez tartozó települések térképen történő megjelölése választ adhat arra, hogy mit is érthetünk az unitárius egyházközségek és egyházkörök esetében az ún. „*térfoglaló* vagy *megtartó erő*” fogalmán. Nézetünk szerint az esetleges földrajzi megjelölés konkrétan utalhat az egyes idősíkokban lezajlott eseményekre, melyek csakis fontos dokumentumokból származó adatokkal támaszthatók alá. Ahogy előbbi tanulmányunkban⁴ már utaltunk rá, hogy az egyháztörténeti események vizsgálata elképzelhetetlen egy adott kor történeti eseményeinek ismerete nélkül. Hiszen jelentős politikai és történelmi események befolyásolták az Unitárius Egyház létét, működését. A hatalom birtoklásáért folytatott harcban a történelem során nem egyszer találkozunk az unitárius ellenes intézkedések, az Unitárius Egyház bázisainak, a templomoknak és az iskoláknak erőszakos elvételeivel, az unitárius egyházközség híveinek a református, katolikus vagy görög keleti egyházközségekbe való erőszakos bejegyzésével.

⁴ Selinger: i. m.

MŰHELY

Jakabházi Béla Botond

Javaslat a Magyar Unitárius Egyház lelkészei, hívei közötti kapcsolat megújítására – *a Rosenberg-féle együttműködő kommunikáció által*

Bevezető gondolatok – meghívás a kihívásra

Széles körben elterjedt nézet szerint az evangéliumban minden benne van, ami szükséges és elégséges ahhoz, hogy együttérző, gyöngéd, megbocsátó személyek lehessünk, és tartalmas életet éljünk. Valahogy ez sokunk számára mégis aránylag ritkán mindennapi kenyér. Feltételezem, hogy ez azért is van, mert Jézus radikális tanítása helyett biztonságosabb a kultúránk szokásait követni. Vajon lehetséges-e bármilyen intézményt, különösképpen pedig egyházat a 8 boldogságmondásra építeni? Lehetne-e „normális”, mai kultúránkban sikeres életet élni az evangélium előírásai alapján? Meg lehet-e hallani egy radikális, baloldali, zsidó tanító üzenetét egy olyan társadalomban és korban, amelyben kézenfekvőbb bűnbakokat keresni (vagy gyártani), mint arra összpontosítani, hogy mit tehetek én, hogy mit tehetünk mi azért, hogy megkönnyítsük az együttélést embertársainkkal. Van-e lehetőségünk az idegengyűlölet és torz nacionalizmus, szűk látókörű törzsi gondolkodásmód ellenében, és helyébe a békeszerető, szelíd, együttérző kevesek sorát gyarapítani?

Amikor az evangéliumnak ellenállunk, a kényelmetlen részeket elhallgatjuk (pl. Jézus radikális erőszakmentességét), vagy úgy beszélünk róla, mintha arra várnánk, hogy mások tegyék meg az első lépést (mert, különben kockázatos: sérthetőkké válunk, kiszolgáltatottká, szelídekké – amiről azt hihetjük, hogy gyengeség), észrevétlenül is a társadalmi és személyközi problémák mókuskerekének áldozatainak gondolhatjuk magunkat. Ilyenkor feltesszük a kérdést: mi az,

ami elkerüli figyelmünket, és miért történik meg az, hogy a megoldás helyett a probléma részeivé válunk – magatartásunkkal, beszédünkkel, gondolkodásmódunkkal.

Amennyiben az evangélium elégséges volna – ahogyan a kereszténység történelme folyamán a puristák gondolták, vagy akár a „sola scriptura” elv szűk értelmezői, akkor nem lenne szükségünk segítségre, ugyanis belső és külső konfliktusainkat sikeresen meg tudnánk oldani. Ez az elmélet. A gyakorlat azonban mást mutat. Azt tapasztaljuk, hogy a „Szeresd felebarátodat, mint magadat”, „Ne ítéld, hogy téged se ítéljenek”, „Szeresd ellenségedet” jézusi felhívások ellenére megtörténik, hogy a lelkészek, egyházi emberek között is fokozódik a feszültség, nő a rosszérzés, időről időre elszabadulnak az indulatok, szóbeli, viszonyulásbeli erőszaknak leszünk áldozatai, vagy éppen mi keserítjük meg társaink életét. Fokozottan érvényes ez egyházi választások előtt és alatt. Pedig *kapcsolataink minőségén és jellegén áll vagy bukik hitünk hitelessége*. Az elmúlt években a gyűlések hangulatában, az Unitpap és Lelkészek levelezőlistán olyan szóváltásokra is sor került, amelyek nem az életet szolgálják, hanem a keserűséget, kioktatást, rendreutasítást, vádaskodást, „móresre tanítást”. Mindez szerintem nem azért történik, mert erkölcsileg volna baj velünk, vagy azért, mert rosszabbak lennénk, mint mások. Azért van, mert érzelmeink és szükségleteink felvállalásának képtelenségével lassan és fokozatosan eltávolodtunk önmagunktól, ennek következtében pedig elkerülhetetlenül egymástól is. A gyűlölet és öngyűlölet a legtöbbször a tehetetlenségérzésünk terméke. A nyomorúság érzésének egyik forrása az, hogy könnyen azonosítjuk magunkat (a teljes emberi mivoltunkat) a gondolatainkkal, Descartes óta azt hisszük, hogy létünknek az a bizonyítéka, hogy gondolkodunk, azaz a gondolkodás lett a legfontosabb ügyünk, holott nem vagyunk a gondolataink, sem értékrendünk, sem erkölcsi elvárásaink, sem érzelmeink – hanem mindezeknél sokkal többek. Viszont az elme mindig teszi a maga dolgát: ítél, értékkel, összehasonlít, részekre osztja a valóságot (pl. művileg szétválasztja a szentet és a profánt), és ezt szünet nélkül teszi. Mi, emberek, gyakran kritika nélkül elhiszünk mindent, amit az elménk mond. Kockázatosnak tűnhet nem túl komolyan venni elménket, félünk, hogy ezzel kihúzzuk a szőnyeget a lábunk alól. Nehéz elengedni a régi, legtöbb helyzetben valamennyire bevált gondolkodásmódot magunkról és a világról, és – akár csak a kísérletezés kedvéért, kipróbálni valami radikálisan más magatartást és gondolkodást azért, hogy – végső soron – boldogabbak legyünk mi és a velünk kapcsolatban álló emberek is. Az EMK (együttműködő vagy erőszakmentes kommunikáció) a „fejből való élesemből” visszavezet a szívből való élésre, és ezt a szükségletek és érzelmek új nyelvének a felajánlásával teszi.

Meggyőződésem, hogy a Rosenberg-féle kommunikáció „technikájának”, filozófiájának a gyakorlásával új alapokra lehet helyezni az Egyházunkon belüli személyközi és intézményesen hivatalos interakciók tartalmát, hangulatát és jellegét. Reményem az, hogy a közelgő főhatósági választások előtt egy elkötelezett (még ha számbelileg kicsi is) csoport következetesen felvállalja ezt a jellegű kommunikációs-interakciós formát, és akár lelki gyakorlat-jelleggel, gyakorolni fogja a felszólalások, választási kampány, gyűlésvezetés, konfliktus megoldásának folyamatában. Ha ez megtörténne, forradalmian megújulnának az egymáshoz fűződő személyes és intézményesített kapcsolataink.

Az általam összefoglalt és itt közreadott anyagot használtam eddig előadásokon és műhelymunkákon, az anyag forrását pedig Marshall Rosenberg előadásai, könyvei, interjúi képezik.

Bevezető gondolataimat zárom azzal, hogy feltételezem, az Olvasó, aki talán maga is olyan helyzetben van, hogy számos személyes és egyházi csatározásban vagy egyenesen hadviselésben elfáradt és kiábrándult, naivnak gondolja azt az elképzelést, hogy ez a fajta kommunikáció és viszonyulás egyáltalán működhet. Amennyiben mások vagy éppen ellenfél (nem ellenség) befolyásolása, manipulálása a cél, akkor ez az eszköz teljességgel hatástalan. Viszont ha a cél az, hogy világosan, félre nem érthetően tudjuk saját és közösségeink szükségletét közölni, becsületes, egyenes kéréseket megfogalmazni, felszínre hozni és megtörni a felszín alatt zajló hatalmi harcok „varázserejét” (mely éppen abban rejlik, hogy nincs kimondva – ez a Rumpelstilchen effektus), akkor az együttműködő kommunikáció, véleményem és tapasztalatom szerint, a megfelelő módszer. Szerintem, intézményes szinten is, megér egy komoly próbálkozást. Az EMK-nak, mint módszernek lényeges aspektusa, hogy alkalmazásának nem feltétele, hogy a kommunikációs partner is tudjon és/vagy akarjon erőszakmentesen kommunikálni, elég, ha az egyik fél teszi.

Némileg bocsánatkérően, de inkább a jobb megértés, és a kedves Olvasóban, főként lelkész társban felmerülő nehezítés vagy elutasítás föloldása érdekében bocsátom előre, hogy szándékomnak megfelelően ennek az írásnak néhol érezhető az éle, helyenként tartalmaz olyan kijelentéseket, amelyekkel többen nem feltétlenül érthetnek egyet, néhol pedig egyenesen provokatív. Céлом pontosan a jó értelemben vett provokáció, és ha nem is vita, de egy beszélgetés indítása, egy, az egyházi belső politika erőviszonyok szempontjából peremről induló kezdeményezés.

Az erőszakmentes kommunikáció – az élet nyelve

Az erőszakmentes kommunikáció (vagy együttműködő kommunikáció – EMK) Marshall Rosenberg amerikai pszichiáter-pszichológus által kifejlesztett módszer, amelynek célja, hogy az emberek, a mi esetünkben pedig lelkészek, egyházi alkalmazottak és hívek, nagyobb együttérzéssel és kevesebb félreértéssel tudjanak kommunikálni egymással. Az EMK egy szemléletmód az emberről és a világról, tulajdonképpen egy filozófia és egy ennek megfelelő életmód.

Rosenberg, egy olyan kommunikációs módot ajánl, mely túlmutat a technikán, nem meggyőzni akar, vagy problémákat megoldani elsősorban, hanem egy olyan életszemléletet és létezési módot, mely az élet kiteljesedését szolgálja. Az EMK értelmezésében az erőszakmentesség nem egy kommunikációs trükk, hanem egy olyan állapot, amikor az erőszak – Rosenberg szavaival élve – „elhagyja a szívet”. Ennek útja elsődlegesen az, hogy embertársainkra és önmagunkra nem ellenségként tekintünk, hanem mint egymás élete gazdagításának forrásaira. E megközelítés alapja az, hogy valójában nincs „jó ember” és „rossz ember”, továbbá nincs „helyes” vagy „helytelen” cselekedet. Ezek a felosztások az elnyomó rendszerek kategóriái. Az erőszakmentesség nem egy etikai, vallási okokból tett választás, hanem gyakorlati: működik.

Rosenberg egyik kérdése az volt, hogy mi az, ami velünk történik olyankor, amikor dühösek leszünk, miért ragaszkodunk ahhoz, hogy erkölcsi, moralizáló ítéleteket alkossunk magunkról, egymásról és közösségekről, amikor ez a gondolkodásmód minden esetben zsákutcába viszi kapcsolatainkat. Az erőszakmentes kommunikáció a megszokott ítélkező, moralizáló, kiosztó, címkéző elme helyett egy élő, életet szolgáló gondolkodást és nyelvezetet kínál. Célja az, hogy igazi kapcsolatot teremtsen ember és ember között, és a „kedves, halott emberek” (Rosenberg kifejezése), vagy éppen a dühöngő-felháborodott „áldozatok” helyett élő, érző, szükségleteikkel tisztában levő emberekként éljünk, kiknek jóléte szorosan összefügg társaik jóllétével.

Az EMK szemléletmódja szerint minden ember alapvetően jó, mert mindannyiunkban ugyanazon alapvető emberi szükségletek munkálkodnak. Az alapvető emberi szükséglet kifejezés olyan motívumokat jelöl, amelyben kivétel nélkül valamennyien osztozunk: igény az élelemre, italra, pihenésre, biztonságra, elfogadottságra, szeretetre, tiszteletre, tudásra, szépségre, harmóniára, önmegvalósításra. A különbség csupán abból adódik, hogy melyikünk miképpen akarja kielégíteni szükségleteit. A konfliktusok nem a mélyben, a szükségletek szintjén, hanem a felszínen, a szükséglet-kielégítés módjában gyökereznek.

Az EMK-ban az értékelés az élet nyelvén történik (ami szükségletek és érzelmek tudatosítását és megfogalmazását jelenti), és nem úgy, mintha mi erkölcsileg felsőbbrendűek lennénk másoknál, vagy mint valamilyen büntető istenség. Mindig fel kell tennünk egy kérdést, bármivel szembesülünk: ez a magatartás, viselkedés az életet szolgálja-e vagy sem (és nem azt, hogy az illető személy most jutalmat vagy büntetést érdemel-e). Az orvos, lelkész, pszichológus, tanár nap mint nap azt láthatja, hogy rengeteg düh, tehetetlenség, fájdalom van az emberekben, és nehéz ellenállni a kísértésnek, hogy ne keveredjünk bele mások érzelmi viharába (különösképpen amikor azt látjuk, hogy minket használnának saját feszültségeik levezetésére). Viszont megtanulható az, hogy a megnyilvánuló viselkedés mögött meghalljuk azt, hogy mit akarnak – akár agresszív magatartásunk által is – mondani nekünk jogos szükségleteikről.

Ezt a módszert széles körben sikeresen alkalmazták pl. háborús konfliktusokban (a volt Jugoszláviában, Kongóban, Dél-Afrikában stb.), börtönökben, pszichiátriai betegek körében, rasszista előítéletektől terhelt iskolákban egyaránt. És ami a mi szempontunkból talán a legfontosabb: sikeresen alkalmazzák intézmények átalakításában. Ha egy rendszerbe akarnánk foglalni azt, hogy kikkel és miben alkalmazható az EMK, akkor a következő három területet jelöljük meg:

- önmagunkkal – képessé válunk úgy tanulni korlátainkból, hogy ne veszítsük el az önbecsülésünket;
- legközelebbi embertársainkkal – párkapcsolat, kollegák stb.;
- konfliktushelyzetekben.

Az együttműködő kommunikáció célja

Az EMK módszerét lehetetlen alkalmazni anélkül, hogy tisztában lennénk céljával. A cél pedig az, hogy lehetőleg minden helyzetben kapcsolatban maradjunk önmagunkkal és másokkal úgy, hogy az együttérzés, nagylelkűség, hitelesség természetessé váljék. A cél nélkül a „száraz” technikát lehetetlen használni, ezért manipulálni sem lehet vele. A cél továbbá az, hogy éppen ott, ahol vagyunk, kibontakoztassuk az életet – nem jutalomért vagy a büntetés elkerüléséért, hanem azért, amit mi emberek a legszívesebben teszünk: hogy jó szándékkal és nagylelkűen hozzájáruljunk saját- és embertársaink jóllétéhez.

Az EMK mint életszemlélet, értékrend, magatartás két dolgot jelent, melyek egy integrált egységet alkotnak (mindkettő tanulás és gyakorlat kérdése):

- *nyelvezetet* – emberi érzelmekre és szükségletekre alapozó „szaknyelv”, amellyel tudtul adhatjuk másoknak, hogy mire van szükségünk;
- *egymás befolyásolásának stratégiáját*;

Az EMK alapján a szükségleteink az érzelmeinkkel vannak összefüggésben: ha kielégülnek, akkor pozitív előjelű érzelmek keletkeznek bennünk, ha nem, akkor negatív érzelmek.

Az EMK az önismeret és az empátia, valamint kongruencia fejlesztésének eszköze. Amennyiben tudatosan eldöntjük azt, hogy elsajátítjuk az EMK alapjait, akkor hamarosan önmagunkra és környezetünkre is más szemmel kezdünk nézni, s így megszabadulva rengeteg tehertől, sok energia szabadul fel arra, hogy életünket és kapcsolatait új erővel és szépséggel töltsük fel.

Az EMK lépései

Az EMK kezünkbe adja azokat az eszközöket, amelyek segítségével az együttérzés és nagylelkűség „megtörténik”, erőfeszítés-mentesen. Két kérdésre összpontosít:

– *mi az, ami élő bennünk* (visszajelezni a másik félnek, hogy amit tesz, az hozzájárul-e az életünkhöz vagy sem. Nem kell összekeverni a megfigyelést a kiértékeléssel);

– *mi teheti életünket szebbé és jobbá;*

Az EMK-nak négy lépése van: megfigyelés, érzés, szükséglet, kérés.

Megfigyelés, kiértékelés nélkül. Mi történik konkrétan (pl. „Gabi komolytalan” kijelentés helyett: „Gabi ezen a héten minden reggel késve érkezett”). Sok embernél a megfigyelés és az ítéletalkotás együtt jár, nem tudják elválasztani a kettőt egymástól.

Érzelmeink kifejezése a másik felé.

Szükségleteink kifejezése a másik felé.

Kérésünk kifejezése a másik felé.

Az EMK a gyakorlatban feltételezi, hogy megosztom azt, ami élő bennem (érzelmeik), elmondom a másik embernek, hogy mivel járulhat hozzá a boldogságunkhoz, mivel teheti életemet gazdagabbá, megtanulom empatikusan meghallani mások szükségleteit és érzelmeit, bárhogy is kommunikál a másik fél. Így kerülök kapcsolatba az ő emberségével.

Megfigyelés

Az első lépés lényege az, hogy elválasszuk egymástól a tényeket azok értelmezésétől és értékelésétől. A megfigyelés arra vonatkozik, hogy az adott szituációban mi az, ami objektíve történt: mi az, amiről egy elfogulatlan kívülálló („marslakó”) is ugyanúgy számolna be.

A rossz kommunikáció ismérve az, hogy elidegenítő hatású, és lehetlenné teszi az empatikus egymásra figyelést, azt, hogy mindkét fél megkapja azt, amire vágyik. Rossz kommunikációhoz vezet például:

– egymás kiértékelése, az ítéletalkotás, moralizáló, erkölcsi normák használatával (dichotómiás gondolkodás: jó–rossz, erkölcsös–erkölcstelen kategóriák), az áldozattudat: csak azért vagyok erkölcsileg felsőbbrendű a másiknál, mert én vagyok az áldozat. Nem arról van szó, hogy nem lehetnek ítéleteink és véleményünk, de egy dolog értékelni a helyzetet, és más dolog „felmenni az agyba”, és elemezni az embereket jó–gonosz, okos–buta, vonzó–csúnya stb. kategóriák által. – a tények interpretálása (pl. „Nem figyelsz rám.”)

– a másik minősítése (pl. „Gyula ostoba ember.”)

– általánosítás (pl. „Soha nem hívsz fel, mindig csak én kereslek.”).

Az imént felsorolt megfogalmazások kívül esnek a megfigyelés keretein. Az ítéletek és explicit vagy implicit értékelések helyett igyekezzünk tényszerűen az objektív valóságot közölni. Például a következőket lehetne gondolni és főleg mondani:

„Az elmúlt öt percben csak kétszer néztél a szemembe.”

„Gyulának fél órán keresztül magyaráztam a dolgot, és még utána sem értette.”

„Az elmúlt évben minden egyes telefonos beszélgetésünk során én voltam a hívó fél.”

Az előbbi példamondatok a vitapartneret rögtön védekező pozícióba kényszerítik, szemben az utóbbiakkal, amelyek nem tartalmaznak értékelést, tehát nincs mit vitatkozni velük, és megnyitják az utat a kommunikáció felé.

Érzelem

A köznapi életben az *érzés* szót gyakran használjuk a *gondolat* vagy *vélemény* szinonimájaként (pl. „Az az érzésem, hogy ez a film unalmas”), de gyakran e mögé bújtatjuk a másik minősítését (pl. „Úgy érzem, tévedsz”). Az EMK-nak talán a legnehezebben megtanulható eleme az érzések és gondolatok szétválasztása, és a tényleges érzések felismerése, mind önmagunknál, mind a másik félnél.

Alapvetően két eset lehetséges. Vagy kielégül valamely szükségletünk, és akkor „jól”, vagy nem elégül ki, akkor pedig „rosszul” érezzük magunkat. Ezen túlmenően azonban egy emberben rengeteg különböző érzés lehet. Rosenberg a könyveiben oldalakon keresztül sorolja azokat a szavakat, amelyek azokat az érzéseket írják le, amelyeket akkor érzünk, ha egy szükségletünk kielégült (pl. „nyugodt”, „boldog”, „vidám”, „kipihent”, „izgatott”, „reménykedő”, „büszke”, „felszabadult” stb.), ill. ha nem elégült ki („frusztrált”, „csalódott”, „ijedt”, „szomorú”,

„csüggedt”, „kétségbeesett”, „deprimált”, „feszült” stb.). Az érzések jellegzetessége, hogy nincs rajtuk mit vitatni. Olyan nincs, hogy valaki „hibásan érez”. Lehet, hogy az adott helyzetben én mást éreznék, de ez nem változtat azon a tényen, hogy az illető azt érzi, amit érez. Ebből az is következik, hogy nincs „helyes” vagy „helytelen” érzés: minden ember minden valós érzése egyformán tiszteletre méltó.

Rosenberg szerint sokan úgy élnek, mint kedves, halott emberek. Miért? Mert a dominancia nyelvét használják, s pillanatról pillanatra azon aggódnak: mások mit gondolnak rólam, vajon azt, hogy normális vagyok vagy furcsa, kedves vagy undok, vonzó vagy visszataszító stb. Ez a gondolkodás az, amely elidegenítő, így lesz egyre gyengébb a kapcsolatunk saját életünkkel, érzelmeinkkel és szükségleteinkkel.

A felnőtté válás ismérve az érzelmeink sokfélesége (több és bonyolult érzelmek átélése, tudatosítása, megfogalmazása) és a szereprepertoár bősége (a lelkesítő szerep is ilyen szempontból csupán egy szerep, a főnökszerep is csupán egy szerep – sok fejfásat és problémát okoz az, amikor egy szerep az élet minden vetületén dominánssá válik, pl. ha a családdal is úgy kezdek beszélni, mint ahogy a hívekkel). A szerepekkel való élelést, és a szerepek közötti váltásokat is lehet tanulni. Nagyon sok évig jártunk iskolába és egyetemre, de a tantervből az érzelmi intelligencia tanítása teljesen hiányzott, arra nem tanított az iskola, és még a teológiai évek sem, hogy hogyan bánjunk érzelmeinkkel, hogy milyen eszközök állnak a rendelkezésünkre, hogy kapcsolatban lehessünk, maradjunk önmagunkkal. Szókincsünk gazdag, ha ítéletet kell alkotni, viszont amikor érzelmeinkről van szó, akkor szegényes (sokan azt állítják a „hogyan érzed magad?” kérdésre, hogy jól vagy rosszul vannak – ami nem is érzés, hanem egy értékelés).

Az érzelmeknek puritán közegben nem tulajdonítottak különösebb fontosságot, viszont a mai kutatók megállapítás szerint (pl. Steven Pinker, Mérő László) az érzelmek nélkül lehetetlenné válik a gondolkodás (ezért is lehetetlen önálló mesterséges intelligenciát kifejleszteni), szükségletek nélkül pedig nincsenek érzelmek (az evolúciós pszichológia egyik központi témája az, hogy az életet és biztonságot fenyegető helyzetek miatt váltanak ki olyan heves érzelmeket – mert a túlélést szolgálják).

Rosenberg egy diáknak a panaszával szemlélteti, hogy mennyire nehéz a megfigyelést elválasztani az ítélettől. Egy diák tanácsért fordult hozzá, azért panaszkodott, mert szobatársa nagy hangerővel hallgat zenét. Amikor a tanácsadó a panaszkodó diákot kérdezte arról, hogy mit érzett, mikor ez történt, a diák válasza az volt, hogy: „nem helyes bentlakásban hangosan zenét hallgatni” – ami nem érzés, hanem egy vélemény. Később meg azt, hogy „aki ezt tesz, az pszi-

chopata”. Később pedig kifejtette, hogy végül is semmi érzése nincs ezzel kapcsolatban. Rosenberg ezzel a példával szemlélteti, hogy a diák nem volt képes azonosítani érzelmeit, bár nyilvánvalóan erős érzelmei voltak kollegája hangos zenehallgatásával kapcsolatosan. Jó emlékezni arra, hogy az érzelm kifejezése nem egy diagnózis (pl. a feleség panaszkodik férjére: „egy fallal élek, egy tuskóval”), és a diagnózisok felállítása önbeteljesedő jóslatként is működhet. Továbbá fontos megtanulni felelősséget vállalni az érzelmekért. Sosem a másik fél a felelős azért, ahogyan én érzek, mert nem a másik személytől kapott inger miatt érzem magam valahogyan, hanem amiatt, hogy hogyan értelmezem a másik cselekedeteit. Nehézségeink nagy része abból származik, hogy valahogyan megtanultunk felelősséget vállalni mások érzelmeiért, holott saját cselekedeteinkért vagyunk felelősek, mások érzelmeiért nem (gyermeket könnyen meg lehet tanítani, hogy felelősnek érezzék magukat a felnőttek szomorúságáért, csaldottságáért, s ezáltal válnak könnyen irányíthatóakká és manipulálhatókká, pl. „anya szomorú lesz, ha nem tanulsz”).

Nem tőlünk függ, hogy mások hogyan értelmezik a viselkedésünket, nem vagyunk felelősek az ők értelmezésükért és az ennek következtében megjelenő érzéseikért, viszont felelősek vagyunk saját viselkedésünkért, tetteinkért, indítékainkért, és mások is ugyanígy.

Az EMK kerüli a vádaskodást, sosem lehet érvényes az ilyen jellegű kijelentés, hogy „Azért vagyok dühös/csalódott, mert te...”. Ehelyett inkább ezt javasolja: „Azért vagyok csalódott, mert én (mert nekem arra van szükségem, hogy...)...” Fontos tudnunk, mi történik a fejünkben, miért érzünk úgy, ahogy érzünk: milyen szükségletünk kerül veszélybe.

A beprogramozott erkölcsi ítéleteink a következő érzelmekhez vezetnek: düh, büntudat, szégyen és depresszió. Amikor arra gondolunk, hogy a másik ember ilyen és ilyen (beteg, gonosz, buta, erkölcstelen stb.), dühösek leszünk, pedig ezeket nem a másik ember miatt érezzük, hanem a mi saját értelmezéseink miatt.

Ennek a négy érzésnek az alapja az, hogy van valamilyen szükségletünk, amit nem elégítettünk ki. Csakhogy minket nem arra tanítottak, hogy a gyökökhez, alapokhoz menjünk, hanem hogy maradjunk a felszínen. Ezzel pedig még inkább megnehezítjük azt, hogy megkapjuk, amire szükségünk van.

A szükségletek

Szükséglet alatt az EMK-ban egyetemes emberi igényeket értünk. Ha az ember például egy új – gyors, erős és csodaszép – kocsi vágyik, akkor a szükséglete nem magára az autóra vonatkozik: az csak egy megoldási mód, amellyel

megpróbálja kielégíteni a szükségleteit. Ilyen szükséglet lehet például a biztonság iránti igény, a társadalmi megbecsültség igénye, a pihenés iránti igény (mivel a gyorsabb autóval előbb hazaér, így több ideje marad pihenni) stb.

A szükségletek, amint az érzések is, kivétel nélkül tiszteletre méltóak – és, paradox módon, ugyanolyan nehéz fölállalni őket. Ha a kollegáim hangoskodnak és röhögcsélnek körülöttem, sokkal könnyebb az ők „modortalanságukról” vagy „tapintatlanságukról” beszélni, mint arról, hogy nekem csöndre volna szükségem – vagy épp tiszteletre. Nem azért, mintha a csönd vagy akár a tisztelet iránti szükséglet rossz volna – csak éppen arra neveltek minket, hogy a világban az érvek és ellenérvek által megközelíthető, „objektív igazságok” és „egyetemes értékek” mentén iparkodjunk eligazodni. Mivel ilyen értékrendben növünk fel, legtöbbünk számára nem csekély tanulást kíván a személyes szükségletek nyílt fölállalása.

Rosenberg szerint a moralizálás, az ítéletek, a diagnosztizálás mind elidegenedett kifejezései a szükségleteinknek. Pl. a „Sosem értesz meg” vádló panasz mögött a megértés iránti teljesületlen szükségletünk fogalmazódik meg.

Szükségleteink és vágyaink ilyenfajta indirekt megfogalmazása a másik féllel azt teszi, hogy egész energiáját önvédelemre vagy ellentámadásra használja. Viszont minél tisztábban és manipulálás-mentesen fejezzük ki magunkat (bűntudat és szégyenkeltés szándéka nélkül), mondjuk el érzelmeinket és szükségleteinket, annál inkább megkönnyítjük a másik félnek azt, hogy együttérzően válaszoljon (és akár el is utasítsa kérésünket). A problémánk az, hogy a kultúránkban nem arra tanítottak, hogy szükségleteink lencséjén keresztül nézzük érzelmeinket, hanem arra, hogy azt keressük, ki a hibás, és mi a baj a másikkal, hogy ezt vagy azt teszi velünk. Mi inkább ítéleteket vágunk egymás fejébe, és nem szükségleteinket mondjuk el (pl. biztonság, tisztelet iránt).

Manfred Max Neef közgazdász szerint egy gazdaság sikerességét az mutatja, hogy minél több ember szükségleteit képes kielégíteni. És egy intézmény sikerességét is az jelzi, hogy az intézményhez tartozó személyek szükségleteit és igényeit a lehető legteljesebb módon tudja kielégíteni. Olyan helyzetben is, amelyben pl. az anyagi források hiányával küzd az Egyház, a legtöbb lelkésznek az elégedetlenségre nem az adja az okot, hogy korlátozottak az erőforrások, hanem az, ha ezek az erőforrások nem méltányosan vannak elosztva.

Szükségleteink száma nem olyan nagy (lásd a maslowi piramist, mely már túlhaladott modell, de még mindig hasznos): létfenntartás, biztonság, együttérzés, megbecsülés, játék (Mérő László szerint: létfontosságú időnként nem létfontosságú dolgokkal foglalkozni), elfogadó közösség, és legfőképpen – független-

ség, autonómia (lásd a sok háború és terrorakció mögötti motivációt), valamint önmegvalósítás.

Ami az embertársainkkal való kapcsolatainkat illeti, ehhez a szükségletekhez kapcsolódó érzelmek fejlődésének három szintjét kell megkülönböztetnünk:

– *alsó szint* – érzelmi rabszolgaság. Az érzelmi fogság vagy szolgaság abban a gondolkodásmódban nyilvánul meg, amely azt mondhatja velünk, hogy „én vagyok a felelős mások érzelmeiért, rajtam áll, hogy mindenki boldog legyen stb.”. Ennek a gondolkodásnak a következménye az lehet, hogy még a hozzánk legközelebb és bizalmas kapcsolatban levő emberek is terhet fognak jelenteni számunkra, kapcsolatainkra leginkább a büntudat és szégyen érzése lesz jellemző. Aki a szereteten csupán a saját igényeiről és szükségleteiről való lemondást érti, az nagy eséllyel öröm nélkül fog élni. Érdeemes megfigyelni, hogy azok az emberek, akik nagyon ragaszkodnak egymáshoz, pl. a szerelmesek, sokszor nehezen viselik el egymás fájdalját, és a tehetetlenségérzés nemritkán dühbe, vagy egyenesen a másik vádolásába csap át. Holott ilyenkor csupán azt kellene mondania a másik félnek, hogy: „Nehéz így látni téged, ilyenkor elveszítem a kapcsolatot magammal, tehetetlennek érzem magam”. Sokan ehelyett inkább vádolják a másik személyt, pl. ha zokog: „most minek kell ezt csinálni” stb.). A „tökéletes gyermek”, aki mindenkinek meg akar felelni, ezen a szinten van, az érzelmi rabszolgaság szintjén, mivel úgy gondolhatja, hogy abban a pillanatban, amikor nem felel meg maradéktalanul mások elvárásainak, értéktelenné válik, aki nem méltó mások szeretetére.

– *középső szint* – a düh és undor. Ezen a szinten rájövünk arra, hogy milyen nagy árat fizetünk az érzelmi rabszolgaságért, ezért fellázadunk, s mintha be szeretnénk pótolni azt, hogy nem hallgattunk a lelkünkre, hogy túl keveset éltünk. Itt ráförmedünk a másik személyre: „Ez a te problémád! Nem vagyok felelős az érzelmeidért, alá szolgája stb.”. ezen a szinten már tudjuk, hogy miért és kiért nem vagyunk felelősek, de azt még nem, hogy miért igen. Úgy lázadunk fel, ahogy az senkinek sem jó. Itt még fontos szerepet játszik a büntudatunk és a szégyen, mint motiváló tényezők.

– *felső szint* – tisztában vagyunk saját szükségleteinkkel, és együttérzően válaszolunk a másik fél szükségleteire és kéréseire akkor is, amikor el kell utasítanunk egy kérést.

Néhány példa és ellenpélda szükségletek megfogalmazására:– „idegesít, amikor a papírjaidat a földön hagyod” – szükséglet: rend, de a megfogalmazásban van némi számonkérés és vád;

– „elszomorít, amikor azt mondod rám, hogy öcsike, mert arra van szükségem, hogy egyenrangúnak érezzem magam, hogy érezzem, hogy tisztelsz” – valódi, tiszta megfogalmazása a szükségletnek;

– „irritál, ha későn érkezel” – ez így kevés, ajánlott inkább a következő változat: „irritál, ha későn érkezel, mert arra van szükségem, hogy...”)

Továbbmenően különbséget kell tennünk a szükségletek és a kérések között. A kérés egy személy felé irányul, hogy egy bizonyos módon járjon el velünk. A szükségletekben ilyen nincs, mert rólunk szólnak, ami bennünk élő (kiszól a gyerek az anyjának: „szomjas vagyok”, „nem találok a zoknim” – ez így még rendben, mert az anya érti, hogy segítségkérésről van szó. Az olyan kijelentés viszont, hogy „megint késtél”, „most is későn kezdjük a gyűlést” azért kerülendő, mert ítéletet is hordoz magában.

Nagy erőfeszítést igényel megkülönböztetni a kulturális beidegződéseinket a szükségletektől (pl. bizonyos márkájú autó – a státuskeresés nem szükséglet, hanem stratégiák a tisztelet stb. szükségletek kielégítésére).

Kérések

Félelmetes lehet nekünk érzelmekről és szükségletekről beszélni egy olyan kultúrában, amelyen ezért keményen megítélhetnek (eltorzult protestáns puritán erkölcs alapján). Pl. nőket arra szocializáltak, hogy a nőnek fel kell áldoznia saját szükségleteit mások szükségleteiért. Férfiakat meg arra, hogy ne is legyenek szükségleteik, csak kövessék azt, amit a király, igazgató vagy vállalati vezető mond – akár a halálba is.

Érthető, hogy miért alakult ki az a torz elképzelés, hogy a szükségletek önzőek, és velünk van a baj, ha egyáltalán tudatában vagyunk, netalán még szóvá is tesszük szükségleteinket. Ha ezt csak egy kis részben is így gondoljuk, akkor a kéréseink is félszgek lesznek, és erre adott másik személy reakciója is csak abban erősít meg, hogy tényleg velünk van a baj.

Erre a gondolkodásra viszont létezik alternatíva: tegyük fel, hogy a szükségleteink ajándékok mások számára: lehetőséget adunk nekik arra, hogy örömet szerezzenek nekünk, betekintést a belső világunkba, abba, ami élő bennünk.

Amikor kérésekről van szó, az egyszerűség kedvéért gondoljunk arra, hogy csupán kétféle hozzáállás lehetséges részünkről. Az első a „rúg belém hozzáállás” – annyira félszegen kérünk, hogy szinte magunkra vonjuk a másik fél dühét. A másik lehetőség a „Mikulás hozzáállás”: karikírozva, de lényege az, hogy kérésünk által alkalmat adunk a másik személynek, hogy segítsen rajtunk.

Az EMK-ban megfogalmazott kérés jellemzője az, hogy pozitívan van megfogalmazva, konkrét, teljesíthető és elutasítható.

Pozitív, mert az ember nem tud „valamit nem csinálni”, csak valamit csinálni. Nem szerencsés az a kérés, hogy „Ne tölts annyi időt a munkahelyeden.” Rosenberg egyik példájában a feleség ezt kérte a férjtől, aki erre fel beiratkozott egy golfklubba.

Konkrét, mert az általánosság nem segíti a másikat annak megértésében, hogy mit is szeretnék tőle. A „segíts többet a házimunkában” helyett fogalmazunk így: „szeretném, ha ezentúl vacsora után te mosogatnál el.”

Teljesíthető, mert a lehetetlen kérés a kommunikáció megfeneklését eredményezi. A teljesíthetőség nemcsak az objektív, fizikai adottságokra vonatkozik, hanem a partner érzéseire és szükségleteire is.

Elutasítható, azaz nem követelés. A másik félnek ki kell hallania a kérésünkből, hogy jogában áll azt nem teljesíteni, és ezzel nem von a fejére semmilyen retorziót (pl. szeretetmegvonást, érzelmi zsarolást stb.)

Ez voltaképpen az egész EMK lényege: annak megértése, hogy valamennyi érzésnek az oka bennem van, a saját szükségleteimben. Bármit is tesz velem a másik, ha az nekem rossz, az csakis azért rossz, mert nekem van valamilyen szükségletem, amely így nem elégült ki.

Hogyan kérjünk, hogyan fogalmazzuk meg kéréseinket? Elsősorban arra vigyázzunk, hogy a kérésünk ne legyen parancsként értelmezhető. Gondoljunk arra, hogy amikor kérést hallunk, szívesen eleget teszünk a kérésnek, és lényegében azt tesszük, amit a legszívesebben teszünk: szolgáljuk az életet, mások jóllétét, ami önmagában is jó érzéssel tölt el. Ha ugyanazt a kérést követelőzésnek halljuk, akkor ez veszélyezteti függetlenségünket. És ha mégis eleget teszünk a kérésnek, abban nem lesz sok öröm, mert nem önzetlenül tesszük, hanem azért, hogy elkerüljük a büntetést, szégyent, bűntudatot stb.

A nagy általánosságokban megfogalmazott kérésekkel nagy probléma van, túl nagy teret enged interpretálásra, különösképpen, ha a kommunikáló felek nem ismerik jól egymást, vagy nincsenek jó kapcsolatban. Amikor visszakérdezzük, értessük meg a másik féllal, hogy nem pszichologizálni akarunk, hanem pontosan érteni azt, hogy mit érez és gondol.

Amikor kérésünk valójában parancs, a másik embernek reakciójában két lehetősége van: szubmisszió – aláveti magát a kérésbe palástolt parancsnak –, vagy tiltakozik és fellázad.

Mindkét esetben, aki kér, erőszakosnak tűnik, az erőszakra pedig képtelenek vagyunk együttérzően válaszolni. Vegyünk példának egy fiatal pár beszélgetését: „Éva, egyedül érzem magam, töltsük együtt az estét” – mondja a férfi. És

hogy ez kérés-e vagy inkább felszólítás, az Éva válaszára adott reakcióból derül ki. Ha a nő azt válaszolja, hogy „Fáradt vagyok, inkább a barátaimmal menj ma ki”, a férfi eredeti kérése valódi kérés volt, ha ilyen szellemben válaszol: „Szóval kimerültél, szükséged van pihenésre. Értem, és én veled szeretném tölteni az estét”. De lehet teljesen más, pl. „Tipikus, mindig ilyen önző vagy, nem akarsz sehova se menni velem stb.” – tehát az eredeti kérés parancs volt. Vagy lehet a reakció elhallgatás, aztán panasz, pl. „Nem is szeretsz” – ez a kijelentés a legtöbbször büntudat-keltés céljából hangzik el.

Ha az a célod, hogy elérd azt, hogy a másik ember azt tegye, amit te akarsz, akkor az EMK nem neked való. Ha azt, hogy kéréseidre szívesen válaszoljon, akkor igen. A lényeg a kölcsönösen empatikus kapcsolat, nem a mi akaratunk tűzön-vízen való érvényesítése.

Ha a másik félnek terhes a múltja, nehezebb meggyőzni, hogy minket nem eszandék vezérel.

Külön megemlítendő a torz kommunikációban időnként bekövetkező felhatalmazás-jelenséget. Ha egy egyházi vezető kijelenti, hogy „a lelkészek rendetlenek” vagy „a papjaink lusták”, ezzel végeredményben felhatalmazza a célzottakat, hogy ily módon viselkedjenek. Olyan ez, mint amikor a képzetlen pedagógus az izgága diákra süti, hogy „rendetlen”, utána meg a diák valóban rendetlenül fog viselkedni, ugyanis most már felhatalmazást is kapott rá.

Hogyan figyeljünk együttérzően a másik személyre?

Az empátia egyik jellemzője, hogy nincs benne ítélet.

A halott beszélgetések, az üresjáratú párbeszéd és semmitmondó csevegések azért értéktelenek, mert a benne részt vevő felek között nincs valódi kapcsolat. Ilyen esetben a beszélőt hallgatva az lehet a benyomásunk, hogy egy bábelit hallgatunk, s elveszítjük a beszélő szavai mögött álló érzelmekkel a kapcsolatot. Fordítva is megtörtént már, hogy egy számodra érdektelen tárgyról valaki olyan szenvedéllyel és örömmel tud beszélni, hogy az ő lelkesedése, szenvedélye magával ragadott.

Rosenberg azt ajánlja, hogy abban a pillanatban, amikor elveszítjük a kapcsolatot a másik féllel, nem tudunk már rá figyelni, szakítsuk félbe a beszélgetést. Nem érdemes megvárni, amíg kínossá válik számunkra a helyzet, hanem amikor egy szóval is többet hallottunk, mint amire szükségünk volt, jelezzük azt. Itt nem a beszélgetés-megszakítás a lényeg, hanem az, hogy ezáltal a kapcsolatunkat élővé tehetjük újból. Ha pl. valaki a 40 évvel ezelőtti sérelmeit ismételteti n-edszerre, szakítsuk meg a lamentálást, és kérdezzünk rá az érzelmeire, hogy akkor, abban

a helyzetben mit érzett, és mire lett volna szüksége. Udvariatlannak tűnhet megszakítani egy beszélgetőpartnert, viszont sokkal udvariatlanabb tovább hallgatni úgy, hogy valójában csak mímeljük, hogy érdekel minket.

Egy felmérés szerint az emberek több mint 90 százaléka azt választaná – ha lehetősége volna – hogy szakítsák félbe a mondanivalójában, amikor már nem tudnak rá figyelni, és kevesebb mint 10 százaléka azt, hogy engedjék végigmondani azt, amit akar, bár egyáltalán nem figyelnek rá.

Hogyan bánjunk önmagunkkal? – empátia önmagunkkal

Szokatlan gondolata az EMK-nak, hogy nemcsak a másik emberrel, hanem önmagunkkal is empatikusak lehetünk. A legtöbben nagyon korán megtanuljuk, hogy hibáztassuk és vádoljuk önmagunkat. „Hogy lehettem ilyen hülye?!” – kérdezi kétségbeesetten önmagától az agresszióját befelé fordító személy, a „sakál” (az agresszív módon kommunikáló embert sakálnak nevezi Rosenberg, az empatikusan kommunikálót pedig zsiráfnak). A zsiráf azonban megfigyeli, hogy konkrétan mi is az a viselkedés, amit kifogásol magában, mit érzett, amikor azt tette, amit tett, és milyen szükségleteit elégítette ki ezzel. Aztán – negyedik lépésként – megfogalmazhatja azt az alternatív megoldást, amit legközelebb hasonló helyzetben (értsd: hasonló szükséglet esetén) tenne. De lehet, hogy nem talál alternatívát. Akárhogy is: azzal, hogy a történeteket újrafogalmazta az érzések és szükségletek kontextusában, tehermentesítette magát az önvád (az önmagával szembeni erőszak) alól.

Az EMK nem univerzális csodaszer: a konfliktusban álló feleket elsősorban nem a megoldás, hanem a kölcsönös megértés felé tereli. A tapasztalat viszont azt mutatja, hogy amennyiben a megértés (ahogy az EMK szóhasználatában mondják: a szív szintjén történő összekapcsolódás) megvalósul, ott a mindkét fél számára egyaránt elfogadható megoldás is sokkal könnyebben megszületik, mint akkor, amikor ellenfelek keresik görcsösen a „legkevésbé rossz” kompromisszumot.

Amikor ítélező elmével nézzük magunkat, akkor nem tudunk másokkal sem együttérezni (empatizálni). Az EMK-val pillanatról pillanatra értékeljük magunkat úgy, hogy nem veszítjük el az önbecsülésünket; szégyen és büntudat nélkül.

Gyakorlat

Idézz fel egy alkalmat, amikor valamilyen hibát követtél el. Mit mondtál magadnak abban a pillanatban, amikor rájöttél a hibádra?

Tipikus hozzáállás: „hülye vagyok”, „hogy tudtam ekkora ökörséget csinálni”. Ha ilyenek megfogalmazásán kapjuk magunkat, jó tudnunk, hogy itt bennünk van az az előfeltevés, hogy tettünkért büntetést érdemlünk. Saját magunkra mért büntetés az önvád és az önbecsülésünk elvesztése. És ez a tragédia, ez az öngyűlölet, amely azt is megakadályozza, hogy meghajoljunk hibáink előtt, hogy tanuljunk belőlük és növekedjünk.

Az önvád, mint az öngyűlölet egyik formája mellett a perfekcionizmus a másik „mumus”, amely az EMK-ban is katasztrófához vezet. A perfekcionizmus arra vezet, hogy ne is próbálkozzunk, mert félünk a kudarctól, holott a hibáink és esendőségünk tanulási helyzetet teremt. Továbbá tudnunk kell azt, hogy a változást motiválhatja a szégyen és a büntudat, de motiválhatja az élet jobbá tételének vágya is.

Kell és muszáj

Az EMK szótárában a „kell”, „kénytelen”, „kötelesség”, „tilos”, „muszáj” stb. kifejezések nem szerepelnek. Az erőszakmentes kommunikáció alapja az a banális álláspont, hogy a világ jó hely és az emberek jók. Bővebben ez azt jelenti, hogy kivétel nélkül minden ember minden megnyilvánulása végeredményben nem más, mint alapvető szükségletének kielégítése.

A „kellett volna” – erőszakos kifejezés, mert kényszerítő. Amikor az ember (mi, lelkészek) az események alakulását annak prizmáján keresztül értékeljük, hogy saját elképzelésünk szerint hogyan kellett volna alakuljanak a dolgok, ahelyett hogy pusztán tényként kezeljük azt, ami már megtörtént, energiáinkat a múltra összpontosítjuk, és elvész a jelen.

A. Beck szerint a mások megítélésében alkalmazott „kell”-ek szülik az ellenségességet és a gyűlölet érzelmét. A gyűlölködő személy azt követeli a másik ember részéről, hogy legyen gondoskodó, kedves, érzékeny, elfogadó, tiszteletteljes és megengedő. Ugyanakkor listát vezet arról is, hogy milyen ne legyen az, aki vele kapcsolatba kerül: nemtörődöm, barátságtalan, érzéketlen, elutasító, tiszteletlen és szigorú. Aki nem képes megfelelni ezeknek a kényszerítő elvárásokat tápláló személyek követelményeinek, az nagy valószínűséggel kivívhatja maga számára amaz ellenségességét.

A „kell” és „muszáj” azért kerülendő, mert az emberben erős a vágy a függetlenség, autonómia iránt (legtöbb háború oka ma ez), hogy legyen választási lehetősége. A zsarnokság ellen akkor is lázadunk, ha az belső zsarnok. A „fel kell hagynom a dohányzással”, „többet kellene sportolnom” – kifejezések előrevetítik a biztos kudarcot, arról tanúskodnak, hogy van egy „kell”, azaz egy kényszer,

aminek aztán a személy sikeresen ellenáll. Ha pedig mégis eleget tesz a belső zsarnok kérésének, abban öröm nem nagyon lehet.

Amikor önutálattal viszonyulunk egy vétség miatt önmagunkhoz, akkor rögtön álljuk le, kérdezzük meg magunktól: milyen szükségletünknek adunk hangot ilyen torz formában, miért volt fontos a feladat stb. Ilyenkor újra kapcsolatba lépünk önmagunkkal. Egyből változik a testhelyzetünk is. A depresszió, szégyen helyett teljesen más érzelmeket élünk át, amolyan „édes fájdalmat” emberségünk láttán: gyász, szomorúság stb. Megbocsátó szeretettel viszonyuljunk önmagunkhoz, bármi történik, legyünk tudatában, hogy tetteinket értékeink és szükségleteink motiválják.

Rosenberg felhívja a módszerét követőit arra, hogy semmit ne tegyenek kényszerből, hanem tegyék játékból. És ehhez használjanak egy olyan nyelvezetet, mely feltételezi a szabad döntést, kényszer nélkül (parancsszóra nem lehet örömmel játszani, aki nem hiszi, parancsoljon rá gyerekére, hogy játsszon)

Gyakorlat

Azonosítsd azokat a tevékenységeket, amelyeket nem szívesen teszel, amelyekről azt szoktad mondani vagy gondolni, hogy muszáj megtenned, mert nincs más választásod. Ezek azok a tevékenységek, amelyek megkeserítik az életedet nap mint nap. Írd le egy lapra ezeket a tevékenységeket úgy, hogy hagyj ki egy sort alul és felül. Miután megvan a lista, írd oda mindenik elé, hogy „Úgy döntök, hogy megteszem... ezt meg ezt”. Érezheted az ellenállást magadban: „dehát ezt nem én döntöttem el, hanem muszáj megtennem stb.” Miután ezzel megvagy, írd utána oda: „Azért, mert azt akarom, hogy...” pl. anyagi juttatásáért, mások csodálatának a kivívásáért stb. (ezek nem szükségletek, hanem stratégiák bizonyos jogos szükségletek elérésére), mások jóváhagyásáért – ez külső megerősítés (mint pl. a jegyek az iskolában). A külső megerősítésektől hamar függővé válhat az ember, sokszor azon kaphatjuk magunkat, hogy szinte bármit megtennénk egy mosolyért, egy főnöki vállveregetésért, mindezt olyan kétes értékekért, mint amilyen az, hogy „jó” polgároknak, „jó” gyerekeknek, „jó” lelkésznek, „jó” magyaroknak tartsanak.

Most nézd meg a listát, és dönts el, hogy mit nem akarsz tovább csinálni. Én pl. a könyveléssel vagyok fennakadva, mint sok lelkészkollegám, viszont úgy döntök, hogy elvégzem, mert fontosabb, hogy lelkész maradjak.

Tragikus, ha azt gondoljuk, hogy a szeretet ára az, hogy behódoljunk. Hogy csak akkor szerethetnek, ha azt tesszük, amit elvárnak tőlünk. Viszont amikor az élet jobbá tételéért teszünk valamit, akkor más energia vesz körül, mások érté-

kelni fognak, de nem ez a célunk, hanem ez a visszajelzés/feedback arra, amit és ahogy teszünk. Ez a legnagyobb elégtétel: az életet szolgálani.

A kényszerfeladatoknak több indítékuk lehet:

- elkerülni a büntetést (pl. az adók fizetése ilyen);
- elkerülni a szégyenérzetet (ha ez motivál, előbb-utóbb meg fogjuk vetni azt a tevékenységet);
- elkerülni a bűntudatot (és hogy ne hogy csalódást okozunk másoknak);
- kötelességtudat – társadalmilag ez a legveszélyesebb, népiirtók, mint pl. Adolf Eichmann használtak ilyen nyelvezetet („felesküdtem a zászlóra”, „a hazámat szolgálnom kell” stb.)

Az erő használata – „védelmező erőszak”

Az EMK-val konfliktushelyzetben a legrosszabb kimenetel az, hogy a felek egyetértenek abban, hogy nem értenek egyet.

Az EMK per definitionem erőszakmentes. Ugyanakkor nem tagadja, hogy léteznek olyan vészhelyzetek, amikor gyakorlatilag nincs idő vagy nincs lehetőség mély és együttérző kommunikációt folytatni: azonnal kell cselekedni, akár erőszakot is alkalmazunk, hogy valamilyen bajt elhárítsunk. Azonban akár szóban, akár fizikailag folyamodik a zsiráf erőszakos megnyilvánuláshoz, az mindig különbözik a hagyományos értelemben vett erőszaktól. Soha nem szerepel benne a büntetés, az elégtétel, a „móresre tanítás” szándéka: a cselekedet kizárólag a nagyobb baj megelőzésére szolgál.

Oltalmazó erő versus büntető erő: elkapjuk a gyereket, ha kiszalad az utcára versus elkapjuk, utána meg jól felsapkázzuk.

A büntető, megtorló erőszakot az emberek, mi is, akkor használnak, amikor:

- úgy gondoljuk, hogy szükségleteinket csak mások rovására elégíthetjük ki;
- úgy gondoljuk, hogy jogunk van büntetni másokat, „mert megérdemlik”;
- téveszmés hangok, tévhit (szkizofrénia) indíttatására.

Akik a büntető erőt használják, azzal motiválják erőszakos cselekedeteiket, megtorló magatartásukat, hogy igazságot teszek. Abból a feltevésből indulnak ki, hogy az emberek azért tesznek rosszat, mert ők maguk gonoszak, és ezért büntetni kell őket, mert:

- ha eleget szenvednek, belátják, hogy tévedtek;
- megbánásra lehet kényszeríteni őket;

– így meg fognak változni.

A fenti elképzeléssel az a legnagyobb baj, hogy a gyakorlatban a büntetés inkább ellenállást vált ki.

A büntetés zsákutcája

Megbízható felmérések alapján tudjuk azt, hogy pl. ha egy munkás fél a büntetéstől, nem teljesít olyan jól, és önbecsülése is csökken, mint a meg nem félemlített társa.

Két kérdés segít meglátni azt, hogy a hibáztatás, megfélemlítés nem jó stratégia, és a büntetés nem a leghatékonyabb módja mások viselkedésének a megváltoztatásához. Az első kérdés, amire keressük a választ az, hogy mit akarunk, mit tegyen másképp az illető személy. Itt hatékony módszernek tűnhet a büntetés, amennyiben hatalmi helyzetben vagyunk, elérjük célunkat, a másik fél engedelmeskedni fog. Viszont ha a másik kérdést is feltesszük, akkor világossá válik, hogy a büntetés útja miért nem járható. Ez a kérdés pedig az, hogy mit akarunk, mi legyen az indítéka a másik személynek arra, hogy azt tegye, amit kérünk tőle, vagyis miért tegyen úgy, ahogy mi akarjuk. Viszont nemcsak a büntetés, a jutalom is akadály lehet, amennyiben a dicséret manipulatív szándékkal hangzik el (akár tudattalanul), mert egy elvárásba leplezett kényszert rejthet magában.

Az EMK-t használó, helyesebben fogalmazva, élő személy viszont megerősíti a függetlenségét, megtanul felelősséget vállalni tetteiért, megérteni, hogy az egén és környezete, azaz a másik ember jólléte összetartozik, egy és ugyanaz.

A hála kifejezése és az élet ünneplése

Az EMK értékrendjében a hála kifejezése az élet ünneplésével függ össze. A minősítések és ítéletek, még akkor is, ha pozitívak, kerülendők. A „Te jó ember vagy.” – egy ítélet, ami életidegen, még ha pozitív is, ugyanis semmit nem mond arról, hogy mit értékelünk a másik személyben, mit tett ő, amivel valamilyen fontos szükségletünk teljesült, és hogy ennek ténye milyen érzésekkel tölt be.

A pozitív, mi több, a semleges minősítés (pl. „Áron kántor”) is ítéletet fogalmaz meg: az embert azonosítja a viselkedésével vagy munkahelyével, vagy hobbijával stb.. Lehet, hogy Áron azzal keresi a pénzt, hogy kántorizál, azonban Áron sok más dolgot is végez: teljes ember, érzések és szükségletek komplex szövevényével. Ha ráragasztunk egy címkét, akkor szinte mindegy is, hogy a címke felirata „ostoba”, „okos” vagy éppen „kántor”, mert pusztán a címkézés tényével erőszakot alkalmazunk.

A pozitív minősítés további hátulütője, hogy kimondatlanul is feltételt fogalmaz meg. Ha azt mondjuk valakinek, hogy „te jó vagy”, akkor ez magával vonhat egy olyan attitűdöt, amely szerint „addig és csak addig fogadlak el, ameddig te (az én értékrendem szerint) jó vagy”. Az EMK szerint nem azért fogadunk el valakit, mert ő „valamilyen”, hanem önmagáért (amellett, hogy az illető egy konkrét cselekedetét vagy elfogadom, vagy sem.)

Cégeknél és intézményeknél, amikor a dicséret hatását elkezdtek vizsgálni, a korai eredmények azt tárták fel, hogy a dicséretetek motiváló hatásúak, mivel a dicsértek munkában mutatott produktivitása növekedett. Azonban az is nyilvánvalóvá vált idővel, hogy ez rövidtávon működött. Hosszú távon, az eredmények alapján, egy teljesen más kép rajzolódik ki előttünk: a sokat dicsért emberek rájönnek, hogy manipulálják őket, és ennek következtében a produktivitás drámaian csökken.

Az EMK-ban a hála az élet ünnepléséért van, nem azért, hogy jó pontokat szerezzünk magunknak. Önbizalmat nem lehet dicséretekből felépíteni, mert akkor a dicsérettől és elismeréstől válik az egyén függővé, ami éppen, hogy nem önbizalom.

Rosenberg három szabályt állít fel a hála kifejezését illetően:

- elmondani a másik személynek, hogy amit tett (konkrétan), az hogyan járult hozzá a jóllétünkhöz;
- milyen szükségletünket elégítette ki az a tett;
- milyen jó érzéseket keltettek bennünk, mert egy vágyunk, szükségletünk teljesült.

Ajánlott tisztában lenni azzal, hogy vannak személyek, akik rosszul reagálnak a hála (a múltbeli manipulációk miatt). Ugyanakkor a hála kifejezése mellett a mások irányunkban kifejezett hálájának fogadásáról is kell pár szót szólni. A rosszul fogadott hála a felsőbbrendűség-érzetet vagy a hamis alázatot (pl. „nem tesz semmit”) erősíti. Ha tudatában vagyunk, hogy az isteni erő nyilvánul meg bennünk akkor, amikor hozzájárulunk mások jóllétéhez, önszántunkból, derűs szívvel, elkerüljük mindkét csapdát. Érdemes példát venni a szufi misztikusoktól: hálájuk kifejezésekor ezt mondják: „a bennem lévő istenség köszönti a benned élő istenséget.”

A düh kifejezése

A düh vagy harag nagyon fontos az EMK-ban, de nem úgy, mint autonóm érzés, hanem mint tünet. Ha dühöt érzek magamban, az arra figyelmeztet, hogy

a háttérben egy nagyon erős érzés van, amely egy (számomra nagyon fontos) szükséglet ki nem elégítettségéből fakad. A zsiráf tehát nem elnyomja a haragját, hanem megéli, mégpedig tökéletesen és hatékonyan: nem valakire dühös, hanem valamiért – és el is jut odáig a megfigyelés során, hogy miért dühös: hogy mely szükséglete ad hírt magáról ilyen szokatlan intenzitással. Szemben a sakál-módon történő dühöngéssel, a zsiráf dühe egyben a megoldás felé való orientált-ságot is jelenti.

Egyesek szerint a düh, csapkodás stb. azt jelzi, hogy elevenek vagyunk, holtot azt jelzi inkább, hogy elveszítettük a középpontunkat, a kapcsolatot önmagunkkal. Igazán élőnek lenni azt jelenti, hogy kapcsolatban vagyunk szükségleteinkkel, a düh pedig azt jelzi, hogy ez a kapcsolat megszakadt. Itt nem a düh letagadásáról van szó, hanem arról, hogy szívből, teljességgel kifejezzük azt, ami a dühünk *forrása*.

A düh teljes, EMK-s kifejezésének legfontosabb feltétele az, hogy elválasszuk a másik személyt a dühünk okától. A felszínes dühkifejezésnek ilyenek a megfogalmazásai: „felidegesített”, „feldühített” stb. Ilyenkor hibáztatunk, vádolunk és büntetünk. A másik tette lehet az inger, de nem az oka a dühünknek. Nem arra vagyunk dühösek, amit a másik tett, mondott, hanem amit erről gondolunk, ahogy értékeljük ezt, és pedig úgy, hogy sérti a mi szükségleteinket.

A baj az, hogy egész kultúránk büntudat-orientált. A büntudat a társas viszonyokban a másik személy manipulálását is szolgálja. Ha az anya azt mondja gyermekének, hogy „Fáj anyának, hogy rossz jegyeket hozol haza” – ezzel valószínűleg azt mondja, hogy a gyerek a hibás a szülő érzelmeiért. Máris büntudatot keltett, szégyent. És aztán reméli, hogy a gyereke összekapja magát, tanulni fog, nehogy a felnőttnek fájdalmat okozzon.

A dühünk forrása a másik személy hibáztatása valamiért, ami nem úgy történt, mint ahogy mi azt elvártuk volna. Viszont lehet destruktív dráma nélkül is: ahelyett, hogy felmennénk a fejünkbe, és elemezgetni kezdenénk, hogy ki mennyire hibás, ahelyett fordulhatunk érzelmeinkhez, hogy tisztázzuk szükségleteinket. Így kivesszük a harag méregfogát, és hibáztatás helyett energiánkat arra fordítjuk, hogy megkapjuk azt, amire szükségünk van.

A „dühös vagyok, mert ők ezt tették” helyett fogalmazzunk így „dühös vagyok, mert arra van szükségem, hogy..., de ehelyett azzal szembesülök, hogy ...”

A düh teljes kifejezésének lépései

1. állj meg, ne tégy semmit, csak lélegezz (fogd vissza magad az ítéletektől és vádaskodástól);

2. azonosítsd a fejedben levő gondolatokat, hangokat, amelyek a dühödöt okozzák;

3. fejezd ki szükségletedet a másíknak, és közben vagy elötte empatizálj a másík személllyel: milyen szükségletét akarja teljesíteni, érvényt szerezni (így kapcsolatba kerülsz az emberségével).

Általában jó tanács az, hogy ne teljesen arra figyeljünk, hogy mi van a másík ember fejében, hogy mit gondol, hanem arra, hogy mit érez, hogy mire van szüksége.

Gyakorlat

Azonosítani fogjuk azokat az ítéleteket, elképzeléseket és meggyőződéseket, amelyek a legtöbb dühöt hozzák létre bennünk.

Fogalmazd meg: „Nem szeretem azokat az embereket, akik...” – és írd egy listát. Mikor elkészült a lista, akkor mindeniken gondolkozz el, hogy mire van szükséged, milyen szükségleted jut kifejezésre az ítélet által („Nem szeretem azokat az embereket, akik kiabálnak” – e mögött lehet a megbízható, tiszteletteljes, békés kommunikáció iránti vágy).

Sok gyakorlást igényel ennek a nyelvezetnek a megtanulása, mivel az ítékezés és a hibáztatás a másodík természetünké vált. Évszázados, helytelen gondolkodástól akarunk megszabadulni, amit belénk kondicionáltak, legjobb szándékuk ellenére, szülők, tanárok stb. Amúgy sem az erőszakot (akár intézményi erőszakot) akarjuk tovább mélyíteni. Gondoljunk arra, hogy itt sem lehet két úrnak szolgálni: vagy arra összpontosítunk, hogy mire van szükségünk, és arra, hogy miképpen érzük el céljainkat, vagy arra, hogy ki a hibás, kire kell haragudni stb..

Növekedni csak egy olyan környezetben lehet, amelyben az ember őszintén, hitelesen, érthetően fejezi ki magát.

El tudok képzelni egy olyan egyházat, amelyben a lelkészek (akár kis része is) elszánja magát egy radikális lépésre: erőszakmentesen próbál kommunikálni társaival, az egyházi hatóságok képviselőivel. Nem tartom lehetetlennek azt, hogy elkövetkező gyűlések és értekezletek során megkíséreljük azt, hogy bevessük a folyamatelmzést azzal a céllal, hogy nyilvánvalóvá tegyük a bennünk és köztünk a felszínen és a mélyben történő dinamikus lelki folyamatokat. Meggyőződésem, hogy *kapcsolataink minőségén és jellegén áll vagy bukik hitünk hitelessége*, és hogy ezt szem előtt tartva más lehet az egyházi „belpolitika” jellege és hangulata. Végső soron pedig egy olyan kommunikációs eszközzel kísérletezhe-

tünk, amely segíthet abban, hogy azt a munkát, amire elhívást nyertünk, több örömmel, lendülettel és energiával végezhessük.

Ajánlott irodalom

- Rosenberg, B. Marshall: *Nonviolent Communication: A Language of Life*. Puddledancer Press, 2003
- Rosenberg, B. Marshall: *Raising Children Compassionately: Parenting the Non-violent Communication Way*. Puddledancer Press, 2004
- Rosenberg, B. Marshall: *Speak Peace in a World of Conflict: What You Say Next Will Change Your World*. Puddledancer Press, 2005
- Rosenberg, B. Marshall: *Speaking Peace: Connecting with Others Through Non-violent Communication*. Sounds True, 2003
- Rosenberg, B. Marshall: *We Can Work It Out: Resolving Conflicts Peacefully and Powerfully*. Puddledancer Press, 2004
- Rosenberg, B. Marshall: *Practical Spirituality: The Spiritual Basis of Nonviolent Communication*. Puddledancer Press, 2005
- Rosenberg, B. Marshall: *The Heart of Social Change: How to Make a Difference in Your World*. Puddledancer Press, 2004
- Rosenberg, B. Marshall: *The Nonviolent Communication Training Course*. Sounds True, 2006

Online források

The Center for Nonviolent Communication – <https://www.cnvc.org/>
Együttműködő Kommunikáció – www.emk.hu

SZÓSZÉK – ÍRASZTALA – SZERTARTÁSOK

Lakatos Sándor

Amit tehát szeretnétek...¹

„Amit tehát szeretnétek, hogy az emberek veletek cselekedjenek, ti is ugyanazt cselekedjétek velük, mert ez a törvény, és ezt tanítják a próféták.” (Mt 7,12)

Kedves keresztény testvéreim, Isten tiszteletére egybegyűlt hívek! A mai alkalommal emlékezni gyűltünk egyebe, mert a csillagok állása és a történelem folyásának csodás homokórája egy olyan különleges időpontot mutat számunkra, ami nem engedi, hogy hétköznapi tudatlansággal, tiszteletadás nélkül haladjunk el mellette. A mai istentiszteleti szertartás azt a veszélyt hordozza magában, hogy a mai prédikáció inkább egy történelemóra lesz, mintsem imádságra és erkölcsös életre ösztönző tanítás, hiszen annyi minden idekíváncozik és kikíváncozik, hogy lehetetlen nem szóvá tenni azokat a gondolatokat, amelyek az alkalommal adóttak. Nekem tehát arra kell ma törekednem, hogy a jelen gyülekezetet a túlzott historizálástól megóvjam, ugyanakkor eleget kell tennem mindannak, amit az alkalom elvár tőlünk.

Egyházi és városi közösségünk számára meghatározó történelmi pillanatokat kell felelevenítsünk, hogy jövőnk megálmodása biztos és helyes alapokon állhasson. Induljunk ki abból, ami a jelenben tényként sorakozik fel előttünk. A székelykeresztúri Unitárius Gimnáziumban, a Múzsák és Erények otthonában, idén a 410 „berdés” diákot az iskola 32 fős tanári kara fogadta az évnyitón, amelyen hármas ünnepi iskolai évet indítottunk útjára „Berde-év” néven. A ciklus-

¹ Elhangzott 2013. szeptember 22-én a székelykeresztúri unitárius templomban, a Berde Mózes Unitárius Gimnázium alapításának és újraindításának, illetve Berde Mózes halálának évfordulóján.

kezdő osztályokba (vagyis az előkészítő, az ötödik, és a kilencedik osztályokba) beiratkozott diákok az évnyitó ünnepély alkalmával megkapták társaiktól a berdés címeres nyakkendőt, és hiszem, hogy ezzel együtt érezhetővé vált számukra az a befogadó és biztató szeretet, ami iskolai közösségünket jellemzi. Az évnyitón az illetékes intézményvezető ismertette a diákok közösségével, hogy Gimnáziumunk alapítását egyházunk 220 évvel ezelőtt, 1793. július 10-én, a Homoródalmáson tartott zsinat alkalmával határozta el. Ma tehát kötelességünk megemlékezni arról, hogy kétszázhusz éves örökségünk büszkeségre ad okot és hűsége kötelez, hiszen ennek a településnek a történelmét és vallási közösségünk megmaradásért folytatott küzdelmét velejében meghatározta ez a zsinati döntés. Ma elmondhatjuk, hogy településünk városjellegének kiformalódásához nagymértékben hozzájárult az, hogy az unitárius hitközösség ide építette fel ezt az oktatási intézményt. Ugyanakkor elmondhatjuk azt is, hogy városi közösségünk kiváló személyiségeinek nagy része szoros kapcsolatban áll az unitárius alma mater történetével. Büszkén emlékezünk azokra az egykori növendékekre, akik későbbi munkájuk során hírnévre tettek szert az erdélyi közművelődésben. Iskolánk büszkeségei közül hadd említsünk meg néhányat: Aranyosrákosi Székely Sándor püspök, történetíró és költő, Kriza János püspök, akadémikus népköltészeti gyűjtő, Berde Mózes, egyházunk legnagyobb alapítványtevője és az 1848/49-es események kiváló alakja, Jakab Elek történész, Marosi Gergely, Simén Domokos, Buzogány Áron, Benczédi Gergely tanárok, egyházi írók, Szabó Gyula író. Az említésre érdemesek sora hosszú, a tanulság pedig igen velős: ez a nagy múltú iskola történelme során számos nagynevű egyéniséget indított útjára, hogy népünk és egyházunk termékeny szolgálói legyenek. Örömteli büszkeségünkben azonban kitörölhetetlenül ott sajog az a 45 év kényszerszünet is, amit 1948-ban egy tollvonással ránk erőltetett az akkori kommunista diktatúra, megálázva és kisémmizve azt a gyönyörű álmot, ami már 1712-ben írásban is megszületett nemes Homoródszentmártoni Bírtó Sámuel kezdeményezésében, és ami végül 1793-ban indult tényleges térhódító útjára.

A 45 évnyi elnyomás után egyházunk 1993-ban kapott jogi lehetőséget arra, hogy a nagy múltú iskoláinkat újraindítsa, így idén ünnepeljük az iskola újraindulásának 20. évfordulóját. Igen, ma már kereken 20 éve annak, hogy a hallgatásra kényszerült Unitárius Gimnázium újralétesült Fekete János tanár úr igazgatása alatt, és azóta is helyet követel magának a jelen társadalmában jogos és kevésbé jogos szidalmazások, dicséretetek, elutasítások és biztatások közepette. Immár 20 éve annak, hogy növekszik és erősödik ez az intézmény, amelyért nagy áldozatokat hoztak előttünk járó hittársaink, és amelynek létjogosultságát a jelenben sokszor éppen sorainkban ülő hittestvéreink kérdőjelezik meg. De látjuk

és tapasztaljuk, hogy napról napra növekszik azok száma, akik nem csak hisznek a létjogosultságunkban, hanem cselekvően tesznek is annak megvalósulásáért és megmaradásáért. A sok nehézség közepette újraépült intézmény önmagára tállva ragaszkodik nagyszerű múltjához, megkérdőjelezhetetlen jelenéhez és sikeresnek álmódott jövőjéhez.

Az újraalapítás után 2008-ban nyílt arra lehetőség, hogy iskolánk felvegye az unitárius jótévközös fejedelmének, Berde Mózesnek a nevét. Így egészül ki a többszörös évfordulók sora Berde Mózes halálának 120. évfordulójával. A névválasztás nem volt véletlenszerű, hiszen újkori névadónkban olyan személyiséget tisztelünk, aki egyházunk oktatási intézményeinek fejlesztésében meghatározó példát állított elénk. Az 1893. szeptember 22-én Budapesten elhunyt Berde Mózsza halálával egyházunk egyedi jellemet veszített, akinek emlékét a jelenkor őrizni és ápolni hivatott. Berde Mózsza halálával egyházunk olyan tekintélyes összeget örökölt, amelyre Bethlen Gábor fejedelem óta nem volt példa Erdélyben, és amely szilárd anyagi alapot biztosított arra, hogy egyházunk iskolái tovább növekedhessenek anyagiakban és szellemiekben egyaránt.

Amint azt beszédem elején jeleztem, sokrétű, szerteágazó történelmi ismeretekre van szükség ahhoz, hogy a mai nap jelentőségét méltatni és értékelni tudjunk, hiszen ha az itt megfogalmazott adatszerű tények többé-kevésbé ismeretek is közösségünk tagjai számára, ezek a címszerű gondolatok, jelmondatok korosodott mondatok, egyenként számos örömben és szomorúságban dúsz eseményt takarnak. Visszatekintve láthatjuk, milyen helytállásra volt szükség ahhoz, hogy ez az iskola felépülhessen. Olvassuk a jegyzőkönyvekben, hogy kiábrándulástól és csalódásoktól terhes órák leküzdését követelte az élni és tenni akarás, amelynek köszönhetően ma élthetjük a kétszázhusz éves Gimnáziumot. Bármennyire is törekednénk azokat a láthatatlan percek szavakba önteni, lehetetlenre vállalkoznánk, mert a feljegyzett történések igazi mélységeit csak az tudja igazán helyén becsülni, akinek élete kicsit is összefonódik ennek az iskolának a történetével.

A címszavak és jelmondatok kapcsán hadd kapcsolódjak ahhoz a bibliai tanításhoz, amelyet beszédem alapgondolatául olvastam fel Máté evangéliumából: *„Amit tehát szeretnétek, hogy az emberek veletek cselekedjenek, ti is ugyanazt cselekedjétek velük, mert ez a törvény, és ezt tanítják a próféták.”* Sokak szerint az arany szabályként ismert tanítás az, ami minden vallás lényegét egységesen a leginkább kifejezi. A kereszténység a szeretet kettős parancsolata mellett az arany szabályt tekinti a jézusi tanítás jelmondatának. Ez a tanítás már az ókori görögöknél és a Jézust megelőző zsidó kultúrában is ismert volt. Tehát Jézus, mint annyiszor, itt is egy régi bölcsességet épít be tanításába. Hillel rabbi, a zsidóság

nagy tanítója Jézus előtt 30 évvel arra a kérésre, hogy egy mondatban foglalja össze Izráel tanítását, így válaszolt: „*Ne tedd felebarátoddal azt, ami neked rosszul esik*”. Ezt a tételt Hillel a zsidó vallás alapjának tartotta. Szerinte minden más csak a tételhez fűzött magyarázat. Konfucius is így tanított: „*Amit nem kívánsz magadnak, ne tedd mással se!*” Buddha hagyatékában azt olvassuk: „*Ami sem nem kellemes, sem nem örvendetes számomra, hogyan okozhatnám azt valaki másnak?*” Az arab világ vallási bölcse, Mohamed szerint pedig: „*Senki sem igaz hívő közületek, amíg nem kívánja testvére számára ugyanazt, amit magának kíván.*” Ezek a nagy vallásalapítók lényegében mind ugyanazt mondják, mégis megfigyelhetjük, hogy Jézus szavai annyiban másak, hogy pozitív formában vannak megfogalmazva. Míg világszerte ezen bölcselet hagyománya azt tanítja, hogy *ne tedd, amit nem akarsz magadnak...!* s ezzel végső soron bizonyos passzivitásra sarkall, Jézus arra buzdít, hogy *amit akarsz, tedd meg...!* azaz *tegyél érte, ha igazán akarsz valamit, nem magadért, hanem másokért!* Halljuk meg tehát a jézusi parancsolat biztatását, ami cselekvést kíván a mindenkori tanítványtól, vagyis tőlünk, mindannyiunktól. Szeretetteljes tetteket és tudatos beavatkozást kér ott, ahol híjával van a jó szándék mellett a cselekvés. Ott, ahol jó volna, ha lenne, ott, ahol szükségét érezzük annak, hogy legyen.

Munkálni, alkotni, építeni mindig nehezebb volt, és ma is az, mint kételkedni, megkérdőjelezni, letácsolni. De aki mer igazán nagyot álmodni és vállalja a kihívásokat, annak a lehetetlen ismeretlen marad. Egyháztörténetünkben sokszor idézzük áldott emlékű Abdrudbányai Szabó Sámuel, az iskola első igazgatóját, aki 1795-ben Lázár István püspöknek írt levelén így fakadt panasza: „*Egy-másra tódultak az akadályok, a melyeknek elhárításában egyedül kellett küszködnöm; úgy jártam, mint a kit barátságosan valamely szép folyóvíz mellé hívnak sétálni és sétálás közben a mély vízbe taszítanak, hogy ússzon ha kell egyedül.*” Ma is így jár gyakran a jóhiszemű közösségszolgáló, mégis 1796-ra vesszőből és sárból elkészült az első négy szoba, majd 1798-ig további hat, mely szobák a megálmodott iskola kezdeti fizikai megtestesülése voltak. „*Amit tehát szeretnétek, hogy az emberek veletek cselekedjenek, ti is ugyanazt cselekedjétek velük...*” tanít a szentírás és Berde Mózsai, aki ennek a folyamatosan épülő iskolának 9 évig volt diákja. Talán éppen a sok kényelmetlenséget megélve határozta el azt, hogy jótévője lesz egyházának és iskoláinak. Mert látta, hogy mire lenne szüksége a keresztúri, a tordai és a kolozsvári kollégista diáknak, cselekedett, s cselekvő tenni akarása révén érdemelte ki élete végén a „fejedelmi” jelzőt. Nehézségektől ihletve fogalmazódhatott meg benne az a vallomás, amit mi, kései utódok, nem feledhetünk: „*Egész életemben úgyszólván gyermekésem óta egy célért küzdöttem, sokszor gúny és nevetség tárgya voltam, rongyosan jártam, magamtól minden*

élvezetet megvontam, csakhogy az élembe tűzött nagy célt megközelítsem. Meg akartam mutatni, hogy szegény legény is hasznára lehet a társadalomnak, az emberiségnek, nemzetének erős akarattal.”

Berdét mindig befele forduló, önmagához szélsőségesen szigorú, önmegettartó emberként írják le. De volt neki egy sajátos humora is, ami kár, hogy a jellemrajzokban legtöbbször rejtve marad. Benczédi Gergely jegyezte le a történetet, mely szerint egy alkalommal valaki (talán éppen Brassai Sámuel) gúnyolódás céljával újévre egy új „oláh bundasapkát” küldött neki ajándékba, szűrös célzást téve a cserére szoruló kopott sapkájára. Berde az ajándék láttán felnevetett és azt mondta: *„Ezért a kucsmaért nekem búni birtokomon 10 napig fognak ingyen csépelni. Kár, hogy nem küldött többet.”* Sértődés helyett tehát a gúnyolódásban is a gyarapodás lehetőségét látta meg, és tudjuk, hogy egy percig sem a maga javára gyűjtött, mert Benczédi Gergely ugyanabban az életrajzban leírja azt is, hogy magától még az ételt is sajnálta, amikor már betegsége miatt nem tudott dolgozni, mondván *„aki nem dolgozik, ne is egyék”*.

Mindezek ismeretében én hiszem azt, hogy nem csak a székelykeresztúri iskola építésére hagyományozott 100 000 forint teszi Berde Mózes számunkra követendő példaképpé. Hiszem azt, hogy nem csak az a végrendeletbeli nyolcadik paragrafus teszi őt számunkra értékrendünk alapjává, amelyben elrendelte, hogy nagybúni birtoka jövedelméből Kolozsvárott 100, Tordán és Székelykeresztúron 50–50 tanuló részére minden nap egy meleg Berde-cipó kiosztassék, hanem az a jézusi pozitív elkötelezettség, aminek alapján Darkó Béla így ír róla: *„Egyházunknak nem volt szegényebb embere, mint ő, de bőkezűbb, mondhatnók pazarabb jól tevője sem. Neki csak egy kívánsága volt, s az sem magára vonatkozott: maradjon meg egyházunkban a hagyományos áldozatkészség és takarékoság szelleme, mely sok időn át fenntartója volt. Ezt kell szem előtt tartania az egyháznak, amelynek igazi ereje nem az öröklött vagyonban van, hanem azokban az áldozatra kész lelkekben, kik megújuló lelkesedéssel tudnak munkálni és áldozni a köz javáért. Ebben az áldozatra kész munkában örök időkre fénylő és ragyogó példakép gyanánt áll előttünk Berde Mózsá, az unitárius jóltevők fejedelme.”*

Újkori hagyományunk szerint idén az évnyitón az iskola nagy épületének parkjában a végzős, tizenkettedikes diákok kézen fogva vezették be az előkészítő osztályos kisdiakokat az iskola közösségébe. Ennek a bevezetésnek szertartásos tükörképe 2014. május 29-én fog megelevenedni, amikor elballagó diákjaink búcsúztatása és megüresedett helyeknek betöltése éppen ezekre, a most bevezetett kisdiakokra hárul. Legyen ez a szertartás egyben egy pozitív biztatás és felhívás városi közösségünk, valamint hitközösségünk számára arra, hogy gyakorlatba ültessük az oly sokat idézett jézusi tanítást, miszerint: *„Amit tehát szeretnétek,*

hogy az emberek veletek cselekedjenek, ti is ugyanazt cselekedjétek velük, mert ez a törvény, és ezt tanítják a próféták.”

Én azt szeretném, ha gyermekeim értékekben gazdag, vallási és nemzeti öntudatban erős, az egymás elfogadásában és tiszteletében jeleskedő közösségben nőnének fel. Ezt kívánom magamnak, gyermekeimnek és minden felebarátomnak. Ezért a jézusi tanítás szellemében, Berde Mózsa példájának lelkületével, ennek az iskolának és közösségnek papjaként és tanáráként a továbbiakban is ezt fogom munkálni, s e kiemelkedő alkalommal erre hívlak és biztatlak téged is keresztény testvérem!

Ámen.

Simén Dániel

Advent népe¹

Adventi beszéd

„És származik egy vesszőszál Isai törzsökéből s gyökereiből egy virágszál nevededik, akin az Úrnak lelke megnyugszik...” (Ézs 11,1–2)

Van nép, mely dalban született, mint a Finn nép a Kalevala költészetében s azóta ez a bátor északi testvérnép hősköltevényként írja élet–halál harcának történetét... Van nép, mely szabadságban fogant, mint a Magyar s ezer év óta vérént ontja a szabadságért...

A hitrege szerint az ókori görög nép a titánok és istenek harcából keletkezett, s a világot szellem-óriásokkal ajándékozta meg. Platón, Arisztotelész, Periklész és Pheidiasz ma is megcsodált nagyjai a tudománynak, bölcséletnek és művészetnek. Ma is levett sarukkal közelíti meg őket a tanulni vágyó ember.

A próféták népét a messiási váradalom és reménység szülte, ami által az örök advent népe lett. Jövőbe tekintő, utat, irányt mutató próféta nép. Adventi gondolatok hordozója és terjesztője.

A felolvasott szentlecke is bevezetője egy színes adventi képnek, magasztos adventi költeménynek. Valóban az 1–9. vers prózában írt ódai szárnyalású költemény. A próféta egy vihartépett fához hasonlítja népét. Dús koronája, lombjavesztett, szép törzse tele van vérző sebekkel, de nincsen pusztulásra ítélve, mert villám-sújtattan, viharverten, ezer sebből vérezve is él benne az adventi hit; jobb jövő reménye. *„És származik egy vesszőszál Isai törzsökéből s gyökereiből egy virágszál nevededik, akin az Úrnak lelke megnyugszik...”*

S ha kihajt ez a vesszőszál, mint a reménység és békesség zöld olajága – a próféta szerint –, olyan lesz a világ, mint mikor: *„...lakozik a farkas a báránnyal és a párdúc a kecskefűvel, a borjú és az oroslán kölyök és a kövér barom együtt*

¹ A most közreadott prédikáció a dr. Simén Dániel teológiai tanár unitárius teológiai hallgatók részére, homiletikai szeminárium keretében, intézeti használatra kiadott (1955/56) kéziratgyűjteményből származik.

lesznek és egy kisgyermek őrzi azokat...” S mindezek az Úr félelmében élnek, igazságának törvényeiben gyönyörködnek, s mindezek „az Úrnak lelke megnyugszik”.

Kedves Testvéreim! Úgy hat ez a kép, mint száguldó, romboló vihar után a megnyugtató csend s az áldott, meleg napsugár. Érzik rajta, hogy a próféta nagy nemzeti veszedelmek elmúltával s élete alkonyán „bölcs szívvel” írta. Asszíria, az elnyomó hatalom letűnőben már. Az ádáz ellenségek kibékültek. Az erősek és a gyöngék bízó barátokká váltak. A népre ráköszönt a sokat áhított, sokat álmodott boldog „aranykor”. Milyen más a fantáziája a tüzes beszédű ifjú Ézsaiásnak, aki egy megrendítő istenélmény hatása alatt lángostorral ostorozza népét, aki mint Isten harsogó trombitája fel akarja rázni az elaltatott lelkiismeretet, hirdetvén a kemény ítéletet: *Jaj a képmutatóknak!? „Jaj azoknak, kik a gonoszt jónak mondják és a jót gonosznak; akik a sötétséget világossággá, s a világosságot sötétséggé teszik; és teszik a keserűt édessé és az édeset keserűvé... Jaj azoknak, akik magoknak bölcseneknek látszanak és eszesek önmaguk előtt... Akik gonoszt ajándékért igaznak mondják és az igazak igazságát elfordítják tőlük..., mert az ilyenek, mint a polyva vagy mint a széna, megemésztetnek Isten haragjának tüze által”.* (Ézs 5,20–21.23–24)

Jaj a gyöngé népnek, mely riadtan lapul vagy menekül. Olyanok vagytok, lobbantja szemükre fájdalmason, mint a menekülő lovasok: *„Ezer fut egynek riasztására, ötnek riasztására mind elfuttok, míg nem úgy maradtok, mint egy szál fenyő a hegytetőn, mint egy zászló a halmon.”* (Ézs 30,17)

Jaj a pártoskodóknak, mert kivágattatnak, mint az erdő fái a ráemelt fejsze vagy fűrész által. És nem sírhat az erdő, mert ő adta a fát a fejsze vagy a fűrész nyelének (Ézs 10,15) Jaj az istenteleneknek, mert tűzre vettetnek, mint megszáradt tövis, vagy olyanokká válnak, mint az anyamadár nélkül maradt fészek, melyből orzó kezek elrabolhatják a védtelen tojásokat vagy az árván maradt csipogó madárfiakat.

Így ostorozza népét a tüzes lelkű és tüzes szavú ifjú Ézsaiás, de amikor a messiási jóslások, az adventi váradalmak és reménységek lepik meg, kezéből kihull a lángostor, szava halkabbá, szelídebbé, melegebbé válik, hite pedig Istenben bízó nagy hitté. Élete alkonya, mint aranyló naplemente, megtelik a jövő reménységével a boldog holnap bíborhasadásával. Ilyenkor úgy szól a néphez, mint anya gyermekéhez, vagy mint bölcs édesapa jövőt ígérő fiához. Minden szavában gyöngyözik az öröm: *„És származik egy vesszőszál Isai törzsökéből s gyökereiből egy virágszál nevedik, akin az Úrnak lelke nyugszik.”*

Ézsaiás próféta a népének volt a prófétája. Testestől-lelkestől a népéhez tartozott. Messiási jóslata is Isai törzsökére utal. Adventi reménysége azonban az

idők teljessége felé, Jézus felé mutat. *„Gyermek születik nekünk, fiú adatik nekünk – hirdeti örvendezve –, kinek bölcs tanácsadója az erős Isten, az örök Atya, a békeességnek forrása és fejedelme.”* (Ézs 9,6) Isten követe jön, mert kitermeli őt a nép adventi váradalmának roppant feszültsége s az ő uralmának és békéjének nem lesz vége, hanem fennmarad örökké. Így ád Isten a népnek *„csodás tanácsot és nagyságos bölcsességet”*. (Ézs 28,29)

Ézsaiás próféta adventi jóslata jelképes beszéd, de sok mély gondolatot rejt magában. Mindenek előtt egy páratlan szépségű és mélységű istenélményt. Szerinte a nép eltéphetetlen közösségben él Istennel, akárcsak az élő fa a földdel és a napfényel. A fa a földben gyökerezik, de koronáját az ég felé tárja. Föld nélkül a fa gyökértelen, napfény nélkül elpusztul. Így jár a nép is Isten nélkül. De Istennel, magába rejt az a titokzatos életerőt, mely újra és újra átjárja őt, mint fát a pezsdítő, mámoros életáram s hatására új sarjadék virul. *„És származik egy vesszőszál Isai törzsökéből s gyökeréből egy virágszál nevededik, akin az Úrnak lelke megnyugszik.”*

Hogy mit jelent egy ilyen újjászültő istenélmény, azt csak akkor tudjuk felmérni, ha összehasonlítjuk azt az ókori világ egyik nagy gondolkodójának istenkeresésével, istensiratásával. Ovidius egyik költeményében elsiratja Asztartét, az igazság istennőjét, aki a vaskorszak küszöbén, a fegyverek zajától megrettenve elbujdosott a földről, s bánatában csillaggá változott. S hunyorgó csillagszemével szomorúan tekint a földre, melyről az igazság végképp eltávozott. Asztartéval meghalt az igazság...

Milyen árva, kifosztott az az ember vagy az a nép, amelynek istene más csillagzatra költözött; de ereje megújul, mint a sasnak, szárnyal és nem lankad meg, fut és nem fárad el az, aki Istennel és Istenben él. Csodálatos erők birtokába jut. Földrevert élete, ez a megtaposott virág újra és újra virít, bár maga nem tudja miképpen. Ady, a nagy istenkereső magyar költő így vall *az Úr érkezéséről*:

„Mikor elhagytak,
Mikor a lelkem roskadozva vittem,
Csöndesen és váratlanul
Átölelt az Isten.
Nem harsonával,
Hanem jött néma, igaz öleléssel,
Nem jött szép, tüzes nappalon
De háborus éjjel.

És megvakultak
 Hiú szemeim. Meghalt ifjuságom,
 De őt, a fényest, nagyszerűt,
 Mindörökre látom.”

Testvéreim! Milyen boldogság hinni, hogy az Isten nem hagy el. Hinni az ő érkezésében, hinni azt, hogy „csöndesen és váratlanul átölel az Isten.” Hogy áldása naponta megújul rajtunk s szeretete irántunk kifogyhatatlan. Ez az adventi kép egyik nagy gondolata. A másik a testvériség.

Figyeljük csak meg, a fa sejtek milliárdjaiból épül föl. A sejtek egyenlők, a sejtek testvérek. Levélben, ágban, törzsben, gyökérben fönt és lent egyformán fontos a sejtek munkája, szerepe. Életük és viszonyulásuk a legtisztább testvériség jelképe.

S végül minden fa megújulása a mélyből és magasból jön. *„Származik egy vesszőszál Isai törzsökéből s gyökeréből egy virágszál nevededik, akin az Úrnak lelke megnyugszik.”* A felszínes vagy látszatmegújulás olyan, mint az őszei mássodvirágzás. Virágzás ez is, de mézédés illat és színpompás kibomlás és a gyümölcsösödés áldott reménye nélkül.

Kedves Testvéreim! Adventben élünk, Jézust várunk. Azt mondtuk, hogy népünk az áldozatok népe. Van-e némi remény, hogy advent népévé váljék? Nagyon ránk illik a régi kesergő:

„Szegény magyar nép
 Téged vihar tép.”

De vonatkozik-e ránk Ézsaiás próféta biztatása és reménykeltő jóvendölése? *„Származik egy vesszőszál Isai törzsökéből s gyökeréből egy virágszál nevededik, akin az Úrnak lelke megnyugszik.”*

Minden attól függ, hogy mi milyen közel kerülünk Istenhez. Él-e bennünk, áthatja-e érzésünket, gondolatainkat, cselekedeteinket, mint fát a boldogító életáram, mint üzenetet vivő villanydrótot a magasfeszültség, mint hegedű húrját a művész ihletése... Él-e bennünk Isten, vagy elszakadva tőlünk, csillaggá, hideg, fényes fogalommá változott?

Ézsaiás próféta adventi képe arról győz meg, hogy az Isten nagyon közel van hozzánk. Közelebb mintsem képzelnénk. Mennél több megpróbáltatáson esünk át, annál nyilvánvalóbbá válik Isten közelsége s életünk elpusztíthatatlansága. Ady önkínzó fájdalommal világgá sírja, hogy *„nekünk Mohács kell”*, hogy Istenre

döbbenjünk s egymásra találjunk. De nekünk advent kell, a Jézust váró advent reménysége, hogy újjászülessünk.

Ehhez az adventi reménységhez egy igaz felismerés vezet el. Felismerése annak, hogy Isten közelségében testvérré válik minden ember. Ezekben a sorsdöntő napokban fel kell ismernünk Isten törvényét, hogy szeretni csak szabadon lehet, egyenlő méltósággal. Őszintén és kertelés nélkül ki kell mondanunk, hogy koldus nem békülhet a királlyal, rabszolga az urával, fanatizált felekezetek egymással, csak egyenlő jogú nép békülhet néppel, testvér a testvérral, hívó a hívóval, ember az emberrel... Csak úgy fakadhat meg életfánk az advent reménysége, ha Istent elismerjük gondviselő Atyánknak s egymást igaz testvéreknek. Omoljanak le a mesterségesen elválasztó falak, hogy a szétszórt romokon felépíthessük a karácsony világát, a szeretet országát.

Az adventi reménység belülről ható erőknek csodás hajtása, mélyből, a gyökerekből való kivirágása. Intő, figyelmeztető példa ez, hogy adventi várakozásunknak, reménységünknek belülről, a mélyből kell elindulnia. Ne külső, felszínes erők, célok és érdekek hívják életre, hanem belső lelki megújulás. Ne színtelen, szagtalan másodvirágzás legyen, mely gyümölcstelenül hervad el az őszi dérben. Mert ez a sorsa minden felszínes adventi vágynak, reménynek; csupa másodvirágzás, amit akár az egyén, akár a nép sok-sok hulló könnyel és sajgó fájdalommal fizet meg.

Jól jegyezzük meg tehát: a szándék csak akkor jó és nemes, a szeretet csak akkor megértő, megbocsátó és sírig tartó, a bűnbánat csak akkor vezet megtéréshez és megjobbuláshoz, ha a lélek mélyből fakad. A kishitőség csak akkor nemesedik hitté, a szenvedés reménységgé, fennhézó gőg boldog alázattá, ha a mélyből jön. A vesszőszál Isai törzsekből származik, a virágszál a gyökerekből nevededik, amin az Úrnak lelke megnyugszik. Csak a mélyből jövő lelki megújulás van Istennek áldása.

Kedves Testvéreim! Ezekben az adventi napokban keressük az Isten áldott közelségét s egymás forrón dobogó testvéri szívét. Vessük a mélyre reménységünk horgonyát. Higgyük, hogy sok-sok százados csalódás után jó úton járunk. Higgyük, hogy népünk nagy áldozatából, könnyből és vérből kihajt emberibb sorsunk reményteljes vesszője, békességünk zöld olajága, és buzgón fohászunk az Egek Urához, hogy áldja meg és szentelje meg a mi adventi utunkat, hitünket és karácsonyba érkezésünket. *(1956 novemberében)*

Simén Dániel

Megállni...¹

„...vegyétek fel az Istennek minden fegyverét..., hogy mindeneket elvégezvén megállhassatok.” (Ef 6,13)

Bizonyára hallottatok vagy olvastatok Pompeji pusztulásáról. Ezt a virágzó római várost Krisztus után 79-ben a Vezúv tűzhányó gyilkos lávája betemette. 60–70 méter magasságban hömpölygött az izzó lávatenger, hogy minden életet leperzseljen, betemessen. Emberek és állatok hátborzongató félelemben, fejesztve menekültek az istenítélet elől. Csak egy ember állt halált megvető bátorsággal Pompeji kapujában: A RÓMAI KATONA. E végítélet ellen mitsem tehetett. A fojtó kéngáznak, a tüzes hamuesőnek s hömpölygő lávatengernek könnyű martaléka lett, de helytállott. Porladó csontjait, s megrozsdászott fegyverzetét ott találták meg Pompeji kapujában, amikor a várost az 1700-as években a láva alól kiásták. Azóta a római katona a hősi helytállás jelképe lett.

Pál apostol maga is láthatott teljes fegyverzetben őrt álló római katonát, aki mély benyomást gyakorolt reá. Valószínű, hogy az efézusi levélben használt képeit és hasonlatait a római katona fegyverzetéről mintázta, amidőn átvitt értelemben Isten fegyveréről prédikált. „Álljatok elő, körülövezvén derekaitokat igazlelkűséggel és felöltözvén az igazságnak mellvasába... És felsaruzván lábaitokat a békesség evangéliumának készségével... felvevén a hitnek pajzsát... az idvesség sisakját... a léleknek kardját, mely az Isten beszéde...”

Öltözzétek fel ezeket a fegyvereket és vigyázzatok, hogy azok tiszták, csillogók legyenek, rajtuk semmiféle folt ne essék. Nézzétek a római katonát! Fegyverzete nem jelentette lelke üdvösségét, harci eszköz volt csupán, de föltétlen tisztelget, bizalmat s önfeláldozó hűséget követelt tőle. A római katona fegyverén folt nem esett. Gyáván meg nem lapult, el nem menekült, hűtlenséget, árulást nem követett el, inkább meghalt az őrhelyén.

Tanuljátok meg tőle, hogy mit jelent: HŰSÉGGEL MEGÁLLNI.

¹ Az 1956. december 3-án írt prédikáció részét képezte a Simén Dániel elleni vádiratnak. Valószínű, hogy ez a beszéd is a teológiai hallgatóknak kiadott prédikációk közé tartozott és 1956 vagy 1957 adventjén több gyülekezetben is elhangozhatott. Lelőhely: ACNSAS. Fond informativ. I 235725. vol. 1. Grup Csifó Nagy László. 37/1–37/6.

Hűséggel megállni nem jelent üres báméskodást, karba font kezek semmittevését, színlelt nyugalmat vagy olcsó mannavarást, nem jelent megbénult akaratot sem, amidőn földbegyökerezett lábakkal, tehetetlenül állunk. Nem jelenti a könnyörtelen végzet lemondó elismerését, amikor rajtunk ez is, az is könnyen megesik, de jelenti a bátor, elszánt, hősiesség megállást.

Tegyük fel, hogy a családjunkban súlyos betegen fekszik valaki, akit nagyon szeretünk, s akiért minden áldozatot meghozunk, de felgyógyulásához kevés a remény. Amint ott állunk a beteg lábánál, ágyánál felködlik előttünk az elvesztés réme, szívünkbe hasít a kízó fájdalom, s mi menekülni szeretnénk e megpróbáló helytől, hogy kéz tördelve vagy lázadozva az eget ostromoljuk panaszunkkal, pedig az egyetlen megtartó és vigasztaló megoldás: titkon ejtett könnyek között HŐSIESEN MEGÁLLNI. Amikor földindulásszerűen meglódul a világ s az emberek páni félelemben egymásnak rohannak vagy kezüket az égre vetve jajveszékelnének... Ilyenkor az egyetlen bátor cselekedet nyugodtan megállni.

Amikor a fájó kiábrándulás mindenkit a földre ver, amikor egy szentnek hitt világ omlik bennünk össze, amikor minden öröm és minden reménység elvesztettnek látszik, egyetlen biztató erő: HITTEL MEGÁLLNI.

Amikor vad indulatok vagy a csábító, megejtő kísértések megostromolnak, mint magános házat az áradó vizek, hogy elragadjanak, elseperjenek, egy a szükséges dolog: MEGÁLLNI.

Amikor viharok tépnek, villámok cikáznak, ágyuk dörögnek, gyilkos bombák robbannak, s bombatölcsérek szélén pörög az ember, mint az elsodort falevel, egyetlen hősiesség: RENDÜLETLENÜL MEGÁLLNI. Állni nagy hittel, rendületlenül, mint a római katona, felöltözvén az Istennek minden fegyverét... „körülövezvén derekainkat igazlelkűséggel, felöltözvén az igazságnak mellvasáiba, felsaruzván lábainkat a békeesség evangéliumának készségével, felvevén a hitnek pajzsát, az idvesség sisakját, a léleknek kardját, mely az Isten beszéde...”

A cselekvő hősiesség mindig bámulatba ejti a világot, különösen az ifjúságot, amely telítve van hős-tisztelettel, hős-imádatokkal, de érett szemmel nézve a cselekvő hősiességnél többnek, nagyobbaknak, nehezebbnek látszik a megállás. Harcedzett katonáktól tudjuk, hogy ütközetben sohasem a roham a legnehezebb, hanem a pergőtűzben állás vagy éjnek idején ezer veszély közepette a vártán állás vagy vérző sebekkel fagyos csatatéren a mentőkre várás. Ahhoz tehát, hogy meg tudjunk állni, jelképesen szólva, szükségünk van az „Isten minden fegyverére”. Szükségünk van az egész szívre, az egész lélekre és minden erőnkre. Zátonyra futott vagy süllyedő hajók megrendítő története, beomló tárnák velőtrázó tragédiája, menekülő népek szívet tépő futása, s azok között egy-egy csodás életmentő megállás, ékesen igazolja az állításunkat. Képzeljük csak el, hogy fél

oldalra fordul a süllyedő hajó, rövid órái meg vannak számlálva, de helytáll a kormányos és a legénység s életük feláldozása árán csaknem mindenki megmenekül, de ha zűrzavar támad, s erőt vesz rajtuk a páni félelem, utasaikkal együtt a hullámsírban pusztulnak el. Vagy képzeljük el egy bányaszerecsétlenséget, amint robban a gyilkos sújtólég, omlik a tárna s az alázuhanó törmelék a bent dolgozó bányászokat élve befalazza. Csak a bányászok lélekjelenléte, hősi kitartása üthet rést a fekete koporsón, mígnem mentő kezek a halál torkából kiragadják... A két világháború között cseppenként szivárog vagy menekül Erdély magyarsága. Könnypatakok folynak, s vigasztalan bánatfelhők ülnek meg e tájat. De támadnak lármafát gyújtó, ébren virrasztó, próféta lelkek, kik, mint beszakadt híd, mint beomló alagút vagy, mint lángsorompó útját állják a kivándorlóknak. Elhangzik a nagy parancs: „...MARADNI S A FÉSZKEN MEGÜLNI!” És elhangzik a megrázó tiltakozás: „Csak a holttestünkön át inthetsz búcsút Erdélyországnak!” S a menekülők áradata visszafordul.

Megállni... valóban nehéz életfeladat, élethivatás. Nehéz, de gyönyörűsége. Nemcsak súlyos a keresztje, de fölemelő ajándéka, áldása is van, mely, ha birtokába jutunk, örömet, nyugalmat, derűt fakaszt bennünk... A megállni tudó ember lelke nyugodt és derűs, mint a napfényes égbolt, tiszta és csendes, mint a sziklák közé rejtett tengerszem, melyet nem tudnak felkavarni, megfertőzni az élet apró szennyes szelei, viharai. Jelleme nem ide-oda hajló, mint a nádszál, hanem egyenes, mint a sziklán megkapaszkodó fenyő és dacoló, mint a százados tölgy. Az ilyen ember szavára építhetsz, segítségére bizton számíthatsz. Jelenléte az erős vár megnyugtató érzését kelti bennünk, mint mikor az édesapa erős karja öleli át remegő gyermekét. Az ilyen ember bátran szembenéz a veszedelemmel, s a veszedelem álarca lehull, felnagyított ereje megtörik vagy megsemmisül, mint bősziált tenger hullámai a parti szirteken, még a halál félelme is megszeli-dül...

Egy hős katona esetét olvastam egy szemtanú naplójából. A hős katona ott állt az egyik utcasarkon halálmegvető nyugalommal, kezében kézigránáttal, várva a közeledő ellenséges tankokra. Állt, mint mozdulatlan ércszobor és várt... Néhány perc alatt feltűnt az első páncélos szörnyeteg. Felfedezi a harcost s a golyószóró csövét neki szegezve közeledik. Már 50 méternyi távolságra lehet csupán és észrevehetőleg lassítani kezd. 20 méterre megáll és vár. Idegtépő percek következnek, amint a gép és az ember, a fizikai erő és a lelkerő farkasszemet néznek. Végül is a páncélos ilyen hősiesség láttán, tisztelete jeléül, megfordul és elrobog, eldübörög... Lám, győz az ember, győz a megállni tudó lélek a nyers erő felett, sőt az eltipró halál veszedelme felett is.

Milyen boldogság, milyen kibeszélhetetlen öröm tudni azt, hogy az ilyen ember a mi apánk, a mi gyermekünk, a mi testvérünk. Milyen kibeszélhetetlen öröm tudni azt, hogy békében és háborúban ott vannak ők a család, az otthon, az egyház és a haza élén, a pusztá jelenlétük állandóságot, biztonságot, nyugalmat jelent a mi számunkra.

Kedves Testvéreim! Mi készséggel és boldogan meghajtjuk az elismerés zászlaját az örök nyugtalanok, keresők, úttörők, honfoglaló nemzedékek előtt, de minden tiszteletünk mégis azoké, akik jóban és rosszban, fényben és borúban, „szirt és habok között” HŰSÉGGEL MEGÁLLNAK. A magyarság ezeréves történelmének lapjait ezek írták. És ezek írták kicsiny egyházunk történelmét is. A MEGÁLLÁS ragyogó ténye csillog ki Dávid Ferenc egyházalapító püspökünk életéből is. Nagy volt ő a kezdeményezésben, amidőn Tordán a világon a legelsőnek hirdette ki a vallásszabadságot, nagy volt ő a kerek kövön a lelkek meghódításában, amidőn beszéde hatására Kolozsvár lakossága unitáriussá, majd magyarrá lett. De minden nagysága fölé nő a hitben való hűséges MEGÁLLÁSA, amelyért életével fizetett.

Kedves Testvéreim! Az emberi haladáshoz, a boldogabb élet kiharcolásához, a jézusi eszmék megvalósításához szükségünk van megállni tudó emberekre, férfiakra és nőkre, kicsinyekre és nagyokra. Mert hiszen nagyon sok a fölkavart, összetört, összeroppant szívű ember. Annyi élet várja, hogy szebbé, jobbá tegyünk. Annyi arany-szemű búzamag várja, hogy jó földbe vessük, pislákoló mécsfény, hogy lánggá növeljük, magasztos, szent ügy, hogy az utolsó csepp vérig védjük... Álljunk hát elő és öltözzük fel az Isten minden fegyverét, hogy mindeneket elvégezvén MEGÁLLHASSUNK!

A római katona megállott. Nagy lélek volt. Ahhoz a klasszikus bölcséleti iskolához tartozott, melyet sztoicizmus néven ismer a történelem. S mély bátor önbizalmat, s a hősiek helytállást írta zászlójára. Hirdette a kötelességteljesítést minden veszély közepette. Hitét a gránitba faragott férfias jellembe vetette.

Tiszteletet parancsoló életfelfogás ez, de kissé merev, rideg és önmagában véve nem elég; mert csak az emberi erőre támaszkodik.

Pál apostol tovább megy, és arra int, hogy öltözzük fel az Isten minden fegyverét. A megállás a nagy lelkek tulajdona, de a kicsik, a gyöngék önmagukban nem tudnak megállni. Szükségük van az Isten minden fegyverére. És az Isten fegyvere: az igazlelkűség, a béketörekvés, a hit, s az Isten beszéde mindannyiunk rendelkezésére áll. Mi, kicsik és gyöngék, erősek lehetünk Istenben és Isten által. Ez ama fegyver, mely névtelen embereket szentekké, hőökké, vértanukká tehet. Ha meg kell állnunk, nem a magunk görcsösen kapaszkodó kezében bízunk, hanem Isten megtartó kezét keressük, mint remegő gyermek az édesapa erős kezét.

Ha egy magasztos, szent ügyet kell szolgálnunk, éreznünk kell, hogy ez az ügy nemcsak a miénk, hanem Isten ügye is, aki diadalra segíti az ő igaz ügyét. Istennel tehát mi is győzünk. Ha keresztet cipelünk, Ő segít annak hordozásában, mert isteni terve, hogy megkönnyebbüljenek keresztjeink.

Ha veszedelem zúdul reánk vagy éppen halál fenyeget, nem félhetünk, mert Ő még a halálból is teljesebb életre vezet. Az, aki önmagában és Istenben bízik, nem esik el soha.

Álljunk hát elő, felöltöztvén az Istennek minden fegyverét, hogy mindeneket elvégezvén megállhassunk most és mindörökké!

Ámen.

Kolozsvár, 1956. december 3.

Kovács Sándor¹

Advent Kolozsváron?

„De te, Efrata Betlehemje kicsiny vagy ugyan Júda ezrei között; mégis belőled származik majd nekem Izraelnek jövőendő uralkodója, származása az ősidőkre nyúlik vissza.” (Mik 5,1)

Hát itt van, a küszöbünk előtt áll, ajtónkon kopogtat, bebocsáttatást kér karácsony. Szemünkben az adventi gyertyák parányi lángocskái táncolnak; ezek az apró fények és az őket ápoló apróságok, a hétről hétre felcsendülő gyönyörű orgonamuzsika, a jól kiválasztott versek ragyogják be karácsony felé vezető utunkat.

Istenem, milyen vegyes érzelmekkel várjuk az ünnepet, és milyen kevés idő maradt méltó fogadására! Olyan gyorsan tovaszállt ez az esztendő is, és repül, tovarepül immár advent is, holnap, ha Isten éltet, szeretteink körében álljuk körbe a karácsonyfát... Vajon az utolsó óra utolsó perceiben lehet-e úgy készülődni, hogy a várva várt vendég ne elnyúlt arccal, a napi munkába belefásultan találjon? Vajon lesz-e holnap karácsony Kolozsvárott? Emberi időszámítás szerint lesz, különben nem úszna a város fényárban, és nem csordogálna megállíthatatlanul a főtéren a könnyűzenével hígított kolinda. A hideg, giccsé merevedő fényzuhatag, a végeláthatatlan forgalmi dugók, a nagyáruházak zsúfoltsága, mint megannyi felkiáltójel arra figyelmeztetnek, hogy közeleg karácsony; azaz nem is karácsony, hanem valami más, valami név nélküli, örült költekezésre bíró, mindenkit megbolondító, az elköltött pénz függvényében élvezhető globális hajcihő, amit ismét téli ünnepeknek kezdtek nevezni. Ez a bikkfanyelven megalkotott kifejezés, a téli ünnepek örök életemben zavart. Jól emlékszem kisiskolás koromban arra, amikor a tanító néni azt bizonygatta, hogy márpedig angyalok nincsenek, a télfát szüleink díszítik és tőlük kapjuk az ajándékot is, esetleg egy bizonyos Moş Gerilától, mert Moş Nicolae mégsem hozhatta. Mélységesen felháborodtam és felláztam karácsony és a mindenkori angyalok nevében. Meg is mondtam,

¹ Elhangzott 2012 adventjének utolsó vasárnapján a kolozsvár-belvárosi unitárius templomban.

hogy lehet, hogy a tanító néni magának télifát vásárol, de nálunk mindezt az angyal hozza, nem kell mást tenni, csak jól viselkedni, ágyba bújás előtt imádkozni.

A kedves gyermekkori emlék mostanában újra megelevenedett, és kicsit nosztalgizva gondoltam az 1970-es évekre, amikor nem volt még sem maroktelefon, sem kábeltévé, sem világháló. De volt önfeledt, karácsonyi reménységgel csordultig telt gyermekkor... Mostanában elég sokat lógtam a neten, azaz böngésztem a világhálón, és az egyik alkalommal beírtam a google keresőbe azt, hogy téli ünnepek – eredmény nagyjából 5 640 000 találat. Aztán a karácsonyi ünnepekkel próbálkoztam – nagyjából 2 910 000 találat. Úgy látszik, visszatért és kísért a múlt, a karácsony kezd teret veszíteni, a téli ünnepek pedig lassan-lassan mindet bedarálnak. Már a Népújság is arról írt, hogy a Marosvásárhelyi Múzeum Téli ünnepek címen rendez kiállítást, téli ünnepekre készül Csíkszereda – olvasom –, de adventi koszorút és karácsonyfát állítanak – még szerencse, hogy nem télkoszorút és télfát, teszem hozzá magamban. Aztán egy sor reklámszöveg ragadja meg tekintetem, Téli ünnepek elvonulva. Manapság ez a trendi, elotthonról lehetőleg a barátokkal egy wellness centrumban pihikélni, a téli ünnepek alatt. De van ennél cifrább is. Európa fővárosában Brüsszel főterén 2012-ben elektronikus télfát állítottak. A 25 méter magas tévéképernyőkből összerótt villogó télfa-monstrum kiszorította a karácsonyfát, és a hagyományos karácsonyi vásár is téli vásárrá silányult. Nesze neked keresztény Európa, nesze neked hagyományörzés!

Az egyik igen népszerű magyar kereskedelmi rádió többször bejátszott reklámja is a téli ünnepek fontosságáról gyözködi a rádióhallgatókat. Téli ünnepek? Hát ez miféle tréfa, kérdezhetnénk, ha nem lenne létünkben és gyökereinkben érintő halálosan komoly a kérdés. Mert tény, hogy téli ünneppé zsugorították, zsugorítottuk adventünket. Sütő András lélekszorítóan szép és sajnos ma is aktuális *Advent a Hargitán* című drámája jut eszembe. Az egyéni tragédiák, a múlt bűnei és a jelen jellemtelen megalkuvásai miatt úgy látszik, nekünk is, miként Sütő hőseinek a Kis és a Nagy Romlás között kell reménykedni és hinni. „...*hinni szeretném, hogy aki keresi, megtalálja a másikat, még ha befújták is ösvényeit a Nagy Romlás porkahavai.*”

A hagyományos karácsonynak kedvezőtlen millióben, advent utolsó vasárnapján, én mégis megkísérlem visszaszerezni az elorzott ünnep méltóságát.

A Jézus születése előtti nyolcadik században élt egy Mikeás nevű egyszerű földműves Móresetben, egy Jeruzsálemtől kb. 40 kilométerre fekvő poros kis faluban. Akkor sem volt könnyű az élet, a világhatalmak kénye-kedvének kiszolgáltató Izrael sorozatos politikai balsikerei miatt elveszítette függetlenségét, idegenek telepedtek az országba, az őslakók egy részét fogságba hurcolták, az

otthon maradtakat az asszimiláció réme kísértette. Mikeás nem ártotta magát a napi politikai eseményekbe, nem tartozott az entellektüel elithez, és nem is akarta megtagadni paraszti származását. Gyanakvással és bírálattal szemlélte a városi életmódot, látta az *írástudók árulását*, tanúja volt számtalan igazságtalanságnak, megvesztegetésnek, bőrén tapasztalta, hogy a szegényeket kismizmizik, elnyomják. Egész életében azért küzdött, hogy Izraelben újra felfedezzék a hagyományos értékeket. Bírálta honfitársait, leleplezte gátlástalanságaikat, megvetette a pénzsóvár papokat, de mást is tett. Ébren tartotta a reményt! Nyomorúságban és szegénységben, egy minden rétegében korrupstársadalomban Mikeás arról prófétált, hogy van megújulás, van kiút a zsákutcából, ez pedig az Istennel való viszony rendezése.

A világgazdasági és erkölcsi válság fogságában, politikai és egzisztenciális létbizonytalanságban, a globalizáció mindent felszippanzó és egyneműsítő világában Mikeás prófétával hirdetem, hogy változást Betlehemből várhatunk. *De te, Efrata Betlehemje kicsiny vagy...* Ezzel a sorral kezdődik a prófécia, és akaratlanul is Széchenyi Istvánnak a jelen politikusai által elkoptatott *merjünk nagyok lenni* kijelentése jut eszünkbe. Isten tervében a kicsinyből, a jelentéktelenből is lehet értéket és életet formáló nagyság. Efrata Betlehemje Jeruzsálem városához viszonyítva valóban kicsi, jelentéktelen településnek számított. Olyan ez, mintha ma azt mondanám a Mezőség Szabédje, Pusztakamarása, vagy Válaszútja. A világhatalmak színpadán jelentéktelen települések, de nemzettudatunkban egy-egy nagy név kapcsolódik mindenik településhez. Az Efrata jelentése „termékeny vidék, termékenység”. Ahol a vidék termékeny, ott áldás van, ott mindet megterem a föld, ott önálló gondolkodásra képes az elme. Termékeny vidék az, ahol a lakosok becsületes munkájukból élnek, ahol egymásnak köszönnek, ahol együtt járnak színházba és operába, ahol nem állnak üresen a templomok, ahol asztalukat és ágyukat megosztják a házastársak, termékeny vidék az, ahol a gyerekzsivaj tölti be a családokat és az iskolákat. De terméketlen az a vidék, ahol félkész vagy fagyasztott háromperces egyenkoszton tartják a lakosokat, terméketlen az a vidék, ahol a napi beszélgetések a műsoron levő szappanopera hőseiről vagy a levitézlett politikusok dicső tetteiről folynak, terméketlen az a vidék, ahol a családi házban a TV és számítógép az oltár, terméketlen az a vidék, ahol csak nagy ünnepeken járnak el a templomba.

Ne féljünk termékeny vidékké lenni, ne féljünk megőrizni értékeinket, ne restelljük származásunkat, múltunkat, hiszen a hatalmasoknak jelentéktelen helyek számunkra szentségerővel bírnak. Mert biztosan szép Brüsszelben is az advent, ahol villog az elektronikus télfa, de ezerszer szebb a Kis Romlás és Nagy Romlás között fekvő kicsi boronaházban az *Advent a Hargitán!* „*Ami pedig a*

Nagy Romlást illeti: ne keressétek a térképen. Mert bennünk van. S a régi természete szerint, mivel romlásból a kicsire mindig csak nagyobb jön, sohase kisebb. Emberré létünk lavinaveszedelmeit – ha megpróbáltuk is csönddel csitítani – el nem kerülhettük. Mert akárhogy helyezkedtünk is: mindig alattuk maradunk, ha egyszer oda rendelt a sors. Békésebb nyughelyet keresve elvándorolhat a madár, a kárpáti gimszarvas, szélfúttá magvainak útján a gyökeres fa is, ám kegyes-kegyetlen szülőföldjét lélekcsonkulás nélkül az ember el nem hagyhatja. Mert ha csak találomra felkapott jégdarabkáját is a markában melengetni kezdi: Árvai Rékaként csodára bukkanhat. Régen elveszettnek hitt értékre. Legyen az bár egy kicsi mese is. Egy jégmadaré. Valamilyen formán még az is a sorsunk foglalata...” (Sütő András)

Betlehem – milyen csodálatos muzsikája van ennek a névnek, karácsonyi csilingelés, gyermekkacagás, boldog önfelédtt örömszimfónia. *Betlehem* – magyarul *kenyérháza*; A terméketlen júdeai pusztában Betlehem környéke gazdag és termékeny volt, ezért is nevezték Beit-Lehemnek, a kenyér házának.

Emlékezzünk csak vissza, hányszor édesítette meg életünket ez a kenyérháza, hányszor gondoltuk azt, hogy összeroppanunk, hogy nincs tovább, de a Betlehemet eszünkbe juttató falat kenyér megváltoztatta életünket. Legyünk kenyérháza, adjunk boldogan magunkból mindenkinek, hiszen termékeny vidék vagyunk, áldáshordozók, adjuk hát tovább jó lélekkel azt, amit kaptunk, osszuk meg kincseinket, felejtjük el sérelmeinket, és adjunk, bőségesen adjunk abból, amink van. Ha egyetlen szép szavunk maradt, adjuk oda azt is, hogy éltető kenyér legyen ebben a harsogó, de semmit nem mondó világban. Legyünk kenyérháza, ajtónkat tárjuk szélesre, hadd jöjjenek hozzánk a megfáradtak, a vigasztalásra, a bátorításra szorulóak. Legyünk Betlehem, készítsünk helyet az eljövendő uralkodónak.

Manapság uralkodásról beszélni anakronizmus, magyarul kortévesztés. Még ha kortévesztett vagyok is, arra kérlek, gondolkodjunk el egy pillanatig azon, ki uralkodik életünkben? Ki vagy mi uralja életünket? A mindennapi gondok bajok mellett van még egy hatalmas úr, az írott és az elektronikus média teremtetten időszakos császárok. Így karácsony táján az úr: Őfelsége a Téli Ünnepek. Nincs arca, de ő diktálja a divatot, ő szabja meg a fenyőfa formáját, az éppen aktuális díszítési színskálát, és még azt is, hogy talpára, vagy fejére állítva formásabb. A téli ünnepek arctalan világában leginkább gyermekeink sérülnek. Lassan felnő az a nemzedék, akinek a téli ünnepek császára a plázát rendeli szent helyül és az eszevesztett költekezést szentáldozatul. Pedig szépen lehetne mondani a magyar kereskedelmi rádiókban is: karácsonyi ünnepkör. Mintha félnénk a karácsony szó kimondásától, a karácsonyi ünnepkörből ki akarjuk lúgozni a múltat, hagyományaink csodálatos világát.

Mire is tanít Mikeás? *Izrael jövendő uralkodója származása az ősidőkre, a régmúlt időkre nyúlik vissza.* Múlt nélkül sérülékenyek, sebezhetőek vagyunk. Hagyományaink, szokásaink nélkül könyörtelenül bedarál az egyenkosztot zabáló, egyenmuzsikára ringó, egyendivatot majmoló sokaság. Karácsony előtt még nem késő lefújni emlékeinkről a feledés porát, még nem késő felidézni és megtanítani gyermekeinknek a betlehemeseket, a *Mennyből az angyalt*, a *Pásztorokat*, a *Kiskarácsonyt*, *A kis Jézus megszületett* stb. A kortévesztettek nevében arra kérek mindenkit, ne engedjen a téli ünnepek és az elektronikus télfa csábításának. Bár minden irányból azt harsogják, hogy karnyújtásnyira van az ünnep, hogy csak a számítógép billentyűjét kell megnyomni, rákattanni a világhálóra, és máris gondos elmék biztosítják a csöpögős karácsonyi SMS-eket, a készen megírt képeslapokat, még csak azzal sem kell fáradni, hogy megírjuk azokat, csak kattanj rá, biztat a téli ünnepek császára.

De szól csendesen advent utolsó vasárnapján Mikeás is, és tekintetünket a régmúlt időre irányítja. Nem valami negédes múltidézés, könnyes nosztalgizálás ez, hanem a remény csodája. Termékeny vidék, kenyérháza csak ott lesz, ahol a hagyományokat, a múlt szokásait nemzedékről nemzedékre ápolják, és féltő szeretettel adják tovább. Küldjük szét szerte a világba képeslapjainkat, SMS-einket, de jókívánásainkat magunk fogalmazzuk. Egyszerű, de őszinte szavaink sokkal értékesebbek az előre gyártott mesterkéltnél, giccses rímeknél. Ne sajnáljuk a fáradságot, vegyük le könyvespolcunkról a porosodó Adyt, József Attilát, vagy bármelyik kedvenc költőnket. CD-gyűjteményünkéből olyan karácsonyi muzsikát válasszunk, ami értéket hordoz, ami Betlehemet juttatja eszünkbe. Betlehem üzenete Isten örök szeretetében gyökerezik, mert Isten beteljesíti ígéreteit, a kicsiny és jelentéktelennek tűnő életekbe is karácsonyt hoz. Készüljünk hát a kis- és nagykarácsonyra, ne szégyelljük, ha a karácsonyfára felkerülnek a szeretteinktől örökölt kopottas díszek. Advent utolsó vasárnapján, a szentestére készülve köszönjük meg Istennek, hogy a látszólag egyformára szabott világban is lehetett békés, áldott, boldog karácsonyunk. Ámen.

KÖNYVSZEMLE

Kriza János: *Vadrózsák. Erdélyi néphagyományok*. Második kötet. Kriza János és gyűjtői körének szétszórt hagyatékát összegyűjtötte, szerkesztette, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi Olosz Katalin. Kriza János Néprajzi Társaság, 2013, Kolozsvár, 770 o.¹

„Tudva vagyon, minémű nagy szorgalmatossággal gyűjtögetik az Anglusok és a Franciák, nem tsak az önnön magok eleiknek régi verseiket s énekjeiket, hanem a távoly lakozó népekéit is. Az Olaszoknak hasonló igyekezetek nem kevésbé esméretes. Hát a Németeket avagy szükség-é elő-hoznom?... Ki nem tudja, mint kapnak ők a köz népnek szájábann forogni szokott régi versekenn, mellyeknek Volkslieder a nevezetek? Ezeket pedig leg-inkább attól az időtől fogva kezdették előkeresni s haszonra fordítani, miólta az ő saját nyelveket, s azonn az ékes tudományokat láttatosan gyakorolyják.” Révai Miklós gyűjtési felhívása számkunkra ma ismerősen hangzik. A népköltészeti gyűjtőmozgalom története során oly sokszor idézték, hogy szinte nem is érezzük ki belőle a meggyőzési szándékból fakadó retorikai fordulatot. Azt, hogy 1782-ben, amikor a Magyar Hírmondóban megjelent, bizony kevesen ismerhették az Anglusok, a Franciák, az Olaszok és a Németek igyekezetét. S aki ismerte, az sem tudhatta, hogy ha a Magyarok is hasonló „nagy szorgalmatossággal” el-

kezdik gyűjtögetni „a magok eleiknek régi verseiket s énekjeiket”, erőfeszítésüknek lesz-e támogatója, eredménye és értékelője. A meg-megismélt felhívások visszhangtalansága nem a közömbösségről, hanem a vállalkozás előzménytelenségéről, újszerűségéről győz meg. Thomas Percy püspök, James Macpherson skót költő 18. századi ballada- és énekgyűjtési és lejegyzési kezdeményezései, majd a következő században a Grimm testvérek mese-, Vuk Stefanovic Karadzic szerb népdalgyűjtése, az Igor-, a Nibelung, a Roland-ének, a Cid, a Kalevala orális forrásokból való megszerkesztése, a szlovákok, a bolgárok kötetben kiadott népdalai csak lassan, rendre váltak a magyar értelmiség számára eredményel nyelv kecsegtető példává. A „kortársi eszmeáramlatoknak”²² (a költészet orális, a szépírói kánonoktól távol kibontakozó vonulatának felismerése, a másik Európa, a „primitívjeink” életformája, mentalitása és művészete iránti érdeklődés, a nemzeti szellem, a nemzeti múlt, a nemzeti nyelv, a nemzeti művészet felkutatásának és megörökítésének szándéka) olyan mértékben

kellett megerősödniük, hogy Kriza János is belépjen a kezdeményezők és a gyűjtők sorába (Kultsár István, Gaál György, Mailáth János, Kölcsey Ferenc, Toldy Ferenc, Erdélyi János, Merényi László, Ipolyi Arnold, Arany János, a Kisfaludy Társaság, a Magyar Tudós Társaság). A 21. század perspektívájából ma már egyértelműen és egyértelműnek látjuk a 19. században lezajlott szemléleti paradigmaváltás nóvumait. Megszületik a nemzeti eszme és érzés, amely az európai kultúrtörténet szellemi termékei mellé helyezte a nemzeti (s az ennek részét képező népi, paraszti) kultúra termékeit, s azokat a nagy- és a kishagyomány³ közötti választóvonalat kiiktatva vette használatba. Ez az új kulturális gyakorlat felszámolta az előítéleteket a rendi kultúrák között, felértékelte a kulturális másságot.⁴ A 19. században a múlt iránti érdeklődés demokratizálódik (bárki hozzáférhet) és popularizálódik (sokan hozzáférnek), új habitusként kezd működni a múlttal való együttélés, a múltnak a jelenben, a mindennapokban való visszakeresése, amit napjainkban a *domestiquer l'histoire* terminus fogalmazott újra.⁵ Ugyanakkor válik nyilvánvalóvá az írásnak a patrimonizálási gyakorlatban betöltött szerepe.⁶ Ezek az új „eszmeáramlatok” két új intézményt hívtak életre: a tárgyak számára a múzeumot, a szövegek számára pedig az archívumot, valamint ennek szelektív változatát, a könyvet. Az archívum az

oralitásból az írásba transzponált szövegek számára az idővel való dacolás lehetőségét teremtette meg, az érdeklődők számára pedig a hozzáférés lehetőségét.

Kriza János először 1842-ben vagy 1843-ban tett közzé Előfizetési Felhívást a *Vadrózsa* című népköltészeti gyűjteményre, majd felhívását 1844-ben az Erdélyi Híradóban megismételte: „Tisztelettel és bizalommal vagyok bátor fölhívni mindent, ki édes honi nyelvét s irodalmát szíven hordozza, legyen szíves és buzgó e nemzetileg szent ügyet pártolni és előmozdítani, mind azzal, hogy az ön maga vagy mások ajkán élő népkölteményeket a legszélesebb értelemben, le a táncban felhevült népfia ujjongásáig s a vidéki népszokásokat és erkölcsöket följegyezvén, a gyűjteménybe elküldje, mind pedig azzal, hogy ezen egyszerű, piperétlen virág keletét segítse.”⁷

Ma már világosan látjuk Kriza János vállalkozásának jelentőségét. 1. Az elsők között tudatosította a népköltészeti hagyományok mulandó és változékony voltát, s mozgalmat indított írásban való megörökítésükért. Gyűjtőhálózatának tagjai különböző településeken élve és járva Székelyföldszerte magukra öltötték a hagyományok gyűjtőjének szokatlan szerepét és gesztusait: kiszálltak, figyeltek, kérdeztek, újra és újra ismételtettek, majd szorgalmasan jegyeztek, letisztázták gyűjtésüket, borítékba zárták és postára adták. Ebben a mozgalomban tudato-

sodott a hagyományok értéke, s a hagyományok megmentése érdekében az értelmiségi és nép között új típusú kapcsolat állandósult. 2. A gyűjtőtársaitól beérkező anyag rendszerezése közben Kriza Jánosban tudatosodott a népköltészet táji differenciálódása. Felfigyelt a típusok regionális előfordulására, a típusok változatainak régiókénti eltérésére, a tájnyelvi sajátosságokra. A kiadásra előkészített gyűjtemény az anyag székek szerinti csoportosítását érvényesítette (Udvarhelyszék, Háromszék és Erdővidék, Marosszék). 3. Már a gyűjtéstörténet korai szakaszában elvi kérdéssé vált a lejegyzés módja. Kriza Jánosban személyes tapasztalat alapján erősödött meg az a meggyőződés, hogy az emlékezetből történő, a szöveget lekerekítő megörökítés helyett a lejegyzésnek hitelesnek kell lennie, tiszteletben kell tartania az előadás, az elhangzás sajátosságait, mind a szövegek szerkezetét, mind tartalmát, mind megszövegezését illetően.⁸ 4. S itt már maga Kriza János is nagyon közel jár az előadó kreatív szerepének felismeréséhez és elfogadásához. Ennek kimondására azonban jóval később kerül sor.⁹ 5. A *Vadrózsák* vegyes („elegyes”) gyűjtemény. Összeállítása során Kriza János a népköltészet első műfajrendszerét alkotta meg, amelyet a későbbi szövegközlés alapul vett és árnyalt.¹⁰

Főként Faragó József levéltári kutatásaiból rendelkezünk Kriza János gyűjtőhálózatára, gyűjtőmódszerére, a

kiadás körüli eseményekre vonatkozó ismeretekkel.¹¹ Jól tudtuk, hogy a kiadás nehézsége, a kiadvány iránti érdeklődés elmaradása, a Vadrózsapör néven ismertté vált értetlenkedés,¹² a nyomasztó anyagi terhek, fiának halála, egészségi állapota előbb csupán késleltették, majd végérvényesen lehetetlenné tették a második kötet előkészítését és kiadását. A Kriza-életpálya és -hagyaték kutatói arról is értesítettek, hogy 1862-ben, a kiadási munkálatok idején Kriza Jánosban megérett a második kötet terve, az első kötetből rendre kiszoruló, s a kötet előkészítésekor újra működésbe hozott gyűjtőhálózatból frissen befolyó anyag alapján körvonalazódott a második kötet szerkezete. Sajnálatos módon azonban az idő múlása a kötet ellen dolgozott. Nemcsak a kiadás került le a napirendről, hanem az összegyűlt folklóranyag is széthullt, azonosítatlan maradt, elveszett. A második kötet helyett 1911-ben,¹³ majd 1943-ban,¹⁴ 1975-ben,¹⁵ 1987-ben¹⁶ az első kötet újrakiadására került sor. Kriza János halála után, a *Vadrózsák* első kötetének megjelenése után 50, 100 évvel pedig egyre reménytelenebbé vált, hogy kézbe vehetjük azt a kötetet, amelyet Kriza János 1863-ra, majd 1864-re tervezett.

A szakmának ezt a reményvesztettségét hazudtolta meg Olosz Katalin, amikor kereken 150 évvel az első kötet megjelenése után kezünkbe adta a *Vadrózsák* folytatását.

Milyen az a kötet, amellyel Olosz Katalin megörvendeztetett?

770 nyomtatott oldalon egy kutatástörténeti és közlésmódszertani fejezetet olvashatunk (98 oldal terjedelem), ezt követi Kriza János és gyűjtőtársainak gazdag népköltési anyaga (511 oldal), majd a népköltési anyaghoz kapcsolt jegyzetek, forrásjegyzék, mutatók következnek (132 oldal), kéziratokról készült fotokópiák, majd egy román és egy angol nyelvű ismertető.

A kötetet bevezető tanulmány érdekes esetelemzés arról, hogy amit Kriza János és gyűjtőtársai nagy szorgalommal lejegyeztek, s ami Kriza János otthonában még együtt és biztonságban volt, az az évek-évtizedek során hogyan hullt szét, hogyan kallódott el. Míg Faragó József korábban (1971-ben) a gyűjtés, az összegyűjtés eposzát írta meg, Olosz Katalinnak egy másik, ám hasonlóan tanulságos történetet kellett megírnia. Ennek a történetnek olyan szereplői vannak, mint Gyulai Pál (Gyulai halála után a lánya), Toldy Ferenc, Benedek Elek, az időközben elhunyt Kriza János fia és veje. Már maga Kriza János mutatóba lapokhoz küldte a gyűjtött anyag egy-egy darabját, miáltal azok egyetlen lelőhelyévé a lapok, a szerkesztők irattárai váltak. A családnál maradt hagyaték 1875-ben Pestre érkezett, egy szekrénybe került, egyik része előbb Benedek Elek, majd Arany László és Gyulai Pál válogatása alapján és gondozásában bekerült a

Magyar Népköltési Gyűjtemény harmadik kötetébe (68 népköltési szöveg),¹⁷ amit az akkori szakma a második kötetbe szánt anyag érdemes részének minősített, s ezzel a második kötet sorsa lekerült a napirendről. Sebestyén Gyula 1911-ben az a feltételezést fogalmazta meg, hogy a második kötet anyagának sovány volta Kriza János munkamódszerével magyarázható: valójában a sajtó alá rendezés során szerette volna összegyűjteni a népköltési alkotásokat, az összegyűjtésre tehát nem került sor.

Az ismeretlen Kriza-hagyaték 1800 lapnyi terjedelemben 1949-ben váratlanul bukkant elő a MTA pincéjéből, ahova – Gyulai Pál, Benedek Elek kezén átmenve – a Kisfaludy Társaság irattárából került. Ezek kéziratos formában bekerültek a MTA Könyvtára Kézirattárába, különböző jelzetek alá. 2013-ig a szakmai köztudat azt a tévhitet élte, hogy a felbukkant anyag Kriza János teljes hagyatékát tartalmazza, hogy mindössze az hiányzik belőle, ami gondatlanság (nedvesség, eltüzelés) miatt megsemmisült. Olosz Katalin kutatása tisztázta, hogy a Pestre került hagyatékából a Benedek Elek által kiválogatott kéziratok elszakadtak a törzssanyagtól, s Gyulai Pál hagyatékából Sebestyén Gyulához, majd Sebestyén Gyula hagyatékából a Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívumába jutott el.

Mit tartalmaz a most megjelent kiadvány? A kötetben található nép-

költészeti anyag a következő fejezetekre tagolódik: Balladák és epikus énekek: Mágikus balladák (1 darab), Szerelmi balladák (17), Családi balladák (11), Társadalmi konfliktusok (4), Történeti balladák, vitézi-, bujdosó-, rabénekek, históriás énekek (13), Hősi énekek (3), Sirató- és balesetballadák (6), Bűntényballadák (2), Tréfás és csúfolódó balladák (12); Népdalok: Szerelmi dalok (49), Házasító dal (8), Katonadal (5), Panaszdal (4), Tréfás- és gúnydal (7), Bordal (4), Vegyes dal (5), Gyermekdal (3); Táncszók: Tiboldi István gyűjtése (726), Udvarhelyszéki táncszók (9), Táncmondóka (22), Kriza János közleménye (34); Rigmusok, mondókák: Mondóka (3), Rigmus (10); Találós mese (21); Közmondás és szólás (3652); Ünne- és szokásleírás (lakodalom); Hiedelmek, babonák (3 gyűjtemény); Népsajátóságok (Kriza Jánosnak a Magyar Nyelvőrben publikált gyűjtései, nyelvi sajátóságokról, nevekről, 66 írás); Magyar népcsoportok Erdélyben (Ürmösi Sándor feljegyzései, 8 írás).

Kriza János a második kötetnek sem tartalmi szerkezetét, sem anyagát nem készítette elő. A szerkezet összeállítására, az anyag összegyűjtésére tehát Olosz Katalin munkája. A jelen kötetbe bekerültek Kriza Jánosnak és az általa gyűjtésre bízott munkatársainak különböző lapokban közzétett közlései, Kriza János és a munkatársai által Kriza János életében, Kriza János ösztönzésére végzett gyűjtéseinek kéz-

iratban maradt darabjai (Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívuma, MTA Könyvtárának Kézirattára).

A megjelent kötet az olvasóit nyilván az eddig ismeretlen népköltési anyag gazdagságával és szépségével örvendezteti meg. Ám a kötet sok tanulságot tartogat a történeti folklór és a folklór kutatástörténete iránt érdeklődő szakembereknek is.

1. A korabeli (kéziratos és nyomtatott) dokumentumok alapján Olosz Katalin tovább árnyalta Kriza János gyűjtési felfogásának alakulását, az 1842–1862 közötti gyűjtés történetét.

2. Tovább pontosította a Kriza János gyűjtőhálózatára vonatkozó ismereteket (a gyűjtők kiléte, az egyes gyűjtők munkastílusa).

3. Újraírta a *Vadrózsák* első kötetének gyűjtés-, szerkesztés- és kiadás-történetét.

4. Rekonstruálta Kriza Jánosnak a második kötetre vonatkozó elképzelését.

5. Azonosította, összegyűjtötte a Kriza János által lapokba leadott közléseket, valamint a hagyatékából kiemelt, lapokban és kötetben közzétett szövegeket, az MTA Könyvtárának kéziratárában, a Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívumában megtalált kéziratokat. Árnyalta a Kriza János által összegyűjtésre méltónak tartott anyag jellegét. A korábban közzétett, műfajokba rendezett népköltési anyagot belső (tematikai, tipológiai) tagolásnak vetette alá, s ezt kiegészítette a szo-

kás-, a hiedelem-leírásokkal, szociális csoportok bemutatásával.

6. Pontosította Kriza Jánosnak a gyűjtőterületre vonatkozó elképzelését. A *Vadrózsák* első kötetének gyűjtőterületei mellett jelen kötetben további gyűjtőterületként fordul elő Aranyosszék, Hunyad megye, Barcaság, Csíkszék is.

7. Azonosította Kriza János és gyűjtőtársai kéziratait, ezek hollétét.¹⁸ Innen tudjuk meg, hogy Kriza János a lelkes unitárius papok és tanítók mellett református és katolikus lelkészeket is bevont vagy készült bevonni a kutatásba.

8. A kötetben nagy mennyiségű, kéziratban maradt, lapokban közölt anyagot gyűjtött össze, tett olvashatóvá és kutathatóvá. A 19. század során Kriza János és munkatársai gyűjtéséből előszeretettel közölt a Magyar Nyelvőr, a Koszorú, a Fővárosi Lapok, a Hazánk s a Külföld, a Figyelő, a Magyarország Képekben, a Növendékek Lapja, valamint több naptár.

S tette mindezt kifogástalan szakmai precizitással, a részletekre kiterjedő végtelen figyelemmel.

Miért ünnepelünk 2013-ban, s ma, 2013. október 25-én? Kriza János és gyűjtőtársai a „kortársi eszmeáramlatok” szellemében, előzmények hiányában is lelkesen, legjobb tudásuk szerint végezték munkájukat. Az első nagy magyar vállalkozás a kivitelezés szakaszában futott zátonyra. Töredékes volta ellenére a *Vadrózsák* első kö-

tete 150 éven keresztül alkalmas volt a 19. századi magyar népköltészet értékeinek, nemzeti értékeinek szemléltetésére, Kriza János és társai úttörő vállalkozásának szemléltetésére. A torzóban maradt munka 150 éven át valójában mást is szemléltetett: azt, hogy bármennyire értékes, fontos, hasznos, a tudomány, a tudományos eredmény önmagában, magára hagyva nem tudja meghódítani a világot: a társadalomnak is meg kell hoznia a maga áldozatát a befogadására. Ahogy a szándék és a mű megszületésének idejét ki kellett várni, úgy kellett eljőnie e kötet elkészítése és kiadása idejének is. Örülünk, hogy ennek eljöttkor a körülmények szerencsésen egymásra találtak, ahogyan 150 évvel ezelőtt Gróf Mikó Imre 500+500 Ft-ot adott a *Vadrózsák* kiadására, ugyanúgy került most támogatója a második kötet kiadásának. A kéziratok, Olosz Katalin, a támogató, a kiadó és a szerkesztő szerencsésen egymásra találtak. Ilyen a tudomány: végül mindig kiderül, valaki végül megérti, hogy érdemes támogatni azt is, aminek látszólag nincs gyakorlati haszna. Amire 150 éven keresztül büszkék voltunk, s amit 150 éven keresztül Kriza Jánosnak köszönhetően biztonságban tudtunk, azt a másfél évszázad szinte-szinte szétszórta és felemésztette. Marc Blochtól tudjuk: ahogyan oka, magyarázata van annak, hogy valami bekerült a köztudatba, valami lététbe helyeződik, ugyanúgy oka és motivációja van an-

nak is, hogy valami elkallódik, elfelejtődik. Azaz, nem csupán az emlékezésnek, hanem a felejtésnek is megvan a maga története, természete és szabálya. Örülünk annak, hogy ma e kötet megjelenésével a székely népköltészet egy nagy szelete a felejtés homályából újra visszakerült a használók kezébe.

S higgyük azt, amit Olosz Katalin a kötet előszavának utolsó mondatában megfogalmaz: „Bízunk abban, hogy valóra válik Kriza János legmerészebb álma: napvilágot lát a *Vadrózsák* harmadik kötete is – és nem újabb másfél évszázad multával!”

Miért épp Olosz Katalin vállalkozott erre a munkára?

Olosz Katalin 1963-ban végezte el a magyar nyelv és irodalom szakot a Babeş–Bolyai Tudományegyetemen, 1963-ban a marosvásárhelyi Pedagógiai Főiskola alkalmazta gyakornokként, 1966-ig dolgozott ott. 1967-től a Román Akadémia Marosvásárhelyi Társadalomkutatói Központjának volt kutatója. Az 1960-as évektől gazdag és sokszínű tudományos tevékenységet folytatott, levéltári forrásokat elemző és komparatiztikai tanulmányai szaklapokban láttak napvilágot. Évtizedeken keresztül kutatta a 19. század második felében meghirdetett gyűjtőmozgalmakat, azok résztvevőit, az archívumokban kéziratos formában maradt és a korabeli sajtóban közzétett eredményeit.

1972-ben *A kecskés ember* címmel közzétette Kolumbán Istvánnak a ma-

rosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság pályázatára 1898-ban beérkezett, udvarhelyszéki népmeséket tartalmazó pályamunkáját.¹⁹ 2009-ben két jelentős kötet került ki Olosz Katalin műhelyéből: a kolozsvári unitárius főgimnáziumi tanár, Kanyaró Ferenc Rédiger Ödön nevű diákjának 1894–1896 között Szabédon végzett gyűjtését *Ne mondd, anyám, főd átkának... Dimény Mózesné Szabó Anna énekei. Szabéd, 1895–1896* címmel jelentette meg.²⁰ A másik, *Szabó Sámuel: Erdélyi néphagyományok 1863–1884* című kötet²¹ pedig a marosvásárhelyi, majd a kolozsvári református kollégium tanára által irányított diákköri gyűjtések szöveganyagát gyűjtötte össze. Olosz Katalin találta meg, azonosította és tette közzé Zajzoni Rab István naplójegyzeteit és fiatalkori írásait. *A rókaszemű menyecske* címmel 2005-ben Kovács Ágnes ketesdi mesegyűjtését gondozta.²² Jelentős vállalkozásnak bizonyult a *Ha folyóvíz volnék* című, a népi líra szövegeiből készült antológia,²³ 2006-ban a Faragó József balladaválogatását tartalmazó *Régi erdélyi népballadák* című kötetet gondozta.²⁴

Amikor 2011-ben a Magyar Néprajz és Antropológia Intézet keretében életpálya-interjút készítettünk Olosz Katalinnal, kutatói pályája meghatározó közegéről, a levéltárakról a következőt nyilatkozta: „nagyon szép napok-hetek-évek voltak azok. [...] Nagyon izgalmas, sok örömet hozó munka volt. Hálás vagyok a sorsnak, hogy ré-

szem lehetett benne.” A levéltárak titkainak ismerője, a 19. századi gyűjtőmozgalom tagjainak bizalmas barátja,

tisztelője, gyűjtők és kéziratok sorsának ismerője.

Keszeg Vilmos

¹ Elhangzott 2013. október 25-én a kötet bemutatóján, Kolozsváron az unitárius püspökség Dávid Ferenc imatermében.

² Kriza Ildikó (szerk.): *Kriza János és a kortársi eszmeáramlatok. Tudománytörténeti tanulmányok a 19. századi folklorisztikáról*. Akadémiai Kiadó, 1982, Budapest.

³ A nagyhagyomány a hivatalos, írott elitkultúra, a kishagyomány az orális népi kultúra megnevezésére szolgál. Robert Redfield szóhasználata azt érzékelteti, hogy mind a hivatalos, mind a népi kultúra hagyomány, hagyományozás által közvetítődik. „A nagyhagyományt az iskolákban vagy a templomokban ápolják, a kishagyomány az írástudatlanok falusi közösségeinek világában jön létre és marad fenn.” R. Redfield: *Peasant Society and Culture*. University of Chicago Press, 1956, Chicago, 41–42.

⁴ A népi kultúra megnevezésére Európában két terminus van használatban. A népi kultúra (folk-lore) Közép- és Észak-Európa (német, skandináviai, lengyel, cseh, magyar) népeinél terjedt el. Más népeknél (angol, francia, olasz, spanyol) ezzel szemben a populáris kultúra terjedt el. Az eltérő terminológia használatának kultúr- és társadalomtörténeti okai vannak. A népi (folk) kultúra terminus azokban a társadalmakban honosodott meg, ahol a társadalmi elit (arisztokrácia, értelmiségi) egy idegen nyelvű és szellemiségű kultúrát karolt fel, s a nemzeti szellemű kultúra használata és őrzése a plebejus rétegre hárult. Azaz, a terminus a kultúra nemzeti regiszterét nevezi meg a nem nemzeti jellegű elitkultúrával szemben. Pl. a magyar arisztokrácia a német–osztrák kultúrát vette át, az idegen szokásokat követte. A német udvar és

a német arisztokrácia a francia kultúrát tekintette eszményinek, ami már a német középréteg számára elérhetetlennek bizonyult. Ezért a nemzeti jelleg és szellemiség a középréteg és parasztság kultúrájában élt tovább. Ezzel szemben a francia királyi udvar maga köré vonta a francia nemességet és a középréteget, s az udvarban is a nemzeti szellemű kultúrát honosított meg (társalgási stílus, étkezési habitus, udvariassági formák). Hasonló folyamat zajlott le Angliában. Az 1832-es oktatási reform az egész angol társadalomban elterjesztette, mintaszerűvé tette a fegyelmezett, stílusos, udvarias beszédet és viselkedést. Ezekben az országokban a populáris kultúra terminus a sokak nemzeti szellemű kultúráját határolja el az arisztokrácia szintén nemzeti szellemű kultúrájától. A kérdésről Hofer Tamás: Népi kultúra, populáris kultúra. Fogalomtörténeti megjegyzések In Uő: *Antropológia és/vagy néprajz. Tanulmányok két kutatási terület vitatott határvidékéről*. MTA Néprajzi Kutatóintézete – PTE Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék – L'Harmattan, 2009, Pécs–Budapest, 207–222.

⁵ A fogalom azt a helyzetet nevezi meg, amikor az emlékművek, a történelmi események helyszínei a közösségi életterben felidézik, jelenvalóvá teszik a régen lejárott eseményt Fabre, Daniel (dir.): *Domestiquer l'histoire. Ethnologie des monuments historiques*. Éditions de la Maison des Sciences de l'Homme, 2000, Paris.

⁶ Az írástörténet a nagy írott művek születését az orális hagyományok válságba jutásával magyarázza. Ilyenkor vált szükségessé a hagyomány írásban való megörökítése. Homérosz akkor írta meg versben a görög szóbeli epikus hagyományt,

amikor a görög társadalom, a megosztottsága miatt nem volt hajlandó azt továbbéltetni. Ritoók Zsigmond: Fokozatok a görög epika fejlődésében. *Népi Kultúra – Népi Társadalom VIII. A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutató Csoportjának Évkönyve*. Akadémiai Kiadó, 1975, Budapest. 107–116. Az evangélisták a tanítások hitelességét veszélyeztető szóbeli áhagyományozásból mentették át írásba a krisztusi hagyományt. Ong, Walter J.: A szöveg mint interpretáció: Márk idején és azóta. In Nyíri Kristóf – Szécsi Gábor (szerk.): *Szóbeliség és írásbeliség. A kommunikációs technológiák története Homérosztól Heideggerig*. Áron Kiadó, 1998, Budapest, 143–166. (Eredeti kiadás: 1986) Ezekhez hasonló az a folyamat, amely a 19. századtól kezdődően a paraszti orális írásban örökíti meg.

⁷ Idézi Faragó József: Kriza János és a Vadrózsák. In Antal Árpád – Faragó József – Szabó T. Attila: *Kriza János*. Dacia Könyvkiadó, 1971, Kolozsvár, 57–176, 76.

⁸ Ez a meggyőződés nem érvényesül a Vadrózsákban. Valójában Kriza János gyűjteményébe különböző gyűjtési-lejegyzési technikák alapján kerültek be szövegek.

⁹ Az egyéniségek kutatásnak nevezett új folklorisztikai szemléletet Ortutay Gyula alapozta meg a *Fedics Mihály mesél* (Akadémiai Kiadó, 1940, Budapest) című könyvével.

¹⁰ Az 1863-ban megjelent *Vadrózsák. Székely népköltési gyűjtemény* a következő szövegműfajokat tartalmazta: balladák, dalok, tácszók, találós mesék (találós kérdések), népmesék, szólások és közmondások, család-, kereszt-, állat- és határnevek. Kiadta Stein János, Kolozsvárt.

¹¹ Faragó József: i. m. 100–127.

¹² Ezzel az elnevezéssel került be a köztudatba a gyűjtemény megjelenését követő vita. A vitát a magyar–román kultúra között közvetítő jóindulatú értelmiségi, Iulian Grozescu nyitotta meg a Fővárosi Lapokban megjelent bírálatával. A kötetben meg-

jelent két balladának román balladákkal való hasonlósága miatt Kriza János gyűjtőtársait plágiumvádval illette. A vita a népköltéssel kapcsolatos első eszmei-szellemi véleménycsere. Tekintve a tudomány kezdetleges állapotát, a vádak és az érvek sokszor alaptalanok és naivak. E vita során tisztázódott az, hogy ugyanazok a szüzsék egymástól függetlenül is létrejöhetnek (tipológiai egyezések), hogy a népköltészeti motívumok vándorolnak (diffúzió), valamint hogy a folklórszöveg típusok változatokban élnek (variánsok). Alexics György: *Vadrózsapör. Ethnographia VIII.* (1897) 73–88., 184–192., 279–290., 362–377. Németh G. Béla: A Vadrózsapör és Arany. In Kriza Ildikó (szerk.): *Kriza János és a kortársi eszmedáramlatok. Tudománytörténeti tanulmányok a 19. századi folklorisztikáról*. Akadémiai Kiadó, 1982, Budapest, 69–78.

¹³ Kriza János (szerk.): *Vadrózsák. Székely népköltési gyűjtemény I–II*. Athenaeum, Budapest. (Magyar Népköltési Gyűjtemény XI–XII.)

¹⁴ Kriza János: *Vadrózsák*. A bevezetőt írta Gunda Béla. Jegyzetekkel ellátta György László. Magyar Népművelők Társasága, 1943, Budapest. Kriza János: *Vadrózsák. Székely népköltési gyűjtemény I–III*. Sajtó alá rendezte és a bevezetőt írta Viski Károly. Bibliotheca, 1943, Budapest.

¹⁵ *Vadrózsák. Kriza János népköltési gyűjteménye*. Gondozta és az előszót írta Faragó József. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest. 1975. (Második, kiegészített kiadás 2002-ben.)

¹⁶ Kriza János: *Vadrózsák. Székely népköltési gyűjtemény*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1987. (Ugyanebben az évben reprint kiadás.)

¹⁷ Kriza János – Orbán Balázs – Benedek Elek – Sebesi Jób: *Székelyföldi gyűjtés. Magyar Népköltési Gyűjtemény III*. Budapest, 1882.

¹⁸ A szövegek egy részének gyűjtője, gyűjtési helye és ideje azonosíthatatlan maradt.

¹⁹ *A kecskés ember. Udvarhelyszéki népmesék.* Kolumbán István gyűjteményéből válogatta, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi Olosz Katalin. Kriterion Könyvkiadó, 1972, Bukarest.

²⁰ *Ne mondd, anyám, főd átkának...* Dimény Mózesné Szabó Anna énekei. Szabéd, 1895–1896. Rédiger Ödön gyűjtését Kanyaró Ferenc hagyatékából bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi Olosz Katalin. Kriza János Néprajzi Társaság, 2009, Kolozsvár. (Kriza Könyvtár)

²¹ *Szabó Sámuel: Erdélyi néphagyományok.* 1863–1884. Szabó Sámuel és gyűjtői körének szétszórt hagyatékát összegyűjtötte, szerkesztette, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi Olosz Katalin.

Európai Folklór Intézet – Mentor Kiadó, Budapest – Marosvásárhely. 2009.

²² *A rókaszemű menyecske.* Kovács Ágnes ketesdi népmese gyűjteménye. Gondozta, bevezetővel ellátta Olosz Katalin. Kriterion Könyvkiadó, 2005, Kolozsvár.

²³ *Ha folyóvíz volnék. A magyar népi líra antológiája.* Válogatta, az előszót írta és a függelékkel összeállította Olosz Katalin. Dacia Könyvkiadó, 1982, Kolozsvár-Napoca. (Tanulók Könyvtára sorozat, 240.)

²⁴ *Régi erdélyi népballadák.* Összesítő válogatás Faragó József és Olosz Katalin gondozásában, bevezető tanulmánnyal, utószóval és jegyzetekkel. Kriterion Könyvkiadó, 2006, Kolozsvár.

Szakál Anna: „Így nőtt fejemre a sok vadrózsa...” *Levelek, dokumentumok Kriza János népköltészeti gyűjtőtevékenységének történetéhez.* Kriza János Néprajzi Társaság – Magyar Unitárius Egyház, 2012, Kolozsvár, 416 o.¹

Az „Így nőtt fejemre a sok vadrózsa...” *Levelek, dokumentumok Kriza János népköltészeti gyűjtőtevékenységének történetéhez* című, kritikai kiadást megvalósító forrásgyűjteményt a Kriza János Néprajzi Társaság és a Magyar Unitárius Egyház jelentette meg 2012 őszén. A 416 oldal terjedelmű kiadványban található 19. századi kéziratos anyagot Szakál Anna, a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem néprajz szakot végzett hallgatója, jelenleg a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Antropo-

lógia Tanszékének doktorandusza gyűjtötte össze, rendezte sajtó alá, látta el jegyzetekkel és bevezető tanulmánnyal. A könyv, amint ezt az alcím pontosan megfogalmazza, azokat a korabeli dokumentumokat, mindenekelőtt levelezést teszi közzé, amely a Kriza János által összeállított és 1863-ban kiadott *Vadrózsák* című székely népköltési gyűjtemény, valamint a Kriza által tervezett, de megjelentetni nem sikerült második kötet körül keletkezett, így a közreadott dokumentumanyag több évtizedet fog át.

A forrásfeltárás során a kutató rendkívül alapos levéltári munkát végzett. A közreadott levelek zöme a Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári

¹ Elhangzott 2013. október 25-én a kötet bemutatóján, Kolozsváron az unitárius püspökség Dávid Ferenc imatermében.

Gyűjtőlevéltárából, a Marosvásárhelyi Bolyai téri Unitárius Egyházközség Levéltárából, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárából, az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárából származik, kisebb részük pedig más levéltárakból. Vannak olyan Kriza-levelek is, amelyeket csak korábbi közlésekből ismerünk, ugyanis eredetijük megsemmisült vagy lappang (összesen 6 levél, közülük 3 népköltészeti vonatkozású).

Túlzás nélkül állíthatjuk – hiszen a kijelentés több vonatkozásban is érvényes –, hogy a most bemutatásra kerülő forrásgyűjtemény majdhogynem előzmény nélküli a magyar folklorisztikai kutatásokban. Az előzmény nélküliség és az újszerűség mind a kötet műfaját, a gyűjtemény jellegét, mind pedig a szerző által követett célt és a célnak alárendelt módszertant illetően is érvényes.

Mivel a magyar folklorisztikában egyáltalán nincs hagyománya az ilyen átfogó levelezéskiadásnak (a több tudományterületen tevékenykedő Erdélyi János és Gyulai Pál levelezését irodalomtörténészek adták ki, a folklorisztikák közül egyedül Berze Nagy János mesekutató levelezését rendezték sajtó alá), a kötet szerzőjének jobbára magának kellett meghatároznia a forrásközlés elveit is. Mintát számára csak a magyar vonatkozásban is nagy hagyománnyal rendelkező irodalmi levelezések közzététele és a Grimm-testvérek hatalmas levelezésének most folyamat-

ban lévő német kiadása jelentett. (A német párhuzamot illetően meg gondolkodtató, hogy a Grimm-testvérek levelezése 30 000 levelet tartalmaz, amelyet ők 50–60 év alatt mintegy 2000 levelezőpartnerrel váltottak. Ennek a korpusznak a kritikai kiadásán Németországban egy 40 főből álló kutatócsoport 2001 óta dolgozik.)

Szakál Anna több évig tartó levéltári kutatómunkával 559 Kriza János által írt levelet tárt fel, amelyek közül 59-nek van folklorisztikai vonatkozása is. A Krizához írt levelek közül 59 maradt ránk, de közülük csak 19-nek van a *Vadrózsákra* vonatkozó tartalma. A jelen gyűjtemény tartalmazza mind a Kriza által, mind a Krizához írt folklorisztikai vonatkozású leveleket, de ezeket a szerző kiegészíti azokkal a korabeli levelekkel is, amelyek ugyancsak a Kriza-gyűjteményre vonatkoznak, de amelyeknek nem Kriza a címzettje vagy feladója. Ilyen levelek mind Kriza életében, mind a folklórgyűjtő 1875-ben bekövetkezett halála után szép számmal keletkeztek. A kötet végül összesen 131 levelet tesz közzé az 1843–1912 közötti időszakból, de ezen felül más forrásdokumentumokat (életrajzokat, fényképeket, mutatókat stb.) is tartalmaz.

Kriza a *Vadrózsákban* 19 gyűjtőtársát sorolja fel név szerint, de ha a teljes Kriza-gyűjtést, azaz a *Vadrózsákban* meg nem jelent folklóranyagot is nézzük, a közreműködők száma ennél valamivel nagyobb. Levéltári kutatás

alapján 1971-ben már Faragó József is 26 gyűjtőt azonosított név szerint, ezeket az adatokat Szakál Anna néhol korigálja és ki is egészíti. A Kriza-irodalom a *Vadrózsák* megjelenése óta joggal emlegeti fel azt a hiányosságot, hogy Kriza gyűjtése mind a székelység földrajzi, mind vallási megoszlását tekintve rendkívül egyenetlen: a gyűjtések zöme unitárius vidékről (főleg Székelykeresztúr környékéről), kisebbik része pedig Udvarhelyszék, Háromszék és Marosszék református falvaiból származik. A gyűjtőhálózat tagjai között egyetlen falun élő református személy van, a népdalokat gyűjtő makfalvi Dózsa Dániel marosszéki alkirálybíró, de ő is csak 1862 végén, vagyis közvetlenül a gyűjtemény megjelenése előtt kerül kapcsolatba Krizával. A keleti katolikus székelység (Csík, Gyergyó, Kászon, Felső-Háromszék) egyetlen néprajzi adattal sincs reprezentálva a gyűjteményben. Ezt a korabeli katolikus értelmiség azért sérelmezte, mert abban az időben a herderi eszméknek megfelelően a folklórt a népi alkotói géniusz, a szellem megnyilvánulásaként fogták fel. Imets Fülöp Jákó 1865-ben a *Kolozsvári Közönyben* azt írta, hogy a Kriza-gyűjtemény eme hiányossága azt a látszatot kelti, hogy az ottani lakosok „egészen képtelenek a szellem bárminemű produkcióira”. Maga Kriza rendkívül sajnálta ezt az egyenetlenséget, és lehetőségei szerint próbált is tenni a gyűjtési kör kiszélesítése érdekében. Minden

bizonytal az ő kérésére vette fel a kapcsolatot a csíki értelmiséggel Szabó Károly kolozsvári történész, az Erdélyi Múzeum-Egyesület könyvtárosa, aki 1862. november 27-én, tehát már a *Vadrózsák* nyomdai munkálatainak idején, így számolt be erről az akkor már Kolozsvárról Pestre költözött Gyulai Pálnak: „Írtam Csíkba a professzoroknak, s hiszem, hogy onnan is kap nemsokára egy csomó dalt; elég kár, hogy e kötetben Csík már nem jöhet a többiekkel sorba, pedig hiszem, hogy megállna a többi székely atyafiság mellett.” (39. levél)

Szakál Anna forrásgyűjteménye a gyűjtőhálózathoz kapcsolódó levelezésen kívül azt a levelezést is tartalmazza, amely nem közvetlenül a folklórgyűjtésre, hanem a gyűjtés módszerére, a szövegek kiadására vonatkozik, ideértve a tervezett második kötetre és a Kriza-hagyatékra vonatkozó levelezést is.

A kötet zömét a közreadott levelek teszik ki mintegy 200 oldal terjedelemben. Ezt a típusú forrást szervesen és rendkívül szerencsésen egészítik ki a gyűjtemény végén a *Dokumentumok* című részben közreadott egyéb források. Itt találunk három részletes, kortársaktól származó Kriza-életrajzot, Toldy Ferenc akadémiai titkár itt először publikált jegyzetét Kriza életéről és munkásságáról, valamint azt a nevezetes Kriza-önéletrajzot is, amely az 1912-ben történt első megjelenés (*Keresztény Magvető*, 47. évf. (1912). 40–

45.) óta eltűnt. Ezt követi néhány gyűjtőtárs – Tiboldi István, Kelemen István, Sándor János autobiográfiája és egyikük, Szentmártoni Sámuel biográfiája. A korabeli dokumentumokat a *Vadrózsák* 1862. december 27-én kelt előszója és Kriza népköltészeti jegyzetei zárják.

A kötet végén található szakszerű mutatók (személynévmutató, helynévmutató, tárgymutató és szakirodalom) a forrásfeltárást megvalósító kötetben való tájékozódást segítik.

Egy szokásos forrásközlést megvalósító kötet itt le is zárulhatna, de Szakál Anna a *Mellékletek* című kötet részben újabb meglepetésekkel, fontos tudománytörténeti adalékokkal szolgál. Nagy munkával felkutatta, és itt lexikonszerű tárgyszerű szócikkekben közlésezi mindazoknak a személyeknek az életrajzát, akikről feltételezhető vagy biztosan állítható, hogy Kriza János gyűjtőtársai voltak (összesen 37 személy). Ezt követi a gyűjtők és munkatársak pontos forrásmegjelöléssel közzétett fényképe (összesen 15 Kriza-munkatárs fényképét sikerült megtalálnia), sőt még egy adatközlő (a székelykeresztúri Gotthárd Gergely, ragadványnevén Puczi Geczi, híres mesemondó) fényképe is szerepel a kiadványban. A *Mellékletek* között ott találjuk még a Kriza-munkatársak autográf kéziratairól, a *Vadrózsák* keletkezéstörténetéhez kapcsolható korabeli sajtóhíradásokról és a *Vadrózsák* nyugtatványairól készült fényké-

peket is. A kötetet Kriza János eddig feltárt levelezésének jegyzéke zárja, amely a források lelőhelyét is megnevezi jelzetekkel együtt. Meg kell jegyeznünk ugyanis, hogy Szakál Anna, bármennyire alapos munkát végzett is, nem tekinti lezártnak a forrásfeltárást, ezt az impozáns kötetet csak előmunkálatnak tartja a további Kriza-kutatásokhoz. Talán túlon túl szerény is, amikor így fogalmaz: „...a kötet nem tartalmaz a *Vadrózsák* szempontjából meglepő újdonságot. [...] A kötet összeállításának és megjelentetésének relevanciáját nem az adja, hogy ebben olyan adatokat talál a kutató, amelyek alapvetően változtatnák meg a *Vadrózsák* gyűjtőhálózatáról eddig ismert képet. Inkább árnyalhatja, pontosíthatja azt, illetve a későbbi kutatás számára kiindulópontot jelenthet, mint egy olyan dokumentumgyűjtemény, amelyben mindent egy helyen megtalálhat.” (19. old.)

A forrásértékű dokumentumszövegek közreadásának módját itt és most részletesen nem ismertethetjük, de a leglényegesebb közlési elvet mindenképpen ki kell emelnünk: Szakál Anna nagy hangsúlyt fektetett arra, hogy a leveleket és minden más dokumentumot az eredeti forrás alapján betűhíven közöljön. Ezt azért szükséges hangsúlyozni, mert a korábbi neves Kriza-kutatók nem mindig alkalmazták ezt a természetesnek mondható és egy tudományos forrásközléstől joggal elvárható szempontot, így a dokumen-

tumok közreadójának most bőven volt korrigálni valója is.

A kötet tárgyi tartalmának bemutatása után szólnunk kell a forrásgyűjtemény céljáról, és ehhez kapcsoltan a közreadó tudományos szemléletéről, illetve az alkalmazott módszertanról is.

Amint tudjuk, Kriza János személye és folklórgyűjtői tevékenysége mérföldkővet jelent a magyar folklorisztikai gondolkodás történetében, hiszen a magyar folklorisztika sokáig érvényes kánonjai épp a *Vadrózsák* gyűjtése és kötetbe rendezése idején, 1842–1862 között, alakultak ki, amikor alapvető folklorisztikai kérdésekre kellett választ adni: milyen jelenségek, milyen műfajok számítanak egyáltalán folklórnak, azaz hol van a folklór határa a népi kultúra egészén belül? részei lehetnek-e a népies stílusban, ismert szerzőktől származó alkotások a folklór jellegű kultúrának, azaz hol van az oralitás és az írásbeliség határa? a folklórgyűjtőnek milyen mértékben kell figyelnie a folklórszövegek társadalmi és szövegkontextusára? a lejegyzés és közreadás során milyen mértékben kell követnie a tájnyelvet, szabad-e, illetve szükséges-e „átszerkeszteni”, módosítania a szövegeket? Ezekkel az alapvetően elméleti jellegű kérdésekkel Kriza a gyakorlatban – a gyűjtés és a szerkesztés során – szembesült. A kötet megjelenését követő, igen hevesnek mondható, ún. „Vadrózsa-pörben” és általában a kötet kritikai recepciója so-

rán újabb, igen súlyos elméleti kérdések merültek fel, amelyek végképp megrendítették a folklórról való romantikus gondolkodást, és előkészítették a talajt a pozitivista folklorisztika számára. A Vadrózsa-vita végső soron a folklór nemzeti vagy nemzetközi jellegére vonatkozott, és ennek megfelelően az összehasonlító folklorisztikai kutatások módszertanát illetően volt máig érvényes hozadéka, de egyéb kérdéseket is érintett. A vita végén, azaz a 19. század közepső harmadában kialakult egy kánon a folklór mibenlétéről, a jó gyűjtőről, a folklorisztika feladatairól, és ez a kép a későbbiekben alapjában nem is változott, ugyanis a Vadrózsa-pört követő kisebb-nagyobb kanonizációs viták csak részletkérdéseket érintettek vagy Kelet-Európában ideológiai természetű áltudományos viták voltak.

Ma azonban gyökeres változásnak vagyunk tanúi: a mai posztmodern kor tudományossága nem ismer el egyetlen kánont, sőt semmiféle értékhierarchiát sem. Míg korábban a folklórgyűjtők tevékenységét a jó gyűjtőről és az érvényes folklórról kialakított 19. századi kánon szerint értékelték, ez az új szemlélet a folklórgyűjtőket és a folklórgyűjtés jelenségét önmagában, azaz mindenféle külső értékszemponttól függetlenül vizsgálja. Az a kánon, amelynek szülőatyjai a magyar folklorisztikában Arany János, Arany László, Gyulai Pál és még sokan mások voltak, az esztétikai relevanciát, az orális jelleget, az au-

tochton népi eredetet, a közösségi jelleget stb. tekintette a kanonizáció fő feltételének, de ez a folklórdefiníció ma már nem tűnik érvényesnek.

Az előttünk álló forrásgyűjtemény tehát szemléletében is újszerű. Úttörő jelentőségűnek csak azért nem mondhatjuk, mert újabban ezt a szemléletet a történeti folklór más magyar és nem magyar kutatói is követik, és ez a kötet is ebbe az új tudományos paradigmába illeszkedik.

Szakál Anna a kötetet bevezető mintegy 50 oldal terjedelmű bevezetőben – noha élesen ezt sehol nem fogalmazza meg – radikálisan szembe fordul a hagyományos folklorisztikai kánonnal. Az ő forrásfeltáró, -közreadó és -értelmező szemléletében nincs hierarchia, számára minden gyűjtő és minden folklórjelenség egyformán érdekes. Maga Kriza is csak azért emelkedik ki a kötetben bemutatott mintegy három tucat személy közül, mert tőle származik a legtöbb forrás, az ő személye és az ő műve fogja össze azt a tekintélyes értelmiségiekből álló gyűjtőhálózatot, amely a 19. század második felében egy adott földrajzi térben folklórgyűjtéssel- és közreadással foglalkozott. A folklór ünnepi mivolta, az alkotások szépsége és közösségi jellege helyett a hangsúly ma a mindennapiságra tevődik át. Saját kutatói hitvallását Szakál Anna így fogalmazza meg: „Úgy vélem, hogy a mai, 21. századi folklorisztika nem valamilyen 19. vagy 20. századi értelmiségiek konst-

ruálta eszményhez szeretné mérni a 19. századi gyűjtőket és szövegeket, hanem annak vizsgálatára kívánja helyezni a hangsúlyt, hogy a 19. században kik voltak ezek az emberek, akik népköltészeti gyűjtéssel foglalkoztak, milyen háttérből érkeztek, milyen iskolákban végeztek, ott milyen hatások érték őket, milyen kapcsolathálóval rendelkeztek, hogyan teltek a mindennapjaik, és ebbe hogyan illeszkedett bele a népköltészetről (mint értékről, megmentendő örökségről) való gondolkodás.” (12. old.) A kötet előszója ilyen „mindennapi” kérdések tömkelegét veti fel, és miközben válaszokat keres, újra meg újra idéz a közreadott forrásanyagból.

Valljuk be, nem gondoltunk eddig arra, hogy a magyar folklorisztika egyik legkanonikusabb gyűjteménye kapcsán ilyen kérdéseket is fel lehet tenni. Kérdés persze, hogy „elég sűrű-e” a feltárt forrásanyag ahhoz, hogy ezekre az izgalmas kérdésekre valóban kimerítő válaszokat is kapjunk. A levelezés mellett közreadott más természetű dokumentumanyag műfaji sokszínűsége, változatossága – például újságcikkek, nyugtatványok, biográfiák, fényképek, kézirati lapok, levelezésgyűjtemények stb. – a folklórról, a folklórgyűjtőkről alkotott kép kiteljesítését célozza. Szükség van ezekre a kiegészítésekre, hiszen a történeti forrásokra jellemző szűkszavúság, a minduntalan megtapasztalható információhiány kétségkívül korlátokat szabnak a 19.

századi hétköznapok mélyreható megismerésének.

Szakál Anna jól tudja, hogy megbízható alap kutatások elvégzése és ezen alapuló forrásközlések nélkül nincsenek releváns, valóban értékelhető válaszok, sőt még releváns kérdésfelvetések sem. Logikusan szerkesztett, pontos, precíz, a bölcsészettudományi akribia szigorú étoszával összeállított

forrásfeltárásának végső soron ez az értelme és ez a mához szóló tudományos üzenete. Olyan kötetet tett le az asztalunkra, amely mind forrásértékét, mind elméleti hozadékát tekintve rendkívül fontos és időszerű.

Gratulálunk a szerzőnek, és köszönjük neki az elvégzett munkát!

Tánczos Vilmos

ABSTRACTS

Andrea Hevesi: *A Comparison of a Fragment of a Unitarian Hymnbook (RMNy 1615) to other 17th Century Unitarian Hymnbooks*

The study presents the history of Hungarian-language Unitarian hymnbooks written and printed in Cluj-Napoca in the 17th century. There are three types of hymnbook: congregational hymnbooks, prayerbooks (for private use) and funeral hymnbooks. The study identifies that a fragment earlier believed to be a Protestant hymnbook, is beyond a doubt a Unitarian congregational hymnbook printed in 1635. Considering other facts of literary history, with the help of the identified book, it is clear that that the Unitarians in the 17th century aimed to publish all three types of hymnbooks simultaneously, whenever possible.

Keywords: Unitarian hymnbook, 17th century, congregational hymnbook, prayerbooks, funeral hymns

Ágnes Simon-Szabó: *A Study of the First Hungarian Translations of Goethe's Werther*

This paper is the second part of an account presenting the earliest two translations of Goethe's *Werther* into Hungarian by Sándor Bölöni Farkas and Károly Kissolymosi Simó. The manuscript of Bölöni Farkas' translation remained unpublished while Kissolymosi Simó's version was published twice, in 1823 and 1975. The present part of the account first identifies the place of Goethe's *Werther* among Bölöni Farkas' translations. It then covers philological topics revealing the connection of the Hungarian translations with the pirated edition of the novel. It then presents the incomplete biography of Kissolymosi Simó and his translations. Finally it gives an account of the proposed print of Bölöni Farkas' unpublished version, including the lenders and readers of the manuscript.

Keywords: Sándor Bölöni Farkas, *Werther*, translation, Hungarian literature, literary circles, Károly Kissolymosi Simó

Dr. Sándor Selinger – dr. Gusztáv Winkler: *A Temporal and Spatial Exploration of Unitarian Congregations and Districts in the Transylvanian Landscape*

This paper outlines the formation of the Unitarian congregations and Districts in Transylvania, analyzes the spatial unfolding of its changes, and compares that with the Transylvanian administrative districts. First, it covers the spread of Unitarianism in the 16th century. It then describes the process of its diminishing presence in the Transylvanian space after the second quarter of the 17th century until today. The paper uses a Geographic Information System (GIS). A GIS is a software system that captures, stores, manipulates, analyzes, manages, and presents different types of geographic data. The paper deals with the part of GIS which supports the historical of the growth and shrinking of the Transylvanian Unitarian Church.

Keywords: geographical information system, GIS, administrative districts, Unitarian congregations, Unitarian districts, Transylvanian Unitarian Church

STUDII

- Andrea Hevesi
Fragment dintr-o carte de rugăciune și cânturi unitariene în lumina cărților
de cânturi unitariene din secolul al XVII-lea 377
- Ágnes Simon-Szabó
Textul primelor traduceri maghiare ale lui Werther 391
- dr. Sándor Selinger – dr. Gusztáv Winkler
Parohii și protopopiate unitariene din Ardeal în perioade și timpuri
administrative diferite 410

ATELIER

- Béla Botond Jakabházi
Propunere de reînnoire a legăturilor între preoți și între laici în Biserica
Unitariană - Teoria comunicării nonviolente de Rosenberg 417

AMVON – MASA DOMNULUI – LITURGHII

- Sándor Lakatos
Tot ce voîți 440
- Dániel Simén
Norodul Adventului 446
- Dániel Simén
A rămâne în picioare 451

Sándor Kovács	
Advent la Cluj?	456

RECENZII

János Kriza: <i>Vadrózsák. Erdélyi néphagyományok</i> . II. Moștenirea lui Kriza și a acoliților săi, adunată, redactată, cu introducere și note explicative de Katalin Olosz (Vilmos Keszeg)	461
---	-----

Anna Szakál: „Így nőtt fejemre a sok vadrózsa...” Scrisori, documente din istoria activității lui János Kriza de culegere a literaturii populare (Vilmos Tanczos)	470
---	-----

Rezumate	477
----------------	-----

Fondat în 1861. Publicat de Biserica Unitariană din Transilvania. Apare trimestrial.

Redactor șef: **dr. Sándor Kovács**

Redactor: **Róbert Zoltán Bálint**

Îngrijirea textelor/corectură: **Miklós Kürti**

Tehnoredactor: **Péter Virág**

Colectivul de redacție: **dr. Mihály Balázs, dr. Juliane Brandt, dr. Szabolcs Czire, Botond Koppándi, Lehel Molnár B., dr. Ildikó Horn, dr. Elek Rezi**

Adresa redacției: B-dul 21 Decembrie 1989, nr. 9, 400105 Cluj-Napoca, Romania
Tel: +40 264 593236, +40 364 405557; fax: +40 264 595927; e-mail: keresztenymagveto@unitarius.org
Tipărit în Tipografia GLORIA, Cluj. ISSN 1222-8370.

STUDIES

- Andrea Hevesi
A Comparison of a Fragment of a Unitarian Hymnbook (RMNy 1615) to
other 17th Century Unitarian Hymnbooks 377
- Ágnes Simon-Szabó
A Study of the First Hungarian Translations of Goethe's Werther 391
- Dr. Sándor Selinger – dr. Gusztáv Winkler:
A Temporal and Spatial Exploration of Unitarian Congregations and Districts
in the Transylvanian Landscape. 410

WORKSHOP

- Béla Botond Jakabházi
A Suggestion for the Renewal/Revival of Relations between the Ministers
and the Members of the Hungarian Unitarian Church - using Rosenberg's
Non-violent Communication. 417

SERMONS

- Sándor Lakatos
Therefore All Things whatsoever You would. 440
- Dániel Simén
People of Advent. 446
- Dániel Simén
Holding on 451

Sándor Kovács Advent in Kolozsár?	456
--	-----

BOOK REVIEWS

János Kriza: <i>Vadrózsák. Erdélyi néphagyományok</i> . II. (Vilmos Keszeg)	461
---	-----

Anna Szakál: „Így nőtt fejemre a sok vadrózsa...” Letters and documents concerning the history of János Kriza’s folk poetry collection activities (Vilmos Tánczos)	470
--	-----

Abstracts	477
-----------------	-----

Year of Foundation: 1861. Edited by Unitarian Church. Appears quarterly.

Editor in Chief: **dr. Sándor Kovács**

Editor: **Róbert Zoltán Bálint**

Copyreader: **Miklós Kürti**

Layout: **Péter Virág**

Members of the Editorial Board: **dr. Mihály Balázs, dr. Juliane Brandt, dr. Szabolcs Czire, Botond Koppándi, Lehel Molnár B., dr. Ildikó Horn, dr. Elek Rezi**

Editorial Office: B-dul 21 Decembrie 1989, nr. 9, 400105 Cluj-Napoca, Romania
Tel: +40 264 593236, +40 364 405557; fax: +40 264 595927; e-mail: keresztenymagveto@unitarius.org
Printed in the GLORIA Printing House. ISSN 1222-8370.